

Міністерство внутрішніх справ України
Львівський державний університет внутрішніх справ

На правах рукопису

БАШУК ВОЛОДИМИР ВІКТОРОВИЧ

УДК 340.12

**НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ
В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА:
ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ**

12.00.12 – філософія права

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Науковий керівник:

Бліхар В'ячеслав Степанович,

кандидат філософських наук, доцент

Львів – 2014

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. МЕТОДОЛОГІЧНЕ ОБГРУНТУВАННЯ ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВОГО АНАЛІЗУ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА	12
1.1 Філософсько-правове та соціокультурне трактування національної безпеки держави	12
1.2 Методологія дослідження громадянського суспільства в контексті становлення демократичної і правової держави	28
1.3 Філософсько-правовий аналіз дослідження впливу національної безпеки держави на формування громадянського суспільства	42
Висновки до розділу 1	56
РОЗДІЛ 2. АКСІОЛОГІЧНІ СКЛАДОВІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ У ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВОМУ ВИМІРІ	58
2.1 Ціннісні інтенції в філософсько-правовому осмисленні реалізації основних принципів забезпечення національної безпеки	58
2.2 Основні елементи міжнародної і національної безпеки: політична, економічна, воєнна, військова, технологічна, екологічна, гуманітарна та інші сфери діяльності	77
2.3 Аксиологічні основи впровадження стратегії національної безпеки в умовах інтеграції України в Європейське Співтовариство	95
Висновки до розділу 2	112
РОЗДІЛ 3. ОНТОЛОГІЧНИЙ ХАРАКТЕР НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ: ЗАГРОЗИ НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ ТА РЕАЛЬНОСТІ ЩОДО ВДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ЇЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯК ПРАВОВОГО ЯВИЩА	114

3.1 Філософсько-правовий вимір суб'єктів системи забезпечення національної безпеки України та їх правова діяльність у формуванні громадянського суспільства	114
3.2 Чинники, які викликають ризики та загрози національній безпеці України	131
3.3 Стратегія подолання ризиків і загроз національній безпеці України в контексті формування громадянського суспільства	151
Висновки до Розділу 3	165
ВИСНОВКИ	167
ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	171

ВСТУП

Актуальність теми. Зміни глобального й регіонального рівнів, які простежуємо в масштабах розвитку суспільства в Україні та світі на зламі ХХ–ХХІ ст., дають усі підстави стверджувати, що саме такі умови визначають проблематику передовсім національної безпеки держави. Задекларована тематика в дисертаційній роботі вимагає непересічної уваги не лише з боку політиків, можновладців, керівного апарату держави, а найперше науковців, експертів, які досліджували б забезпечування безпеки особистості, громадянина, суспільства, держави, а також участь тієї чи іншої держави в дотриманні й реалізації засад міжнародного виміру безпеки.

Щобільше, підвищення наукового інтересу до тематики національної безпеки в Україні простежується уже з 90-х років ХХ ст. в межах переходу держави зі соціалістичних засад свого розвитку в контексті перебування у складі СРСР до нових ринково-економічних вимірів свого співіснування в європейській спільноті. Тим не менше, разом з новими тенденціями розвитку України з'являються і нові виклики щодо пристосування держави до умов існування міжнародної співдружності із властивими їм різноманітними загрозами, перепонами, небезпеками. Отже, набувають важливості й актуальності стратегічні завдання в Україні щодо забезпечення становлення громадянського суспільства та демократичної і правової держави на основі розвиненої економіки, зорієнтованої на безпеку та добробут своїх громадян.

Безумовно, потрібно зазначити, що у ХХІ ст. ні в кого не виникає вже сумнівів щодо актуальності самого терміна «національна безпека», немає потреби і в додаткових з'ясуваннях смислу чи обґрунтуванні важливості вивчення цього питання. Зрештою, не про це й мова. Ідеться, насамперед, про наявний спосіб осмислення окресленої проблематики крізь призму філософсько-правового трактування національної безпеки.

У зазначеному невивченому контексті дослідження національної безпеки держави в умовах формування громадянського суспільства доцільно

розпочати власне з поліаспектності поняття національної безпеки, а передовсім з того, що стосується її гарантування конституційними, законодавчими та практичними засобами захисту і забезпечення національних інтересів держави, в нашому випадку – України. До прикладу, національну безпеку з її структурними елементами та засади формування громадянського суспільства не варто трактувати лише з позиції тих чи інших інтересів минулого чи наявного конкретного періоду, враховуючи доцільність її пов'язування з можливостями, інтересами й потребами історичного періоду в перспективі. Хоча не можна оминати увагою і те, що розвиток політики національної безпеки і, зрештою, засад формування громадянського суспільства, як невіддільних одна від одної умов прогресу держави загалом, унеможливають усталеність підходів, форм і методів їх реалізації. Це стосується і врахування конкретних ситуацій, беручи до уваги й вірогідність тенденцій розвитку. Отже, крізь призму власне філософсько-правового дослідження національної безпеки держави в умовах формування громадянського суспільства об'єктивується аналіз правового становища та умов суспільного буття на перспективу.

Окрім того, вкрай важливо в нинішніх умовах, на нашу думку, досліджувати й засади формування громадянського суспільства в поєднанні з національною безпекою. Адже, трактуючи національну безпеку без урахування умов формування громадянського суспільства, неможливо повною мірою ні передбачити всіх загроз і небезпек, ні виробити правової стратегії запобігання їм. Тим паче, що ведучи мову про національну безпеку держави, потрібно обов'язково враховувати й суть держави, суспільства – проблеми їх взаємозв'язку тощо.

Зважаючи на вищевикладене, можемо з упевненістю вказувати на актуальність досі не до кінця ще виконаного філософсько-правового дослідження національної безпеки держави в умовах формування громадянського суспільства.

Теоретичною основою дослідження послужили праці тих науковців, які аналізували різні аспекти окресленої в дисертації проблематики. Насамперед, це українські філософи права: В. Бачинін, В. Вовк, О. Грищук, О. Данільян, А. Козловський, М. Козюбра, М. Костицький, І. Ситар, С. Сливка, Т. Гарасимів, М. Цимбалюк та ін. Чимало уваги питанням безпеки, національного й міжнародного рівнів приділили С. Абакумов, А. Андреев, О. Бельков, Б. Бессонов, А. Венгеров, А. Вікторов, А. Возженніков, А. Галузін, В. Гондюл, В. Горбулін, К. Делекаров, О. Дзьобань, О. Долженков, Ю. Ільїн, В. Колганов, Я. Кондратьєв, В. Кузнецов, В. Ліпкан, А. Логунов, Я. Малик, Г. Новицький, А. Прохожев, В. Радецький, Т. Розова, С. Самигін, Г. Ситник, В. Супрун, В. Циганов, Л. Чекаленко та ін. У дисертаційній роботі було використано ідеї, сформульовані у працях видатних українських, європейських та російських філософів, серед яких: М. Бердяєв, Ж. Бордіяр, М. Бубер, В. Вернадський, Ю. Габермас, Г. Гегель, І. Ільїн, І. Кант, Дж. Локк, Г. Ляйбніц, Ш. Монтеск'є, Е. Муньє, П. Сорокін, А. Толстоухов, С. Франк, М. Фуко. Досягненню поставленої пізнавальної мети слугувало використання здобутків вітчизняної філософської думки, представленої працями В. Абрамова, В. Андрущенко, В. Бліхара, А. Карася, М. Олексюка, С. Орлова, В. Ярошовця та ін. Залучення значного теоретичного масиву дало змогу простежити сутність національної безпеки держави в умовах формування громадянського суспільства.

Зв'язок роботи з науковими програмами. Наукове дослідження здійснено на виконання Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 листопада 2002 р. № 649-р «Про затвердження Концепції реформування наукової та науково-технічної діяльності в системі органів внутрішніх справ» (щодо використання сучасних інформаційно-психологічних технологій у діяльності ОВС і проведення міжгалузевих досліджень на стику юридичних та інших наукових галузей знань) відповідно до «Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2010–2014 років», затверджених Наказом МВС України

від 29 липня 2010 р. № 347, а також у контексті наукових досліджень Львівського державного університету внутрішніх справ за напрямом «Філософсько-правові та теоретично-історичні проблеми державотворення та правотворення в Україні» (державний реєстраційний номер 0109U007855).

Мета і задачі дослідження. *Мета роботи* – оцінити із філософсько-правового погляду національну безпеку держави в умовах формування громадянського суспільства.

Для досягнення поставленої мети окреслено такі *задачі*:

- обґрунтувати семантику ключових понять «національна безпека» та «громадянське суспільство»;
- визначити теоретико-методологічні засади аналізу національної безпеки в умовах формування громадянського суспільства;
- узагальнити основні елементи забезпечення національної і міжнародної безпеки;
- з'ясувати основні наукові підходи щодо дослідження національної безпеки;
- окреслити філософсько-правовий концепт аксіологічних складових частин національної безпеки в умовах формування громадянського суспільства;
- висвітлити ціннісні інтенції в реалізації основних принципів забезпечення національної безпеки;
- встановити ціннісні основи впровадження стратегії національної безпеки в умовах інтеграції в Європейське Співтовариство;
- встановити ризики та загрози національній безпеці України;
- намітити стратегію подолання ризиків і загроз національній безпеці України.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, пов'язані з національною безпекою і формуванням громадянського суспільства.

Предмет дослідження – філософсько-правове дослідження національної безпеки держави в умовах формування громадянського суспільства.

Методи дослідження. Філософсько-методологічною основою дисертаційної роботи є базові концепції гносеології, онтології, феноменології, герменевтики та концепти філософії і соціології права.

Оскільки дослідження виконано в рамках філософії, права, соціології, політології, це зумовило використання таких методів: перехід від абстрактного до конкретного – для опису основних наукових підходів щодо вивчення національної безпеки та громадянського суспільства (підрозділ 1.2); перехід від загального до одиничного – для дослідження основних принципів з'ясування сутності предмета дослідження та використання філософської методології (підрозділи 1.2, 1.3); метод причинового та порівняльного аналізу – для відображення рівня взаємозв'язку національної безпеки та громадянського суспільства (підрозділи 1.3, 3.1, 3.3); метод синтезу – для з'ясування ключових тенденцій і перспектив підвищення рівня національної безпеки в умовах формування громадянського суспільства (підрозділи 2.1, 2.3, 3.1, 3.3); герменевтичний метод – для теоретизації трактування понять, закладених в основу дисертаційної роботи (підрозділи 1.1, 2.1, 2.2, 3.1); інтегративний метод, який уможливив отримання наукових результатів щодо знання про багатовимірність національної безпеки та громадянського суспільства (підрозділи 2.2, 2.3, 3.3).

Доктринально-теоретичним підґрунтям дисертації є наукові дослідження вітчизняних і зарубіжних учених у галузях філософії права, філософії, політології, теорії держави і права, логіки, теології, психології, міжнародного права, історії держави, політичних і правових учень, а також енциклопедична література.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає в тому, що з філософсько-правових позицій розкрито сутність національної безпеки держави в умовах формування громадянського суспільства.

При цьому одержано нові результати, які розкривають особистий внесок автора в розробку досліджуваної теми:

уперше:

– осучаснено наявні наукові підходи до проблем національної безпеки в умовах формування громадянського суспільства;

– обґрунтовано зміст безпеки крізь призму філософських і правових інтенцій, який полягає у трактуванні саме аксіологічного виміру національної безпеки як найбільш прийняттого для такого виду інтерпретації, оскільки захищеність від незаконних впливів на реалізацію інтересів, зокрема національних, входить у зміст філософсько-правової інтерпретації безпеки в рамках поняття упущеної вигоди;

– виокремлено та схарактеризовано критерії безпеки держави в межах розвитку її національних і міжнародних інтересів, зміст яких дав змогу сформулювати не тільки наукові уявлення про таке складне соціальне явище, як безпека складних систем, зокрема соціальних, а й розкрити їхні загальні властивості, відносини і закони становлення, розвитку та функціонування;

– доведено актуальність урахування умов формування громадянського суспільства для підвищення національної безпеки держави, оскільки нехтування розвитку громадянського суспільства, нехтування створення реально дієвого правового механізму суверенізації особи є передумовою становлення тіньової економіки, корумпованої влади, тіньової політики, а тому філософсько-правове розв'язання проблеми ґрунтується на ідеї розширення суб'єктивної свободи та рівноправності кожного громадянина;

удосконалено:

– методологію дослідження філософсько-правового та соціокультурного вимірів національної безпеки держави, обґрунтовано її багатофункціональність і поліструктурність;

– стратегію дослідження структури й категорійного апарату філософсько-правових детермінантів національної безпеки держави та громадянського суспільства;

– трактування взаємозв'язків між державою, суспільством, громадянином, особистістю і правом. Доведено, що поза сформованим громадянським суспільством у державі неможливо забезпечити і її національну безпеку;

– аргументацію щодо визнання філософсько-правових засад підвищення рівня національної безпеки держави в умовах формування громадянського суспільства;

дістали подальший розвиток:

– загальнотеоретична характеристика філософсько-правових засад національної безпеки держави, яка відображає національну безпеку як наявність у держави власних сил і можливостей, необхідних для реальної нейтралізації будь-яких негативних впливів, загроз чи небезпек;

– уявлення про структуру національної безпеки. Обґрунтовано необхідність виокремлення в цьому контексті доцільності вивчення засад формування громадянського суспільства як запоруки підвищення рівня національної безпеки держави;

– відображення основоположних принципів національної безпеки держави в умовах формування громадянського суспільства, завдяки чому створюється можливість їх взаємозв'язку.

Практичне значення одержаних результатів. Сформульовані в дослідженні висновки мають високий ступінь готовності до використання в практичній роботі органів влади, діяльність яких пов'язана з нормотворчістю, а також у правозастосовній сфері, зокрема в ОВС України; у подальшій розробці загальнотеоретичної концепції національної безпеки держави в умовах формування громадянського суспільства. Окремі положення і висновки дисертації можуть застосовуватись у навчальному процесі під час викладання таких курсів, як: «Політологія», «Філософія

права», «Філософія», «Професійна етика», «Деонтологія», «Теорія держави та права», «Етика та естетика»; у науково-дослідній сфері для усунення наявних прогалин у вивченні національної безпеки держави; у процесі підготовки підручників, навчальних посібників з теорії держави і права, політології, професійної етики, юридичної деонтології, філософії права.

Публікації. Основні положення і висновки, сформульовані в дисертаційній роботі, викладені в п'яти наукових статтях, чотири з яких опубліковані у фахових виданнях України з юридичних наук, одна – у виданні іншої держави (Російська Федерація), а також у тезах чотирьох доповідей на науково-практичних заходах.

Структура дисертації і послідовність викладу матеріалу зумовлені логікою викладу проблеми, планом, метою та задачами дослідження. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, що містять дев'ять підрозділів, висновків і списку використаних джерел. Повний обсяг дисертації становить 186 сторінок, з них основного тексту – 170 сторінок. Список використаних джерел (179 найменувань) викладено на 16 сторінках.

РОЗДІЛ 1

МЕТОДОЛОГІЧНЕ ОБГРУНТУВАННЯ ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВОГО АНАЛІЗУ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

1.1 Філософсько-правове та соціокультурне трактування національної безпеки держави

Історичний перехід від ХХ до ХХІ ст. ознаменований появою нових підходів і схем трактування безпеки держави. Їх поява була зумовлена низкою об'єктивних і суб'єктивних чинників, серед яких, передовсім, треба назвати: переосмислення уявлень про глобальні проблеми сучасності; істотні зміни в геополітичній ситуації і становлення нового світового порядку; трансформація «холодної війни» в нові форми свого вираження і розвитку; зростання загрози міжнародного тероризму; зміщення акценту суспільної свідомості в бік пріоритету політичних засобів у розв'язанні міжнародних проблем тощо. У цьому контексті можемо стверджувати, що сучасний вимір розв'язання міжнародних проблем і тенденція зміцнення нового світового порядку створили неабиякі загрози для безпеки держав, поставивши під сумнів питання їх суверенітету і територіальної цілісності та викликавши занепокоєння у спроможності сформованих міжнародних структур ефективно вирішувати насущні питання безпечного розвитку держав і народів у нових умовах.

Світовий простір зазнає фундаментальних і динамічних змін, що глибоко заторкують інтереси України та її громадян у питаннях національної безпеки. Поряд із позитивними змінами (для прикладу – зміцненням позицій України на міжнародній арені), виявилися й негативи, які потрібно враховувати при забезпеченні національної безпеки держави. У такому

випадку, на думку Г. Новицького, активізується рівень забезпечення реалізації усього комплексу внутрішніх і зовнішніх інтересів держави [15, с. 102].

У міжнародній практиці інтереси держави реалізуються за допомогою системи національної безпеки. Довгий час безпеку України розглядали як захист держави від зовнішньої загрози і, більшою мірою, у політичному або військовому аспектах, оскільки питання безпеки входили до компетенції силових структур і відомств. Сьогодні треба констатувати переосмислення поняття національної безпеки з урахуванням світового і внутрішньодержавного досвіду. Щобільше, загроза суспільній стабільності може приховувати не лише зовнішні елементи, а й деструктивні явища внутрішнього змісту. Звідси можемо припустити, що безпека – це сукупність заходів, система гарантій, що забезпечує захист об'єкта від потенційно можливих і реально наявних внутрішніх і зовнішніх небезпек, що можуть завдати шкоди його життєво важливим інтересам.

Класифікувати види безпеки можна відповідно до різних підходів. Виокремлюють, скажімо, такі види безпеки: економічна, екологічна, продовольча, технологічна, політична, ідеологічна, військова, геополітична, прикордонна, соціальна, демографічна, медико-біологічна, епідеміологічна, генетична, духовно-моральна, інформаційна і навіть захист людини від державного свавілля. Серед причин розбіжностей щодо класифікації видів безпеки є тісний взаємозв'язок різних об'єктів, а також загроза їх безпеці [16, с. 88].

Маємо констатувати, що сучасна філософія безпеки держави передбачає врахування нових тенденцій у розвитку світового співтовариства, розумне поєднання міжнародних і національних чинників гарантування безпечного розвитку держав, узгодженість інтересів і взаємну відповідальність суспільства, держави і громадян у розв'язанні національних проблем безпеки. Тому актуальність власне філософсько-правового осмислення поняття «національна безпека» впливає з того факту, що, попри

велику кількість наявних формулювань цього поняття, його недостатньо осмислено у вітчизняній філософсько-правовій доктрині. Це пов'язано, насамперед, з тим, що «національна безпека» стосується радше категорій політології, ніж філософії права.

Сучасні теоретичні підходи до вивчення національної безпеки, на жаль, вирізняються невизначеністю в поглядах на безпеку й недооцінкою низки методологічних аспектів формування стратегії національної безпеки, яка передбачає єдиний алгоритм мислення, прийняття стратегічних рішень і діяльності у сфері безпеки. Зрозуміло, це відображається і в офіційних державних документах, які не містять точних визначень основних цілей, об'єктів і методів забезпечення національної безпеки України, обмежуючись нерідко загальними констатаціями і деклараціями.

До дослідження проблем, пов'язаних із філософсько-правовим виміром забезпечення національної безпеки України, зверталось чимало політологів, юристів, соціологів філософів, економістів та інших фахівців. Однак розгляд процесу утворення філософсько-правового виміру забезпечення національної безпеки в контексті філософських і юридичних доктринальних підходів, концептуально-правових підстав їх генезису ще не був системним та інституційним, не враховував нових глобальних загроз, скажімо, тероризму і сепаратизму.

Для прикладу О. Бельков визначає національну безпеку як «стан, тенденції розвитку та умови життєдіяльності нації..., що гарантують... її виживання, вільне, незалежне функціонування при збереженні своїх фундаментальних цінностей та інституцій і процвітання» [4, с. 91]. Своєю чергою, Н. Матрусов характеризує національну безпеку як «достатню за рівнем і характером захищеність національних ресурсів і цінностей, а також державних, громадських та особистих інтересів від внутрішніх та зовнішніх загроз» [13]. Г. Катанджян зазначає, що поняття «безпека» у вітчизняній літературі «найчастіше пов'язане з діяльністю держави», армії, міністерства внутрішніх справ, розвідки, контррозвідки тощо [7]. В. Манілов характеризує

національну безпеку як систему, складовими елементами якої є загрози, інтереси та фактори впливу на них, а також методи забезпечення національної безпеки [12, с. 17].

Слушним вважаємо зауваження О. Новікової, що «частина авторів обмежується визначенням безпеки як відсутності військової загрози або захисту нації від знищення ззовні чи нападу» [14, с. 4]. Більше того, з наведених визначень все ж таки не зрозуміло, які саме «інтереси, загрози і фактори» стосуються «національної безпеки» і як «методи забезпечення національної безпеки» можна назвати «національною безпекою» тощо.

Більш широке визначення національної безпеки дає А. Возженніков: це «...стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави у всіх сферах їх життєдіяльності від внутрішніх і зовнішніх небезпек та загроз, що характеризується таким станом країни, при якому забезпечується її цілісність і внутрішня стабільність, суверенна... розвиток, можливість виступати самостійним і повноправним суб'єктом міжнародних відносин» [5, с. 45].

Як і в наведених вище визначеннях, у багатьох наукових працях з дослідження національної безпеки поняття «безпека» дуже часто визначають лише як захищеність (стан захищеності) життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх загроз. При цьому під інтересами розуміють, як правило, сукупність потреб (без відповідних здібностей (!)) того чи іншого суб'єкта безпеки (особистості, суспільства, держави тощо). Далі мова йде про види безпеки, яких виділяють не один десяток, а відтак і про значну кількість загроз. У масиві «видів», як правило, випускається з поля зору проблема визначення самого поняття «захищеність», його змісту й обсягу [18, с. 79]. Окрім того, не обґрунтовано введення тих чи інших видів загроз, безпеки, інтересу. Досі відкритими є ще питання: з чого випливають ці види, як це узгоджується з логікою об'єкта і реальністю предмета. Дехто з дослідників вважає достатнім покликатися на

визначення із Закону Верховної Ради України «Про основи національної безпеки України».

З уваги на зазначене вважаємо за потрібне зауважити, що теорія національної безпеки – це теорія складного багатовимірного об'єкта, тому вона й повинна містити різновимірну «конструкцію», призначену для усвідомлення її смислів. Отож ми намагатимемось визначити реальну ієрархію цих понять, виразити їх, простеживши взаємотрансформацію.

Принципово важливим для осмислення суті національної безпеки, є, безперечно, виявлення її суб'єктів та об'єктів, оскільки національна безпека – це не безпека загалом, а безпека деякого виду, в якій і суб'єкт, і об'єкт не трактується як предмет чи окремо взятий індивід. Суб'єктами в історичному ракурсі є лише ті його учасники, які в ньому свідомо реалізують свої цілі, тоді як інші, якими б діяльними не були, не є суб'єктами, а лише об'єктами і засобами впливу суб'єктів на ці об'єкти. Крім того, суб'єкт існує за наявності деякого рівня свободи – можливості діяти за своєю волею, адже суб'єкт лише настільки є суб'єктом, наскільки він, бодай мінімально, вільний у своїх діях.

Безпека, фактично, за жодних обставин, не є станом захищеності інтересів суб'єкта, як і не є «станом» загалом. Безпека – це система умов існування суб'єкта та відповідного матеріального добробуту, що уможлиблює статус суб'єкта. Перебування суб'єкта у безпеці – це перебування в таких безпечних умовах, за яких суб'єкт завдяки наявним у нього силам і засобам реалізовує свою мету та залишається власне суб'єктом.

Забезпечення безпеки, своєю чергою, – це процес створення і збереження суб'єктом умов свого «суб'єктного» існування, за яких реалізовувалися б його інтереси, здійснювалися б поставлені ним цілі, в основі яких лежить ієрархія цінностей, зумовлених різним рівнем значущості для нього тих чи інших речей у контексті самореалізації. Отож безпека – це система таких умов, за яких суб'єкт зберігає особисту ієрархію цінностей.

Водночас відзначимо, що забезпечення безпеки – це процес реалізації свободи суб'єкта як можливості власними силами зберегти та реалізувати

умови життя. Свобода та безпека тісно взаємопов'язані між собою явища, що утворюють фундаментальні аспекти соціального буття і є найважливішими характеристиками власне соціальних суб'єктів.

Опираючись на вищевикладене в тексті, можемо ствердити, що національну безпеку логічно було б трактувати як наявність у держави власних сил, необхідних для реальної нейтралізації будь-яких негативних впливів, що загрожують не лише її «суб'єктності» у світовій площині, а й історичному, зокрема міжнародному, розвитку. Отже, виражаючи рівень захищеності держави від внутрішніх і зовнішніх загроз у всіх сферах його життєдіяльності, безпека держави, маючи й інтегративний вимір, має низку сутнісних ознак, які схарактеризуємо нижче, опираючись на дослідження російських дослідників безпеки, зокрема А. Возженнікова, Н. Кривельської, І. Макаренко, А. Прохожева та ін.

По-перше, безпека держави – це такий стан усієї системи внутрішньодержавних відносин і взаємозв'язків, який характеризується відносною єдністю життєво важливих інтересів суспільства, держави та особистості, соціально-політичного, економічного і духовного життя, взаємною відповідальністю влади і громадян, усього суспільства за забезпечення безпеки. Ця ознака виражає характер внутрішньосистемних процесів у суспільстві, від якості яких багато в чому залежать стан і ефективність безпеки держави, а також стрижневі, системоутворювальні елементи безпеки держави, її головний об'єкт, яким можемо назвати життєво важливі інтереси держави, суспільства й особистості, ступінь їх єдності тощо.

По-друге, ваговою ознакою безпеки держави є захищеність її громадян, суспільства, а також самої держави від внутрішніх і зовнішніх загроз. Ця ознака фіксує сутнісну характеристику ефективної системи забезпечення безпеки держави, бо від ступеня захисту держави і суспільства від внутрішніх і зовнішніх загроз залежить їх існування, здатність проводити самостійний політичний і економічний курс, вирішувати різноманітні

завдання в складному і суперечливому світі відповідно до своїх національних інтересів і переваг.

По-третє, важливим показником безпеки держави є стійкість національної культури до несприятливих впливів внутрішніх і зовнішніх факторів, стабільність і прогресивність її розвитку. Ця ознака безпеки держави пов'язана, передусім, зі здатністю національної культури до самозбереження й самовираження, з можливостями держави надати, в контексті неоднозначного цивілізаційного процесу, прийнятні форми розвитку держави [16, с. 55–57].

Загалом, філософія безпеки держави крізь призму наявних на сьогодні підходів зберігає властиві сутнісні характеристики, хоча й містить різні погляди щодо співвідношення міжнародних і національних чинників, форм і способів її забезпечення.

Дискусії із проблем безпеки за останні роки призвели до деяких фундаментальних змін в осмисленні не лише теоретичних основ, на яких будувалося традиційне розуміння безпеки держави, а й епістемологічних підходів до проблеми безпеки загалом.

Для прикладу, захисники «загальної», «всебічної» безпеки стверджують, що нині світ відкритий до комплексу загроз, кількість яких щодень зростає, відстоюючи при цьому, державно-центричний підхід, що фокусується тільки на військово-політичних вимірах безпеки. Виходячи за межі реалізму, можна говорити про широке розуміння безпеки, коли виокремлюють не лише військові, а й екологічні, економічні, демографічні, геополітичні, культурологічні, інформаційні та інші компоненти. Нестабільність у розвитку держави стали трактувати як серйозну загрозу її цінностям та ідентичності, зміст яких змінюється в часі та просторі. Тобто критики теорії реалізму в мінливих умовах сьогодення поставили під сумнів здатність держави бути адекватним й ефективним гарантом безпеки свого населення, забезпечувати рівноправну безпеку для всіх громадян, а не лише для її «правлячої еліти».

Своєю чергою, сьогодні часто актуалізується саме поняття безпеки індивіда, особистості. Причому безпеці індивіда надається пріоритет порівняно з безпекою держави, мовляв, світ, економічний добробут, права людини й екологічне благополуччя можуть бути досягнуті швидше і краще не державними інститутами, а міжнародними або транснаціональними інституціями. Соціальні рухи знизу (екологічні, демократичні, правозахисні тощо) у цьому контексті володіють потенціалом відносної прірви з державною системою і забезпечують бачення глобальної безпеки, яка гарантує безпечний розвиток для кожного індивіда, незалежно від його належності до будь-яких державних, національних, територіальних та інших спільнот.

Зараз в Україні виявляються нові підходи до проблем безпеки держави. Так, до вирішення цих питань, окрім державних органів, долучаються громадські організації та релігійні рухи, незалежні дослідницькі центри, які спеціалізуються на проблемі безпеки. Їх зусиллями в українській державі почали розвиватися дискусії з питань безпеки, проведено низку конференцій і симпозіумів різного рівня, значно зросла кількість дисертаційних робіт і публікацій у пресі. Багато уваги цим питанням стали приділяти і в програмних документах політичних партій та рухів тощо.

Отже, громадянське суспільство існує і функціонує в діалектичній єдності з державою: за демократичного режиму – тісно взаємодіє з державою, за авторитарних – перебуває в пасивній або активній опозиції до режиму. У зв'язку з цим викликають деяке застереження висловлювання деяких нинішніх політиків і політичних оглядачів (а разом і деяких дослідників проблеми громадянського суспільства) стосовно того, що в Радянському Союзі не існувало громадянського суспільства, тож зараз його доводиться створювати «з нуля».

Зокрема, В. Бачинін в енциклопедичному словнику з політології стверджує, що «в соціумі можуть існувати розрізнені цивільні співтовариства, але саме громадянське суспільство може бути відсутнім» [2,

с. 58]. Зі свого боку, ми зауважимо, що не існувати громадянське суспільство не може, можна лише вести мову про його розвиненість або нерозвиненість. Держава, звісно, може значно обмежити життєдіяльність громадянського суспільства, але зруйнувати, «скасувати» його не здатне, оскільки громадянське суспільство є первинним щодо держави, так би мовити, її фундаментом. Своєю чергою, громадянське суспільство може істотно обмежити функції держави, але замінити, а тим паче скасувати його також не здатне.

З'ясувавши сутність і структурний зміст громадянського суспільства, визначимо його функції в життєдіяльності суспільства [17].

Насамперед, виділимо його авторегулятивну функцію. Громадянське суспільство має здатність втілювати на практиці соціальні ініціативи і тим самим забезпечувати процес саморегуляції всередині цивілізаційної системи. Воно доповнює вертикальні владні відносини, які затверджуються державою, культивуванням горизонтальних соціальних зв'язків, що функціонують на основі принципів саморегуляції. Частина владно-управлінських функцій переходить від держави до самоврядним асоціацій громадян, чия енергія й активність не виходить за правові рамки, відповідно такі функції не потребують втручання держави, оскільки погашаються конвенціональними цивілізованими відносинами продуктивної змагальності та здорової солідарності.

Не менш важливою є гомеостатична функція громадянського суспільства. Так, будучи рівносильною противагою державі, громадянське суспільство дозволяє підтримувати соціальну систему в стані динамічної рівноваги – гомеостазу. Воно виробляє легітимні, соціокультурні засоби здійснення взаємної адаптації зустрічних вимог держави й особистості.

Ведучи тактику спільної співпраці, перемовин, погоджувальних консультацій, громадянське суспільство створює і підтримує внутрішню збалансованість усієї соціальної системи. Між провідними соціальними суб'єктами – особистістю, державою і громадянським суспільством –

складаються цивілізовані відносини рівноважної триєдності. Схематично ця триєдність виглядає як рівнобедрений трикутник. Внаслідок переходу частини управлінських функцій від держави до самоврядних асоціацій громадян етатистський дисбаланс влади поступається місцем більш гармонійній моделі соціальної взаємодії. У підсумку держава й особистість, що видаються спочатку незіставними соціальними величинами, за наявності розвиненого громадянського суспільства становлять однакову цінність. А це, своєю чергою, сприяє активному протіканню процесів самоорганізації всередині всієї соціальної системи.

Ще одна функція – консолідаційна. На відміну від держави, що здійснює «механічну» інтеграцію індивідів, громадянське суспільство культивує «органічну» солідарність. Консолідуючи громадян за допомогою позадержавних асоціацій, неформальних об'єднань, воно перешкоджає процесам їх роз'єднання, атомізації, взаємовідчуження.

Розвиток громадянського суспільства і його демократичних інститутів в країнах перехідного періоду і в Україні зокрема об'єктивно вимагає розробки і впровадження в соціальну практику дієвого громадянського контролю над системою національної безпеки країни, відповідного формам, змісту і практиці, прийнятим у демократичних країнах світу. Відсутність політико-правового обґрунтування й ефективних механізмів (зокрема юридичних) такого контролю призводить до того, що ключові, життєво важливі для держави і нації рішення приймають кулуарно, вузьким, часто неконституційним колом представників виконавчої влади, здебільшого вони «закриті» для широкої громадськості, а часто навіть для парламенту та його комітетів. Така засекреченість, зазвичай, виправдується «вищими інтересами» держави і «вимогами національної безпеки».

Показовим прикладом такого підходу слугує Договір між Україною і Росією щодо умов перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України. Ні українська громадськість, ні парламентарії України досі не бачили повного тексту та умов цього винятково важливого для

України та її майбутнього документа. Аналогічна ситуація спостерігається і в питаннях військової співпраці, постачань озброєнь в інші країни, а також в питаннях функціонування Збройних сил і силових структур України (досить згадати інцидент і події навколо збитого ізраїльського авіалайнера, розслідування авіакатастрофи у Львові) тощо. Через непрозорість процедур прийняття рішень парламентські слухання про діяльність спецслужб, подібні до тих, що недавно відбувалися в США щодо причин і наслідків подій 11 вересня 2001 р., принципово неможливі в сучасній Україні.

Варто також наголосити, що цивільний контроль над системою національної безпеки є більш широким і багатоаспектним поняттям, ніж цивільний контроль над збройними силами, і охоплює ідею контролю не лише над збройними силами, а й над силовими структурами загалом – усіма суб'єктами системи національної безпеки.

Останнім часом у нашому суспільстві зросло розуміння необхідності збалансованого підходу до співвідношення безпеки суспільства, держави та особистості, взаємозв'язку міжнародної, регіональної і національної систем безпеки в забезпеченні національних інтересів країни, ролі держави як головного суб'єкта безпеки, функціонально відповідального за забезпечення балансу інтересів суспільства, держави й особистості, вираження і захист національних пріоритетів у системі міжнародної і внутрішньої політики. На відміну від сучасних світових (західних) тенденцій державницькі традиції в Україні в усіх сферах і видах безпеки і надалі превалюють, що є наслідком нерозвиненості громадянського суспільства і низького рівня довіри до влади з боку переважної частини населення країни, відсутності соціально-політичної й духовної єдності народу.

Зауважимо, що в науковій літературі сформувалися основні підходи дослідження різних вимірів проблеми правових і політичних засобів забезпечення національної безпеки в межах відповідних дисциплінарних рамок. Що стосується інституційного аналізу, то він дозволяє подолати

вузькодисциплінарні межі дослідження на основі системного вивчення цієї проблеми з урахуванням її політико-правової значущості і затребуваності.

Державну правову політику у сфері забезпечення національної безпеки інституціоналізовано в «Концепції національної безпеки України», де визначено національні інтереси країни, цілі та завдання щодо їх захисту. Вони ґрунтуються на юридичних та політичних принципах конституціоналізму, національного суверенітету і демократизму, що забезпечують політичну стабільність і єдність правового простору, законність і правопорядок, а також нейтралізацію причин та умов, що сприяють виникненню політичного і релігійного екстремізму, етносепаратизму та їхніх наслідків – соціальних, міжетнічних і релігійних конфліктів, тероризму і втрати територіальної цілісності держави. Національно-державні інтереси зумовлюють зміст сучасного політико-правового процесу, у який вони інтегровані програмними цільовими установками суб'єктів політики, що визначають ступінь важливості національних інтересів, пріоритетність їх реалізації відповідними правовими і політичними інститутами й органами державної влади.

Здійснений аналіз наявних визначень безпеки загалом і національної безпеки зокрема дозволяє стверджувати, що найбільш істотні чотири підходи до трактування цих понять: офіційний, системно-філософський, соціологічний та аксіологічний [18, с. 91].

Відповідно до офіційного підходу безпека визначається як захищеність особистості, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх загроз, що дозволяє забезпечити конституційні права, свободи, гідні якість і рівень життя громадян, суверенітет, територіальну цілісність і сталий розвиток оборони і безпеки держави.

Прихильники системно-філософського підходу у визначенні безпеки акцентують увагу на збереженні цілісності, стійкості, стабільності і здатності соціальної системи (країни, держави, суспільства) ефективно функціонувати при деструктивних впливах на неї. Відтак безпека постає як можливість

надійного захисту від будь-яких деструктивних внутрішніх і зовнішніх впливів. Таке визначення безпеки вимагає застережень щодо понять, на основі яких воно сформульоване. Так, за деяких умов прагнення зберегти цілісність може бути небезпечним для соціальної системи, а деструктивний вплив – навпаки, благом. Тобто поняття безпеки та безпеки в контексті системно-філософського підходу набувають невизначеності, якщо їх вводити без урахування ціннісних (аксіологічних) координат.

Соціологічний підхід до вивчення проблеми безпеки вимагає приділяти більше уваги не тільки соціальному компонентові безпеки суспільства, різним його соціальним системам та особистості, а й класифікації її видів відповідно до прийнятого у вітчизняній соціології поділу суспільного життя на чотири основні сфери: політичну, економічну, соціальну та духовно-культурну. Предметне дослідження категорії «національна безпека» має будуватися з використанням запропонованих підходів до класифікації її видів і, насамперед, з виділенням об'єктів захисту, внутрішніх і зовнішніх загроз життєво важливим інтересам кожного об'єкта захисту.

Очевидно, що соціологічний підхід дає змогу враховувати тісний взаємозв'язок соціальних процесів і явищ, різних видів небезпек і суперечностей, а отже, потрібно брати до уваги не тільки прямі, а й непрямі загрози життєво важливим інтересам, прагнути не лише усунути виникаючі небезпеки, але й запобігати їм. Отже, безпека кожного об'єкта захисту держави, суспільства, людини повинна забезпечуватися в економічній, політичній, соціальній та духовно-культурній сферах суспільства з урахуванням зовнішніх і внутрішніх загроз і середовища їх виникнення [9, с. 11].

Щодо визначення національної безпеки з позицій аксіологічного підходу, то смисловий акцент робиться на захищеності належних суб'єктові матеріальних і духовних цінностей. Головним завданням державної влади в галузі забезпечення національної безпеки має бути збереження національного надбання, національних матеріальних і духовних цінностей

від збитку (шкоди), а вторинним – боротьба з незаконними діями конкурентів, супротивників, що заважають реалізації національних інтересів.

У формулюванні основних понять загальної теорії національної безпеки більш коректним і науково обґрунтованим вважаємо аксіологічний підхід. Тобто аксіологічний вимір безпеки більш прийнятний для філософсько-правового її трактування, беручи до уваги те, що захищеність від незаконних впливів на реалізацію інтересів, зокрема національних, входить у зміст філософсько-правових інтерпретацій безпеки крізь призму поняття упущеної вигоди.

Щобільше, саме аксіологічний вимір уможливорює введення виразного показника (критерію) ефективності діяльності структур забезпечення безпеки. Це понад усе сприятиме взаємопов'язаному трактуванню напрямів національних загроз, які зараз виникають і стають більш розподіленими (раніше вони були сконцентрованими).

Найбільш актуальними з-поміж загроз сьогодення є нарощування низкою країн стратегічних ядерних сил, формування в односторонньому порядку глобальної системи протиракетної оборони і мілітаризації навколоземного космічного простору, а також поширення ядерних, хімічних, біологічних технологій.

Варто вказати на дестабілізацію обстановки на Кавказі, в Південній і Центральній Азії, на Близькому Сході. Тамтешні держави є джерелом незаконної міграції, піратства, транзитними зонами для наркотрафіку та незаконного обігу зброї, торгівлі людьми, притулком для терористів, що створюють небезпеку порушень суверенітету, територіальної цілісності, зміни конституційного ладу, відтак перешкоджають реалізації національних інтересів, сприяють розмивання національних цінностей і руйнуванню основних підвалин життя, здійснюють негативний інформаційний та інформаційно-психологічний вплив.

При цьому багато процесів набувають транскордонного характеру, що означає зниження контролю традиційних акторів світової політики над

внутрішніми і зовнішньополітичними процесами. Як наслідок, ці процеси сприймаються як загроза національним інтересам держави та її безпеки.

Зауважимо, що важливо розробити критерії і показники національної безпеки, адже вони дозволяють визначати напрямки концентрації зусиль органів державної влади щодо виявлення й усунення тих чи інших загроз, мінімізації їхніх наслідків, а також сприяють уточненню й коригуванню пріоритетів державно-управлінської діяльності у сфері забезпечення національної безпеки [15, с. 168].

Під критеріями розуміють, зазвичай, істотні ознаки (оцінки, судження), на основі яких аналізуються ті чи інші факти. У цьому сенсі критерії національної безпеки являють собою ознаки, сторони, вияви, за допомогою аналізу яких можна визначати рівень і якість захищеності особистості, суспільства і держави від різних небезпек і загроз. Це відрізняє критерії від показників, які розкривають міру, кількісні параметри відповідних ознак, граней тощо. Рівні (ступінь величини, розвитку) критеріїв забезпечення національної безпеки відображають і розкривають результати та ефективність її забезпечення.

До загальних критеріїв сталого розвитку суспільно-державної системи, соціально-політичної безпеки всередині країни ми зараховуємо:

- орієнтацію економіки на досягнення високої якості життя населення, створення інститутів і механізмів, що дозволяють поєднувати економічну ефективність і соціальну справедливість; створення високоефективної і гнучкої економіки, орієнтованої, насамперед, на забезпечення інтересів людини і суспільства;

- зростання «середнього класу», згладжування невиправдано високих розривів між вищими і нижчими (за доходами) групами населення;

- досягнення громадянського миру і національної злагоди, а відтак – компромісу інтересів різних соціальних груп, національної злагоди;

- наявність у суспільстві єдиної державної ідеології, заснованої на принципах патріотизму й ідеї спільності історичної долі народів, що населяють Росію;

- реалізацію принципу верховенства закону, наявність правових механізмів забезпечення й реалізації пріоритету прав і свобод людини та громадянина; наявність системи цивільного контролю за діяльністю державної влади тощо.

До критеріїв ефективності системи забезпечення національної безпеки загалом пропонуємо зарахувати:

- здатність органів державної влади оперативного виявляти та прогнозувати внутрішні і зовнішні загрози національній безпеці, здійснювати комплекс заходів з профілактики та нейтралізації їхніх джерел;

- здатність до розробки прийнятних варіантів управління системою національної безпеки в повсякденних умовах і в надзвичайних ситуаціях;

- здатність до формування й підтримання ефективної системи і рівноправних відносин;

- забезпечення послідовно активного захисту життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави.

Очевидно, що критерії національної безпеки можуть вміщувати декілька показників. Оптимальність, скажімо, входить до критерію кількості показників і визначається числом, зі збільшенням якого (тобто кількості показників) оцінка досліджуваного явища не змінюється. При цьому критерій – це впорядкована сукупність такої кількості показників, коли введення додаткових або контрольних показників уже не змінює оцінки.

Основу для оцінки стану національної безпеки становлять критерії, а кількісний вміст їх виражається показниками. Критерії та показники дозволяють оцінювати стан й ефективність системи національної безпеки в часі і просторі. Система науково обґрунтованих критеріїв та показників національної безпеки виступає засобом вимірювання її результатів, характеризуючи їх з кількісного та якісного боку.

Отже, критерії та показники забезпечення національної безпеки мають, з одного боку, фіксувати ступінь відхилення від науково обґрунтованих критеріїв та показників національної безпеки, а з іншого – вказувати на ефективність вироблених і реалізованих заходів щодо мінімізації небезпек і загроз.

1.2 Методологія дослідження громадянського суспільства в контексті становлення демократичної і правової держави

Ідея громадянського суспільства досить поширена у світі. У багатьох цивілізованих країнах уже довгий час цю ідею використовують в офіційних доктринах і законодавствах. Проте слід зазначити, що сучасне поняття «громадянське суспільство» порівняно молоде. Воно оформилося в середині ХІХ ст. як важель протидії втручанню держави в суспільне життя і сваволі влади в умовах нових суспільних відносин. «Долучаючись в рамках нового політичного мислення до світових загальнолюдських цінностей, суспільство в Україні однією з фундаментальних проблем свого розвитку проголосило створення сучасної демократичної правової держави» [19, с. 84]. Ядром цієї держави є розвинене громадянське суспільство. Становлення громадянського суспільства в цьому розумінні є першою і найважливішою передумовою для успішної реалізації реформ на шляху до демократизації та юридизації всього суспільного життя України. Без повноцінного громадянського суспільства не можливе існування ідеї правової держави: люди не сприймуть і не зрозуміють всієї сутності цих нових (великою мірою) для нашої країни ідей.

На сьогоднішні сформувалися два різні підходи до визначення сутності і змісту громадянського суспільства [1, 7, 9]. Прихильники першої позиції розглядають громадянське суспільство в широкому сенсі, ототожнюючи його зі суспільством загалом і трактуючи як деяку якісну стадію розвитку людського соціуму. Йдеться про альтернативу недемократичному розвитку суспільства. У такому суспільстві людина повинна стати не просто підданим

суверена, безмовним об'єктом управління, а перетворитися на центральну фігуру суспільного життя – громадянина. Задоволення його особистих потреб, забезпечення індивідуальної свободи і дотримання громадянських прав – ось цінності, які детермінують функціонування і розвиток громадянського суспільства. Треба зазначити, що ця позиція сформувалася не тільки в результаті наукових досліджень, а й під впливом політичної кон'юнктури. Вона об'єктивно відображає інтереси деяких верств населення, які, розтрощивши диктатуру, шукають шляхи подальшого руху вперед. Громадянське суспільство стає для них своєрідним ідеалом, символом нового життя. Підтвердженням цих слів може слугувати факт, що ці погляди, зазвичай, поширюються в періоди революційних потрясінь. Тим не менше, така позиція має порівняно невелику кількість прихильників [4–6]. Більшість суспільствознавців сучасності воліють розглядати громадянське суспільство в більш вузькому значенні, розуміючи його як частину людського соціуму – сферу позадержавних відносин, структур та інститутів.

Останнім часом інтерес до проблеми громадянського суспільства виник і в нашій країні, її обговорюють у пресі, ба більше, про громадянське суспільство мовиться як про щось само собою зрозуміле.

Висуваються різні погляди щодо походження громадянського суспільства, його історичних періодів і співвідношення з державою. Часом громадянське суспільство ототожнюють з будь-яким людським суспільством або з державою. У такому разі втрачається специфіка цих утворень. Тому потрібно чітко розуміти сутність самого громадянського суспільства, шляхів його становлення і потенційних можливостей.

Філософсько-правові аспекти визначення поняття громадянського суспільства, процесу його формування в сучасний період, його співвідношення з державою є зараз актуальними і викликають різні дискусії серед авторів.

У рамках нашого дослідження пропонуємо розглянути поняття громадянського суспільства, його взаємини з державою відповідно до позиції

Г. Гегеля. Цей підхід до розгляду проблеми зумовлений, на нашу думку, фундаментальними основами філософсько-правової концепції громадянського суспільства Г. Гегеля, яка розкриває генезис «ідеї» досліджуваної категорії, сутність, умови та принципи її формування [4, с. 51]. Тож дослідимо взаємозв'язок громадянського суспільства і держави з позиції цього мислителя, щоб визначити основи взаємовідносин цих категорій та розвитку їх можливого потенціалу в сучасний період.

Насамперед, розглянемо діалектичний процес формування «диференції» громадянського суспільства.

За Г. Гегелем, громадянське суспільство є «диференцією, яка виступає між сім'єю та державою, хоча розвиток громадянського суспільства настає пізніше, ніж розвиток держави» [4, с. 54].

Висвітлимо структуру і сутність процесу формування «диференції» громадянського суспільства, що охоплює, зокрема, такі категорії: сім'я, суспільство, держава і, нарешті, громадянське суспільство.

Початковим рівнем досліджуваного процесу виступає сім'я як «безпосередня субстанція духу, що характеризується єдністю».

На наступному рівні «диференції» з'являється категорія «особливості» (тобто суспільство, що складається з безлічі сімей). Сутність особливості Гегель розкриває через її «власне наявне буття, що передбачає право розвиватися й поширюватися на всі боки» [4, с. 62].

У процесі розвитку особливості з'являється «загальність» (тобто держава), що являє собою «право виступати як підстава й необхідна форма особливості, так само як і влада над нею, і її остання мета».

О. Власова відзначає, що, «відповідно до концепції Гегеля, громадянське суспільство є необхідним і закономірним етапом у діалектичному русі від сім'ї до держави, проміжною формою людської спільності, що забезпечує життєздатність суспільства і реалізацію цивільних прав і свобод» [3].

Тож доходимо висновку, що громадянське суспільство є сворідним етапом у процесі існування суспільства і держави.

Варто відзначити, що, з одного боку, це лише етап, один з рівнів розвитку суспільства і держави, а з іншого – це необхідна умова існування і суспільства, і держави, спрямована на розвиток члена суспільства і громадянина держави, задоволення його потреб, здійснення і захист його прав і свобод.

У цьому полягає значення філософсько-правової концепції Гегеля для сучасного визначення поняття громадянсько-госуспільства, яке можна означити так: вільне демократичне правове суспільство, орієнтоване на конкретну людину, щостворює атмосферу поваги до правових традицій і законів, загальногуманістичних ідеалів, що забезпечує свободу творчої та підприємницької діяльності, уможлиблює досягнення добробуту й реалізації прав людини та громадянина, органічно виробляє механізми обмеження і контролю за діяльністю держави [17, с. 69].

Говорячи про «рівні» громадянського суспільства, відштовхуємось від того, що громадянське суспільство ніколи не вбирає в себе всіх форм взаємодії індивідів, з одного боку, і держави – з іншого, водночас розділяє на окремі фракції різнорідні зусилля чинити вплив на політику держави. Що більше таких зусиль перетворюють, пропускаючи через себе, посередницькі організації, то вищим буде рівень громадянського суспільства і то легше – за інших однакових умов – консолідувати демократію. Введення такого параметра, як «дистрибуція», припускає, що для вираження одних категорій інтересів/прагнень механізми громадянського суспільства більш пристосовані, ніж для вираження інших. Зазвичай, основну увагу приділяють медіаторній ролі груп, утворених за лініями функціональних розколів суспільства, – класів, секторів, професій – конфлікти між якими найбільш помітні. Але оскільки основи конфліктів від суспільства до суспільства змінюються, з часом може постати не менш гостра потреба у використанні

аналогічних механізмів для представлення «інших» різновидів інтересів або навіть прагнень [17, с. 71].

Зауважимо, що існування громадянського суспільства не є необхідною попередньою умовою краху автократії, як і переходу до демократії. Лише зрідка подібна зміна режиму здійснюється силами самих акторів громадянського суспільства. Найчастіше вихідні спонукальні імпульси до переходу виражаються у формі спонтанних рухів, а вже потім увага, як правило, перемикається на політичні партії, відтак, зазвичай, виявляється роль асоціацій інтересів.

Громадянське суспільство формують медіаторні організації багатьох типів; під впливом змін та залежно від інтенсивності конфлікту і стадії демократизації їх співвідношення, безсумнівно, змінюватиметься.

Визначення генезису «ідеї» громадянського суспільства, її значення для сучасного розуміння поняття досліджуваної категорії, на нашу думку, дає лише базове визначення «диференції» громадянського суспільства, для її всебічного й об'єктивного аналізу потрібно вивчити проблеми взаємин між громадянським суспільством і державою, що розкриває сутність і зміст усієї діалектики «диференції» громадянського суспільства Гегеля [5, с. 342].

На сучасному етапі багато авторів виділяють у взаємозв'язку громадянського суспільства і держави суперечності, які випливають зі самого визначення громадянського суспільства як автономної і не залежної безпосередньо від держави сфери суспільних відносин, тобто системи економічних, духовних, культурних, моральних, правових, релігійних та інших відносин індивідів, котрі вільно і добровільно об'єдналися в різні організації та спілки для задоволення своїх духовних і матеріальних потреб й інтересів.

Для прикладу, М. Абдулаєв зазначає, що державу можна вважати результатом розвитку громадянсько-госуспільства та умовою його подальшого вдосконалення [2]. Тобто частково порушується структура і сутність процесу формування «диференції» громадянського суспільства,

представлена в концепції Гегеля. Науковець розглядає означену категорію як результат діалектичного розвитку сім'ї, суспільства і держави, кінцевою метою якого виступає громадянське суспільство.

Саме суперечність у взаєминах держави і громадянського суспільства, на думку Н. Ераменко, полягає в окремішності, автономності кожної з категорій, відмінності цілей і завдань існування. Держава не зацікавлена в обмеженні своєї влади і контролі з боку елементів громадянського суспільства, а громадянське суспільство, своєю чергою, не може визначити і встановити меж контролю держави з боку суспільства і невтручання в його приватне життя [19, с. 153].

Повертаючись до концепції права Гегеля, відзначимо, що сучасні автори використовують чимало ознак громадянського суспільства, про які вперше говорив саме цей мислитель. Зокрема, Гегель визначає громадянське суспільство як сукупність приватних осіб, груп, класів, станів, корпорацій та інститутів, які безпосередньо не залежать від самої держави і взаємодія яких регулюється цивільним правом.

З природного стану «люди повинні вступити в громадянське суспільство, бо тільки в останньому правові відносини є дійсністю» [4, с. 102].

Як уже було зазначено, суспільство, держава, громадянське суспільство представляють єдиний процес обумовленого діалектичного розвитку зазначених категорій, кожна з яких є самостійним, одиничним елементом процесу формування «диференції», але при цьому всі вони безпосередньо взаємодіють між собою, крім того, взаємодоповнюють і впливають на подальший розвиток й існування один одного.

У концепції Гегеля відсутня яка-небудь суперечність у взаєминах між державою і громадянським суспільством, «незважаючи на те, що в громадянському суспільстві особливість і загальність розпалися, вони все-таки взаємопов'язані. Хоч і здається, що це дві протилежності, які можуть

існувати лише за умови, що інша, так би мовити, тримається на чималій відстані, вони зумовлюють одна одну».

Загалом же, громадянське суспільство є одним з елементів цілісної структури суспільства і держави, який володіє механізмами контролю з боку суспільства за діяльністю держави, спрямований на задоволення потреб усіх елементів структури, здійснення та захист прав і свобод людини і громадянина. Це твердження впливає з філософсько-правової концепції Гегеля щодо «диференції» громадянського суспільства, яка, як ми вже зауважували, є актуальною для виявлення сутності, генезису, цілей і завдань громадянського суспільства, його безпосередньої взаємодії з державою, визначення форми їх взаємин на сучасному етапі розвитку суспільства і держави, формування громадянського суспільства.

Громадянське суспільство – це стійка система соціальних відносин та громадських інтересів, які реалізують організації, що виникає на тому чи іншому історично зумовленому етапі розвитку соціуму та інкорпорованих у нього індивідів. Громадянське суспільство являє собою систему обмежень всевладдя держави, взаємодіє з правом, змінює його і саме змінюється під впливом права.

Громадянське суспільство є головною опорою всякої справжньої демократії: воно сприяє її побудові і слугує запорукою її збереження та зміцнення. Громадянське суспільство виступає основним супротивником намірів держави в бік тоталітаризму і захищає суспільство від будь-яких зловживань з боку влади: перешкоджає наступу на права людини, обмежує корупцію тощо.

Громадянське суспільство не є якоюсь єдиною організаційною структурою, хоч й охоплює різні організації (наприклад, захисту прав споживачів), асоціації, спілки тощо. Суть діяльності громадянського суспільства полягає в захисті прав населення (причому і політичних, і економічних). Зокрема, до структур громадянського суспільства можна зарахувати і профспілки (справжні, звичайно, а не фіктивні). Якщо все йде за

правилами (в умовах зрілої демократії), то громадянське суспільство ніяк себе не проявляє. Активність громадянського суспільства виявляється лише тоді, коли влада намагається в чомусь обмежити традиційні права громадян. По суті, процес наступу влади на права людини ніколи не зупиняється. Це впливає зі самої людської природи, яка завжди прагне до захоплення чужої власності і прав. У цій одвічній боротьбі й полягає суть життя, тому її не можна припинити і не можна здобути в ній остаточну перемогу. Сама наявність і розвиненість громадянського суспільства слугує критерієм демократичності того чи іншого конкретного суспільства (країни, держави) [10, с. 59].

Важливою складовою сильного громадянського суспільства є вільна преса, оскільки одним з основних етапів боротьби зі зловживаннями влади є розголошення неординарних дій державних чиновників, які завжди прагнуть зберігати свої злочинства і беззаконня в таємниці. Тож можна сказати, що рівень свободи преси добре корелює з рівнем розвитку демократії. З цієї причини громадянське суспільство завжди приділяє велику увагу будь-яким фактам обмеження свободи слова і послідовно бореться зі спробами цензури в засобах масової інформації.

Однією з цілей громадянського суспільства є побудова правової держави, створеної за принципом поділу влади (законодавчої, виконавчої та судової) і багатопартійності зі справедливими (без фальсифікацій) загальними виборами. Саме така політична система володіє природними механізмами захисту від зловживань, оскільки одна гілка влади контролює іншу, а одна партія, яка перебуває в опозиції, викриває порушення, допущені іншою, яка на той час є при владі.

Громадянське суспільство і правова держава логічно доповнюють одне одного, щобільше – вони немислимі одне без одного. Водночас громадянське суспільство є первинним, це вирішальна соціально-економічна передумова правової держави [19, с. 102].

Відзначимо, що не можна ставити знак рівності між поняттями «суспільство» і «громадянське суспільство»: друге значно вужче і молодше.

Становлення і розвиток громадянського суспільства є особливим періодом історії людства, держави і права. Суспільство, відмінне від держави, існувало завжди, але не завжди воно було громадянським. Формування та розвиток громадянського суспільства зайняли кілька сторіч.

Громадянське суспільство в його сучасному розумінні і значенні – це суспільство, здатне протистояти державі, контролювати її діяльність; це суспільство, здатне зробити свою державу правовою. Однак це не означає, що громадянське суспільство тільки тим і займається, що бореться з державою. Відповідно до принципу соціальності, тобто соціальної держави, громадянське суспільство дозволяє державі активно втручатися в соціально-економічні процеси.

Щоправда, така здатність суспільства до політичної самоорганізації можлива лише за наявності відповідних економічних умов – економічної свободи, різноманіття форм власності, ринкових відносин. В основі ж громадянського суспільства лежить приватна власність. Саме вона дозволяє його членам зберігати економічну гідність.

Громадянське суспільство – це сукупність позадержавних суспільних відносин та інститутів, що виражає різноманітні цінності, інтереси і потреби членів суспільства. Генезис громадянського суспільства кристалізує його в досить струнку систему економічних, соціально-політичних, релігійних, духовно-моральних, сімейних, культурних та інших суспільних відносин, які, визначаючи державну політику, виражають волю всіх громадян суспільства. Якщо не брати до уваги короткого періоду в історії радянського суспільства (20-ті роки), то тільки нині з'явилися передумови формування громадянського суспільства як розгалуженої мережі незалежних від держави суспільних відносин та інститутів, що виражають волю і захищають інтереси громадян цього суспільства [20, с. 57].

Особливість цього процесу полягає в тому, що він іде шляхом радикальних реформ, які здійснює державне керівництво країни в усіх сферах життя суспільного організму й одночасно шляхом розвитку широкого

неформального громадського руху, іноді стихійно прагне створити структури громадянського суспільства. Радикальна економічна реформа, розпочата в нашій країні, передбачає перехід до економічних методів курівництва економікою, широкої демократизації управління виробництвом, значного підвищення в ньому ролі людини, розвитку різноманітних форм власності на засоби виробництва і землю, послідовного приведення в життя політики роздержавлення, становлення ринкових відносин, заохочення підприємницької діяльності.

Усе це закладає економічні основи не тільки майбутнього держави, а й громадянського суспільства. Форми власності в такому суспільстві можуть бути найрізноманітніші: приватна, колективна (кооперативна, акціонерна), власність громадських організацій тощо, аби ця власність (назвемо її приватно. або власністю громадян) належала тим, хто своєю працею приносить суспільству користь, сприяє його життєдіяльності та подальшому розвитку [15, с. 46].

У цих умовах істотно зростає відповідальність кожного члена суспільства за прийняті ним рішення, підвищується значення громадянської культури. Без громадянської культури говорити про громадянина як самоцінну особистість у сучасному розумінні цього слова, а отже, і про громадянське суспільство, – безглуздо. Громадянська культура є відображенням усього різноманіття суспільного життя, громадянських прав і має вирішальне значення для затвердження соціального статусу громадянина. Це поняття передає рівень усвідомлення індивідом суспільних завдань, соціальних проблем, його активності у справі втілення їх у життя [9, с. 71].

Громадянська культура – ширше поняття, ніж політична культура, охоплює все розмаїття інтересів різних соціальних груп громадянської сфери суспільного життя. Щодо рівнів і механізму функціонування громадянської культури, то можна виділити чимало нюансів. По-перше, громадянська культура має політичний характер, тобто виражає інтереси різних класів,

націй, соціальних верств і суспільних груп. По-друге, не може бути громадянської культури без пріоритету інтересів особистості, громадянських прав над національними правами й інтересами. По-третє, рівень громадянської культури багато в чому визначає загальнокультурний рівень розвитку людини, громадянина, без чого, при тій ролі, яку він відіграє в розвиненому громадянському суспільстві, неможливе його нормальне функціонування. Отже, громадянська культура загалом визначає фундаментальні цінності громадянської свідомості, громадянського суспільства [17, с. 88].

У сучасному розумінні громадянське суспільство являє собою систему забезпечення життєдіяльності соціальної, соціокультурної і духовної сфер, їх відтворення і передачі цінностей від покоління до покоління. Це система самостійних і незалежних від держави громадських інститутів і відносин. Серед завдань таких структурних підрозділів системи є забезпечення умов для самореалізації окремих індивідів і колективів, задоволення приватних індивідуальних чи колективних інтересів і потреб.

Інтереси і потреби виражаються через такі інститути громадянського суспільства, як сім'я, церква, система освіти, наукові, професійні та інші об'єднання, асоціації й організації тощо. Також громадянське суспільство є сукупністю відносин між членами суспільства, які не перебувають під безпосереднім контролем держави.

Як уже було зауважено, громадянське суспільство і правова держава логічно доповнюють одне одного. Зв'язки між ними жорстко детерміновані, оскільки держава є формою організації суспільства, і вже тому вони нерозривні.

Питання встановлення раціонального балансу між інтересами громадян, суспільства і держави протягом усієї літописної історії становлять великий науковий інтерес. Так, уже в період античності питання про взаємовідносини держави і суспільства були в центрі загальної уваги, що спричинило чимало соціальних конфліктів і потрясінь. Але сьогодні, коли

необхідність встановлення ефективних принципів взаємодії позначених сфер є фундаментальним викликом часу, актуальність подібних досліджень зростає.

Уся світова політична думка, як ніколи, одноставна в тому, що тільки в рамках гармонійного, ефективної взаємодії інститутів держави та громадянського суспільства можлива побудова істинно правової, ідеальної держави. Розвиток європейської цивілізації, що привело до встановлення ліберально-демократичних порядків у політичній та соціальній сферах, багато в чому визначається прагненням до створення правової держави та формування громадянського суспільства [11, с. 153].

Взаємовідносини правової держави і громадянського суспільства є найбільш серйозним фактором розвитку соціального організму загалом. Розуміння комплексу відносин цих контрагентів передбачає виявлення можливостей трансформації суспільної системи, її здібностей до саморозвитку.

Громадянське суспільство і правова держава – це складні парні політологічні і юридичні категорії. Складність теоретичного осмислення цих понять криється в поєднанні понять «право», «держава», «суспільство». Складний характер взаємозв'язків цих феноменів укладений у концепції: без громадянського суспільства немає правової держави, а без правової держави неможливе становлення повноцінного громадянського суспільства. Правова держава не тільки не протистоїть громадянському суспільству, а й створює умови для його нормального функціонування і вдосконалення, оскільки воно об'єктивно інтегрує інтереси і цінності всіх соціальних і груп населення. У подібній інтеграції міститься гарантія вирішення виникаючих суперечностей правовим цивілізованим способом, гарантія захисту від соціальних катаклізмів, гарантія ненасильницького поступального розвитку суспільства.

У процесі розвитку уявлень про сутність держав і права сформувалася ідея організації такої форми суспільного життя людей, за

якої право стає владною силою, а владна сила, що визнає право, – справедливою державною владою. Таке розуміння держави є стрижнем концепції правого держави.

Правова держава як правова форма організації і функціонування публічної політичної влади є інституцією громадянського суспільства. Така характеристика державності передбачає строгу концептуальну відмінність сфер громадянського суспільства і держави. Перша – це сфера вільної, автономної активності громадянина, який виступає як самостійний, незалежний індивід, що відстоює свої приватні цілі та інтереси. Громадяни у цій сфері формально рівні, і відносини між ними регулюються цивільним правом. Друга сфера – це сфера публічно-владних відносин та інститутів, у якій держава як апарат має діяти тільки в загальних інтересах.

Правова держава передбачає ієрархію юрисдикції, тобто серед правових актів головним є конституція [6, с. 584]. Правова держава, у сучасному розумінні, – це суверенна держава, яка концентрує в собі суверенітет народу, націй і народностей, що населяють країну. Здійснюючи верховенство, загальність, повноту і винятковість влади, така держава забезпечує свободу громадських відносин, заснованих на засадах справедливості, для всіх без винятку громадян. Примус у правовій державі здійснюється на основі права, обмежений правом і не допускає будь-якого порушення права. Володіючи легітимним правом застосування сили, правова держава застосовує його лише в тих випадках, коли порушується його суверенітет, законні інтереси її громадян. Воно обмежує свободу особистості тільки тоді, коли свобода однієї людини вступає в суперечність зі свободою іншої.

Визначаючи архітектуру правової держави, відомий російський правознавець В. Перевалов виділяє сукупність принципів цієї моделі державного устрою. Зокрема, він називає примат права, правову захищеність людини і громадянина, конституційне забезпечення поділу влади, що виражає різні державні форми здійснення єдиної влади народу.

З огляду на те, що соціальною основою правової держави є громадянське суспільство, у структурі концепції правової держави виділяють принципи співробітництва держави і громадянського суспільства в різних царинах: законотворчості, поділу влади, організації контролю за дотриманням законності тощо. Останнє є найважливішою функцією суспільства у справі будівництва правової держави. Громадський контроль, ініційований інститутами громадянського суспільства, дозволяє доповнити державний контроль «знизу», що гарантує оптимізацію контрольної діяльності. Під громадським контролем, у цьому випадку, варто розуміти сукупність заходів, здійснюваних громадськими об'єднаннями, із спостереження за діяльністю державних органів. Зазначимо, що ідмінність такого контролю від власне державного полягає у відсутності повноважень втручатися в оперативну діяльність контролюваного органу та в можливості залучення його до юридичної відповідальності. У цьому сенсі громадянське суспільство стоїть на сторожі законності [17, с. 106].

Отже правова держава, за визначенням, здійснює ефективну соціальну політику, а соціально відповідальні, високоморальні члени громадянського суспільства здійснюють паралельно свою соціальну політику через систему горизонтальних зв'язків. Тільки в підсумку такого партнерства можна максимально охопити все різноманіття соціальних суперечностей.

Правова держава покликана формувати умови і межі функціонування різних інститутів громадянського суспільства, адже цивільні об'єднання, що мають на увазі завжди тільки один аспект дійсності (асоціації мисливців і товариства охорони тварин), не можуть розділяти одні й ті самі погляди щодо суспільного блага і ніяк не зацікавлені у віднайденні балансу між крайностями.

Отже, правова держава в рамках повноважень, встановлених для неї громадянським суспільством, здійснює оперативне управління суспільством. Своєю чергою, через науку, консультації або використовуючи непрямий тиск на владу, суспільство здійснює корекцію діяльності держави, встановлюючи

його оптимальну структуру, допустимі методи управління, коло обов'язків і відповідних повноважень. Консультації між владою і громадськими об'єднаннями є важливим інструментом, що дозволяє забезпечити консенсус між усіма сторонами, розвиток нових ідей, прозорість і відкритість роботи державного апарату.

Глобалізаційні, демографічні, обмінні процеси, що мають місце в сучасному світі, вимагають конструктивної взаємодії двох рівнів регуляції соціальних процесів: суспільного і державно-правового. Розвиток такої співпраці є запорукою прогресу соціуму, бо громадянське суспільство і держава потребують один одного, вони або взаємно доповнюють одне одного, або зазнають втрати від порушення зв'язків. Зважаючи на це, правову державу можна вважати наслідком розвитку громадянського суспільства і, одночасно, передумовою його подальшого вдосконалення.

1.3 Філософсько-правовий аналіз дослідження впливу національної безпеки держави на формування громадянського суспільства

Умови для розвитку громадянського суспільства тісно пов'язані з характером офіційної політики держави в галузі безпеки. Ця політика може протидіяти розвитку громадянського суспільства, сприймаючи його як загрозу безпеці держави. Вона може допускати і навіть стимулювати його розвиток, бачити в ньому самостійний об'єкт безпеки, рівноцінний державі, ставитися до нього не як до конкурента, але як до партнера у справі забезпечення національної безпеки, що розуміється як безпека особистості, суспільства і держави.

Розвиток недержавних структур, що діють у сфері безпеки, важливий і необхідний для формування громадянського контролю над органами безпеки, силовими структурами і політикою держави в галузі безпеки. Їх діяльність сприяє незалежному експертному оцінюванню стану справ у галузі

національної безпеки України, державної політики у цій сфері, вироблення альтернативних концепцій та програм.

У міру розвитку суспільства і світової цивілізації формальне право і юридичний світогляд посідають дедалі міцніші позиції в інституційній та регулятивній структурах суспільства і виконують функції усвідомленого забезпечення взаємної відповідальності, поваги інтересів, узгодженості взаємодії.

Правовасвідомість є в громадянському суспільстві однією з найважливіших форм суспільної свідомості, породжуючи юридичний світогляд і програми вдосконалення сформованих правових систем і у стабільних, і в перехідних суспільствах. По суті, воно здатне і пришвидшити, і відкинути впровадження юридичних новацій.

Щодо України, то становлення демократично-правової держави і громадянського суспільства в нас супроводжується підвищеною криміналізацією всіх сфер життя, посиленням безробіття, поглибленням бідності, знеціненням моральності та зростаючою недовірою до влади. Водночас треба визнати, що Конституція України 1996 р. юридично закріпила демократичну норму суверенітету народу (ст. 5), рівність громадян перед законом (ст. 24). До того ж у ст. 3 Конституції України юридично визнано пріоритетність прав та свобод громадян щодо держави.

Правове визнання юридичного статусу народу як єдиного носія, джерела влади є гарантією розбудови громадянського суспільства. Як бачимо, правові норми Основного закону України дають підставу твердити, що юридичні засади становлення соціальної правової демократичної держави, ринкової економіки і громадянського суспільства є достатніми. Проблема в тому, що декларовані Конституцією демократично-правові норми існують значною мірою лише де-юре, а де-факто стан справ характеризується гострим драматизмом, по-перше, наявна корупція, підкуп, продажність службових осіб, державних структур, по-друге, простежується відчуження «слуг народу» від самого народу [12, с. 263].

Що ж до філософського розуміння феномену «національна безпека», то на сьогодні, на наш погляд, єдиного, максимально змістовного визначення цього поняття не вироблено, незважаючи на спроби деяких вітчизняних філософів.

Безперечно, сучасні філософи у своїх поглядах так чи інакше викладають власне розуміння національної безпеки як категорії, що належить до самостійної духовно-душевної та матеріальної реальності в житті держави, де забезпечується захищеність та екзистенціальний порятунок соціуму. Проте кожне зі сучасних визначень виражає різні аспекти дійсності. І це не дивно, адже категорія національної безпеки відображає зміст складного філософського феномену.

У зв'язку зі сказаним не можна не відзначити, що теорія національної безпеки – це теорія складного, багатогранного об'єкта, тому й сама повинна бути досить ієрархічної «конструкцією», призначеною для «схоплювання» і вираження в понятті багатьох «пластів» буття, що складають інтегративну картину дійсності.

Спробуємо вирізнити в суспільній свідомості найбільш значущі погляди, аспекти, світовідчуття, світоглядні орієнтації, які впливають на загальний рух світорозуміння. Якщо громадянин України відчуває себе громадянською особистістю, то це значною мірою залежить від інших реформаційних явищ, які були закладені в перебудовчому, а згодом – розбудовчому періодах. Важливо зауважити, що упродовж часу, який Н. Тарасенко іменує «перебудовчо-розбудовчим» періодом, політико-правові та соціально-економічні реформи істотно впливали на сфери суспільного буття, суспільної свідомості. Щодо розбудовчого періоду, то слід наголосити, що наміри М. Горбачова та його близького оточення перетворити юрбу людей, або «трудящі маси» з тоталітарним вождівським мисленням, на демократично свідомих громадян давали змогу новоявленим партійним керівникам наблизитися до народного самопочуття, заручитися його підтримкою. Задум реформувати всі сфери життя на тлі тоталітарного

марксистсько-ленінського світогляду, здійснити перехід до демократично-правової держави і громадянського суспільства був однією з нездійснених мрій. Демократизація в перебудовчий період була ідеєю перспективи, не надто віддаленої від ідеологічного спекулятивного дискурсу, який приховує в собі деякий скептицизм. Це відповідало духу дисидентських рухів, які поєднували ідею демократії з правами окремих громадян/націй на свої суверенітети. У такий спосіб помітно змінювалися акценти в ідеології перебудови.

Деградація політики і політиків у сучасній Україні полягає в тому, що їх публічність виражається не в термінах об'єктивної реальності, а в надії на майбутній стрибок, раптові економічні, соціальні, політичні перетворення, які мають забезпечити високий рівень життя. Саме з огляду на зазначену закономірність, політика в сучасному українському суспільстві постає утопічним сподіванням. Історія передвиборчих політичних баталій свідчить, що пропаговані політичними лідерами обіцянки виборцям (громадянам України) спрямовані на забезпечення входу до влади. Однак для практичної реалізації названі обіцянки здебільшого є мертвонародженими. До основних складників української публічної політики Є. Бистрицький зараховує «містично-сакральне дійство», «стійкий ірраціональний елемент». У політиці, пише він, «інтимні порухи душі вирішують долю держави і громадян» [1, с. 76]. Недостатня філософсько-правова обґрунтованість принципово нової новаційної ідеї, яку політики втілюють у правових нормах реформування економіки, будучи неминучою ознакою вольової маніфестації влади, перетворюється на штучну перешкоду для свого подальшого поширення й розвитку. Очікувані результати дії деяких законів, спрямованих на формування ринкової економіки, громадянського суспільства, як правило, передбачають можливість зміцнення «тіньової економіки». Дослідники права стверджують, що в Україні створюється багато перехідних, диверсифікованих між собою юридичних норм, ефективність впливу яких

малопередбачувана за умов одночасно високого рівня тіньового сектору, який здебільшого діє за кримінальними принципами [4, с. 9].

Нехтування саморозвитком громадянського суспільства, створенням реально дієвого правового механізму суверенізації особи є передумовою становлення тіньової економіки, корумпованої влади, тіньової політики. Філософсько-правове бачення розв'язання проблеми ґрунтується на ідеї розширення суб'єктивної свободи та рівноправності кожного громадянина. Як вважає В. Селіванов, «соціальні «правила гри», зокрема законодавче поле, що встановлюється сучасною державою, покликані стримувати конкурентні, іноді деструктивні прагнення в межах збереження цілісності суспільства, організації взаємодії індивідуального і суспільного, приватного і публічного факторів» [10, с. 37]. За всієї незаперечності політичних аргументів щодо формування демократичної правової держави, громадянського суспільства, ринкової економіки, кожен з них вартий, на наш погляд, ретельного філософського правового осмислення. Маємо брати до уваги й те, що співіснування трьох згаданих елементів забезпечується досягненням загальноцивілізаційності через духовний саморозвиток особистісного начала, і в його індивідуально-громадянських, і в суспільно-громадських виявах.

Тож на особливу увагу заслуговує політика взаємоузгодження прав особи, суспільства й держави. «Держава, – писав К. Поппер, – повинна існувати для людської особистості – на благо вільних її громадян і їхнього вільного суспільного життя, тобто заради вільного суспільства, а не навпаки» [5, с. 186]. У сучасних філософсько-правових засадах розбудови демократії в Україні переважають державоцентристські конструкти зі зростаючим потенціалом збільшення бюрократичного начала в загрозливих для особистої свободи формах. Цей феномен є традиційним збереженням тоталітарної системи державної влади СРСР. Періоди радянського компартійного тоталітаризму, перебудовчо-розбудовчого неототалітаризму виробили політичну культуру нехтування особистістю. Тому для забезпечення послідовності демократичного правового прогресу в Україні потрібно

знаходити і встановлювати оптимальні співвідношення між різними структурними ланками – приватним правом в економіці, громадянським правом, політичним правом тощо.

Філософсько-правова проблема приватизації в сучасній Україні має два аспекти. По-перше, формування законодавчих актів, які забезпечили б прозорість, економічну доцільність відносин «власник – економічний агент». У сучасній економіці податковий тягар, бюрократизм, тиск влади на підприємництво, корупція є свідченням деструктивності, а не гармонії взаємозв'язків «власник – держава». По-друге, дезорганізованого характеру набуває поєднання промисловості із сільським господарством. Відсутність правової урегульованості функціонування зазначених сфер суспільного життя зумовлює гіпертрофовані, спотворені форми особистісного економічного, громадянського, політичного самоствердження. Нині потрібно цивілізовано позбавити економіку її тіньового сектору і тісно пов'язаної з ним корупції. В. Якушик визначає корупцію через «підкуп і продажність службових осіб» та доводить, що вона є свідченням «відчуженням «слуг народу» від самого народу» [12, с. 163]. Оскільки зникає віра в національно-демократичну державу, нівелюється також сприйняття сенсу приватної власності як основи ринкової економіки й задекларованої свободи.

У сучасному суспільстві значною мірою знецінено філософсько-правовий аспект розбудови української державності, розвиненої економіки, а моральна криза викликає сумніви щодо доцільності перетворень.

Осмислюючи особливості маргіналізації філософсько-правового світовідчуття в сучасному українському суспільстві, доречно взяти до уваги той незаперечний факт, що воно позбавлене вкоріненості в національну культуру, духовність. Адже українській світоглядній традиції органічно чужий гіперактивізм, натомість тут переважає потреба жити в злагоді зі світом – природою, людьми [2, с. 569]. Загалом, традиційну національну культуру, органічно властиву їй духовність характеризують цілісність, єдність, систематичність, субординаційність цінностей. Оскільки українська

національна культура сплюндрована експансією іншоетнічних культур і держав, то ми лише тепер одержуємо можливість відродити гуманістичне й високоморальне соціокультурне середовище як надійну основу демократизації суспільного життя, становлення громадянського суспільства. Духовність нації є похідною від збереженої традиційної міри народу та її вдосконаленням на основі гуманізму, просвітництва. У гегелівській концепції філософії права політичну тему держави організує «моральний універсум», тобто об'єктивний дух, який входить у свої «права» [3, с. 54, 59]. Держава, згідно з філософсько-правовими поглядами Гегеля, повинна забезпечити єдність ідеї права, моральності, наявного буттєвого принципу. Це загальний принцип становлення правової держави, громадянського суспільства, що визначає динаміку його саморозвитку. У правових відносинах виражається деяка конфігурація духовних відносин і моральності, що складаються між різними соціальними верствами суспільного організму.

У сучасній філософсько-правовій світоглядній позиції політичних лідерів, попри всі істотні відмінності, властиві лівим, правим, центристам, спільною є думка, що в об'єктивному розгортанні демократії та права не міститься ніяких гарантій для здійснення юридичної відповідальності державних мужів за ті політико-правові акти, які призвели до погіршення життя людей, розкрадання народного майна у великих розмірах або привласнення його з використанням службового становища.

Зрозуміло, виникає запитання: чи є соціально-економічні, соціально-культурні втрати показником прогресу правових реформ в Україні, чи сприяють вони розвитку свободи підприємницької діяльності та поліпшенню добробуту людей, чи, навпаки, призводять до занепаду економіки, соціально-культурної сфери? Відомий соціальний філософ П. Сорокін цю проблему теоретично обґрунтував так: не можна вважати прогресом будь-який політико-правовий акт, якщо він прямо чи опосередковано викликає зменшення щастя і збільшення страждань [11, с. 510]. На основі такої філософської парадигми не доцільно однозначно стверджувати, що

запропоновані, впроваджені у практику політико-правові реформи зумовили прогресивний розвиток економіки, суспільства, політики, культури. Справді, довести на фактичному матеріалі тінізації економіки, корупції влади, безробіття, злиденності, постійного зростання соціальних захворювань, посилення конфронтації між різними політичними силами наявність еволюційних змін неможливо. Ця тенденція означає заперечення багатьох реформаційних цінностей і не сприяє Україні посісти гідне місце в Європейському Співтоваристві. Міжнародна політика сучасних держав основана на інтеграційних філософсько-правових концепціях, котрі є підґрунтям політичних, торговельних, економічних, культурних механізмів інтеграції у світові й регіональні структури. Ці учення демократичні права, гуманізм, громадянське суспільство універсально пов'язують із правами особи, найповнішим різновидом яких є право на свободу слова. У міжнародних правових інституціях, куди Україна прагне долучитися, права особи – не частка юридичної норми, а вся її сутність, що забезпечує функціонування громадянського суспільства. Отже, існують реальні шляхи, нова надія на створення єдиного демократичного правового поля та інформаційного, економічного простору.

Підтримка відповідної рівноваги в розвитку національних культур українського суспільства – одна з найскладніших проблем, поставлених перед владою. Зміцнення правових основ громадянської солідарності для участі в політичних процесах збільшить потенціал реального впливу на публічну владу. Національний патріотизм не тотожний громадянському. Але вони виступають духовною силою громадянської самобудови і конститууються у вигляді покликання створювати гідне для всіх національних груп життя. Політико-правова система України, її носії, творці, прагнучи забезпечити демократичний правовий статус в історичній перспективі, не можуть обійтися без створення рівноправних умов для саморозвитку національних особливостей. Філософсько-правова парадигма подальшого реформування політичної сфери полягає в тому, щоб дати змогу

законодавцю створити юридичні норми, згідно з якими виконавча влада могла б постійно координувати зусилля різних громадських національно-патріотичних об'єднань для утвердження спільних інтересів держави й суспільства. Сучасна філософія права в Україні має методологічно забезпечити ідеологію розбудови такої держави, яка зібрала б під свої знамена всі верстви, прошарки, національні спільноти, духовно інтегрувати їх, щоб українське суспільство не було розірваним протилежними намірами, бажаннями, прагненнями. У такому контексті філософія права є, передусім, теорією управління суспільством.

Досі однією з найбільш значущих спроб філософського осмислення сутності національної безпеки, на наш погляд, є спроба В. Кольцова [13, с. 8]. Відповідно до його теорії існування і розвиток людства є реалізацією ним своїх сутнісних сил, двома сторонами яких виступають потреба і здатність. У процесі здійснення і на основі потреби і здібності в людини виникає конкретне ставлення до світу, зумовлене значущістю різних умов і засобів для її існування і розвитку. Таке ставлення, що орієнтується, окрім іншого, на наявні умови (предмети природи і культури, а також інші суб'єкти для людини як суб'єкта), і називається інтересом. Далі на основі інтересу суб'єкт формулює мету діяльності як ідеальну реальність здійснення своєї потреби і здібності. Для досягнення поставленої мети серед наявних умов і коштів він вибирає ті, які, на його переконання, адекватні для досягнення поставленої мети.

Із цього реального положення «речей» логічно виділити таку обставину, як безпека, незалежно від того, про чию безпеку йдеться. Це і є початком осмислення національної безпеки.

Принципово важливо для цього осмислення виявити самі суб'єкти й об'єкти національної безпеки, бо національна безпека – це не безпека загалом, а безпека деякого виду, у якій суб'єкт не спостерігаємо як окремо взятий індивід, а об'єкт – як предмет. Суб'єктами в історичній взаємодії є тільки ті учасники, які свідомо реалізують в ній свої цілі. Всі інші учасники

взаємодії, якими б вони діяльними не були, є не суб'єктами, а лише об'єктами і засобами впливу суб'єктів на ці об'єкти.

Суб'єкт, щоб бути суб'єктом, потребує наявності деякого рівня свободи – можливості діяти за своєю волею, тобто бодай частково бути вільним у своїх діях. В історичній дійсності, де найважливішою складовою частиною умов існування суб'єкта виступають інші суб'єкти (інтереси яких в період цивілізації часто протилежні його інтересам), для суб'єкта найважливішим інтересом є підвищення рівня власної волі щодо цих умов його існування. Інтерес будь-якого суб'єкта – самореалізація. Інша справа – як і наскільки він цей інтерес усвідомлює і свідомо реалізує. Саме в цьому усвідомленні та реалізації людьми свого інтересу одні виявляються суб'єктами, а інші – об'єктами і засобами впливу на ці об'єктами.

Звідси випливає, на думку В. Кольцова, що безпека не є станом захищеності інтересів суб'єкта, безпека взагалі не є чийось станом. Безпека є комбінацією умов існування суб'єкта та адекватних йому коштів суб'єкта, що дозволяють йому залишатися суб'єктом (не важливо – спільно з іншими суб'єктами чи без них) [13, с. 10]. Перебувати в безпеці – значить перебувати в безпечних умовах, тобто в таких, коли суб'єкт за допомогою наявних у нього сил і засобів реалізує свою мету, залишається суб'єктом. Що ж стосується поняття «захищеність» у цьому контексті, то воно, очевидно, не є науковим поняттям, а лише результатом не цілком вдалої спроби знайти відповідний синонім до поняття «безпека», щоб не вдаватися до тавтології під час опису самої безпеки.

Зрозуміло, що важливо відрізнити об'єктивну безпеку (тобто об'єктивно безпечні умови існування суб'єкта) від суб'єктивного уявлення і розуміння суб'єктом умов своєї самореалізації як безпечних, що можуть насправді такими й не бути. Опис безпеки як стану захищеності від сукупності загроз є вираженням суб'єктивних, по суті, буденних, життєвих уявлень про безпеку.

Забезпечення безпеки, своєю чергою, є процесом створення та збереження суб'єктом умов свого «суб'єктного» існування, за яких реалізовувалися б його інтереси, здійснювалися б поставлені ним цілі, в основі яких лежать його цінності, зумовлені різною значущістю для нього різних речей для самореалізації. Це означає, що безпека є серед умов, за дотримання яких суб'єкт зберігає свої цінності.

Забезпечення безпеки являє собою водночас процес реалізації свободи суб'єкта як можливості своїми силами зберігати умови і користуватися умовами власного існування.

Свобода і безпека – тісно взаємопов'язані явища, що становлять фундаментальні аспекти соціального буття, найважливіші характеристики соціальних суб'єктів. Оскільки для кожного суб'єкта кількість і якість умов, у яких він самореалізується, є майже невичерпними, а його можливості завжди обмежені, остільки мова може йти тільки про той чи інший рівень безпеки (так само як і про той чи інший рівень свободи) і, отже, так чи інакше про відносну безпеку суб'єкта, адже суб'єкт принципово не в змозі створювати і зберігати всі умови власного існування.

У контексті наведеного вище вважаємо визначення національної безпеки, яке запропонував В. Кольцов, містким і філософсько обгрунтованим. Так, науковець у національній безпеці бачить наявність у нації (народу) сил, необхідних і достатніх для реальної нейтралізації будь-яких інших сил, що ставлять під загрозу саме її існування або навіть її природний історичний розвиток [13, с. 10].

Зауважимо, що аналіз проблем безпеки (державної, національної) має глибоку історичну протяжність. Досить звернутися до апології «ідеальної держави» Платона, розгляду форм державного правління Аристотелем. У межах розуміння суспільного устрою, сталого становища цивільної спільності показовими є судження про захищеність особистості, ролі держави в усуненні антигуманних і довільних дій Дж. Локка, Т. Гоббса, Г. Гегеля. Не заглиблюючись в історико-філософській ракурс, наведемо вислів

Т. Гоббса: «могутність... є благо, бо це засіб забезпечення безпечного життя, а на безпеці тримається наш душевний світ». Зі свого боку, Дж. Локк допускає протиставлення «безпеки народу та безпеки держави». А Г. Гегель використовує поняття «неправа» як довільності в розумінні життєвого становища особи і її конкретних прав і свобод.

Філософський аналіз співвідношення людського життя і тотальної деструкції в її зовнішніх і внутрішніх виявах відображено у працях мислителів ХХ ст. – М. Хайдеггера, К. Ясперса, Х. Ортеги-і-Гассета, М. Бубера, Е. Муньє. За твердженням К. Ясперса, це докір «державній організованості», яка позбавляє людей «спрямованості різноманіття» і губить їх особисту безпеку, робить беззахисними у «свої кращі часи», як наслідок – порушується континуум «людини в самотній». В істотному сенсі державна влада нічого не може робити: вона або захищає, або руйнує. К. Ясперс адресує докір тоталітарним спільнотам, незалежно від того, йдеться про радянську Росію чи демократичну Америку.

М. Бубер висловлює думку про «захищеності» особистості в тоталітарних системах: «всі однаково оснащені, однаково вирівняні», коли демонструють лояльність на рівні «лише стільки життя, скільки потрібно для здійснення маршу» [17, с. 118].

Тривожним дискантом звучать слова-застереження М. Хайдеггера: «Мала відстань – ще не близькість. Велика відстань – ще не даль», але недалекий той час, коли сучасна апаратура «пронизить і закріпить собою багатоповерхову машину» людської поінформованості [20, с. 316].

У межах постмодерністської парадигми відзначимо звернення М. Фуко, Ж. Дерріди до проблем суверенності соціальних індивідів у просторі їх взаємодії з владою, створення перспектив захисту особистісного розвитку, заходів щодо зміцнення прав і свобод людини [16].

Російська соціально-філософська думка вирізняється значним внеском у розуміння суверенних прав особистості, необхідних умов захисту її

внутрішнього світу перед загрозами тотального контролю (Н. Бердяєв, І. Льїн, С. Франк) [19].

І. Льїн говорить про «взаємодію» (в оригіналі – «взаимопитание») між людьми як умову збереження руського соціуму [20, с. 255].

Згідно з С. Франку, необхідними є впорядкованість життя людей, їх єдність і спільність. Проблема виникає під час з'ясування: «... що таке соціальне буття і як відбувається соціальне явище...

Це можна дізнатися лише через внутрішню духовну співучасть і співпереживання невидимої суспільної дійсності...»[21, с. 355, 356].

Синтез методологічно важливих положень про безпеку людської життєдіяльності, зміцнення її підстав є основою розгляду проблем безпечного в умовах глобалістики. У сучасному суспільствознавстві розробляються принципові положення про неприпустимість створення нових державних «машин», механізмів примусу людини до наперед заданого контурами зовнішнього соціального оточення.

Так, у межах філософсько-соціологічного розуміння розроблено типологію заходів безпеки держави, суспільства, особистості [22, с. 91–104].

Разом з тим, потсає «нескінченність» розгляду безпеки в аспекті окремих видів захищеності, ситуативних обставин, надмірної конкретності політичної обстановки (природно, що необхідними є практичні «заходи і контрзаходи», але поза аналізом залишається виявлення тенденцій забезпечення безпеки, а головне, генезис суперечностей її розвитку). Із цієї причини видається симптоматичною розробка А. Моздаковим порівняльних уявлень про безпеку у філософській думці, основи вивчення державної та особистої безпеки в сучасному суспільстві [23, с. 147].

На увагу заслуговує духовна сфера як сторона державної (національної) безпеки. Адже державна і національна безпека взаємопов'язані між собою так, як співвідносяться держава і громадянське суспільство. Між ними можливі відносини антагонізму (в умовах репресивної практики), союзу, партнерства, відносного злиття тощо.

В інформаційному суспільстві роль людського чинника постійно підвищується і дослідження взаємозв'язку раціональних та ірраціональних начал поведінки набуває особливого значення. Соціум, що розвивається, сприяє ірраціональним виявам і спалахам, характерним для явища, яке К. Манхейм називає «концентрацією мас». Індустріальний розвиток неминуче породжує тонкий суспільний механізм, при якому «найдрібніша ірраціональна перешкода, – як відзначає К. Манхейм, – може мати глибокі наслідки; як масове суспільство, воно забезпечує найбільшу інтеграцію ірраціональних збудників інстинктів і впливів, масовізацію потягів, яка вселяє такі побоювання, що може бути знищена вся надтонка конструкція»[29, с. 300].

У конкретному сенсі йдеться про незбалансованість потенціалів розвитку людини (духовного, психологічного, інтелектуального), що спричинює диспропорційність у розподілі раціональності і моральних сил в індустріальному суспільстві. Наслідком людської і соціальної диспропорційності є вихід назовні пригнічених інстинктів, прихованого честолюбства, виявами яких стають деструктивна поведінка і негативні психічні стани окремих індивідів. Як наслідок, відбувається девальвація моральних цінностей, людина втрачає колишню привабливість ідеалів і приходять до глибокого розчарування в них. Звідси – внутрішня незадоволеність, відмова від самого себе, втрата індивідуальних якостей і забуття духовних здібностей, без вдосконалення яких неможливий духовний прогрес.

Не випадково типовими рисами особистості стають посередність, безпринципність, зажерливість і владолюбство. Так, у критиці сучасної бюрократії Б. Бессонов справедливо зазначає, що «державний апарат протегує людям, які мають здібності і вміння умовити, підкупити, обманувати, збрехати, трудитися, щоб догодити керівництву, не виявляти самостійності тощо» [30, с. 279]. Сталий розвиток суспільства, сила і могутність держави залежать від усвідомлення громадянами впевненості у

своїх силах, спроможності долати нові виклики та загрози. Як зауважує Г. Лейбніц, «у добре влаштованій державі, наскільки можливо, здійснюється турбота про окремих громадян» [31, с. 288].

У набутті втраченої єдності історії та рівноваги з природою, на думку Е. Фромма, людина розвиває особливі зусилля «за допомогою мислення, конструюючи у свідомості всеосяжну картину світу, відштовхуючись від якої можна було б відповісти на питання, де він знаходиться і що повинен робити» [32, с. 158–159]. Для Ф. Ніцше людина – це найболючіше і потворне серед тварин, яка небезпечно відхилилася від своїх інстинктів життя. Але лише небагатьом, «духовним переважно», індивідам, для яких аскетизм і самоприборкання цілком прийнятні, «дозволено прекрасне: лише в них доброта не слабкість» [33, с. 84]. Духовно розвинені люди – справжні творці, а «творчість є родом аскези» [34, с. 303]. Проте до таких належать лише одиниці, маси людей під потягом природного інстинкту перетворюються на «розумну машину», на консолідовану, міцну і здорову посередність, що й «зумовлює культуру в її високому розвитку» [29, с. 85].

Висновки до розділу. Отож за допомогою духовної творчості людина взаємодіє із зовнішнім світом, крок за кроком свідомо «просіваючи» його елементи, формує власне ставлення, приходить до розуміння сенсу дійсності і на цьому фундаменті універсально створює себе. У світлі осмисленого формування особистості людина одержує можливість добудовувати незавершені елементи, які видаються заритими для глибинного пізнання.

Людина «не може бути якою-небудь, – зазначав Ж.-П. Сартр, – якщо тільки інші не визнають її такою. Щоб отримати якусь істину про себе, я мушу пройти через іншого. Інший необхідний для мого існування, так само, втім, як і для моєї самосвідомості. При цьому умовах виявлення мого внутрішнього світу відкриває мені водночас й іншого, що стоїть переді мною вільно, мислить і бажає «за» чи «проти» мене.

Отже, відкривається цілий світ, який ми називаємо інтерсуб'єктивністю. У цьому світі людина й вирішує, чим вона є і чим є

інші» [35, с. 336]. Це означає, що уявні проекти являють собою спробу людини подолати власні межі, розширити простір або відмовитися, або пристосуватися до наявних умов. «Усякий проект, – на думку Ж.-П. Сартра, – яким би індивідуальним він не був, має універсальну значуість», у цьому він зрозумілий кожному і може бути відтворений, «...ми можемо говорити про загальність людини, яка, однак, не дана заздалегідь, але постійно твориться. Вибираючи себе, я творю загальне. Я будую його, розуміючи проект будь-якої іншої людини, до якої б епохи вона не належала» [35, с. 337].

Щоправда, «ніщо не може бути благом для нас, не будучи благом для всіх... Я відповідальний, отже, за себе самого і за всіх і створюю образ людини, який вибираю; вибираючи себе, я вибираю людини загалом» [35, с. 324]. Цією обставиною зумовлена традиційна передумова єдиності або самозаглиблення людини в «буття всіх». Саме нею вичерпується парадоксальність буття, яка є основою збереження життєвості і прогресивного розвитку людства.

Із цим пов'язана специфічна сторона аналізу: втрата особистісної ідентичності, «заангажованість» людини зовнішніми обставинами (у перекладах Ж.-П. Сартра вживають термін «завербований»).

На думку коментатора французького філософа Т. Любимової, у цьому випадку не враховується момент активної залученості, участі в подіях. Протилежний «ангажованості» сенс – бути осторонь, бути непричетним [36, с. 100].

Новими є положення про трансформації змісту поняття «духовна безпека», які представляють інтерес для фахівців загальногуманітарного і вузькоспеціального профілю. Отже, спробуємо визначити універсальні, соціально-філософські положення про співвідношення безпеки особи і держави, різних видів захищеності людини в сучасному глобальному суспільстві і конкретних сферах його розвитку. Аналіз становить інтерес для розуміння специфіки особистісного розвитку, дослідження перспектив сталого розвитку українського соціуму.

РОЗДІЛ 2

АКСІОЛОГІЧНІ СКЛАДОВІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ У ФІЛОСОФСЬКО- ПРАВОВОМУ ВИМІРІ

2.1 Ціннісні інтенції в філософсько-правовому осмисленні реалізації основних принципів забезпечення національної безпеки

Серед важливих проблем, що потребують уважного вивчення і нових шляхів реалізації основних принципів права у сучасних умовах глобалізації, є питання функціонування системи національної безпеки країни відповідно до вимог сучасної національної доктрини. Національна безпека будується і функціонує на основі принципів, які виражають її суть і соціальне призначення. У них відображаються основні властивості й особливості національної безпеки, що надає їй якості державного регулятора міри свободи і справедливості в суспільних відносинах.

Принципи національної безпеки – це основні вихідні положення, що юридично закріплюють об'єктивні закономірності суспільного життя країни. Вони акумулюють в собі найбільш характерні риси поняття «національної безпеки», визначають її юридичну природу. Принципи національної безпеки лежать в основі діяльності держави, всіх органів державної влади. Керуючись ними, держава забезпечує не тільки соціально-економічні, політичні й особистісні права громадян, але й гарантує виконання юридичних обов'язків ними щодо своєї країни.

Принципи національної безпеки мають бути передбачені в багатьох правових нормах, оскільки стають стрижнем системи права в державі. Звідси випливає і їх визначальне значення для регулювання суспільних відносин, для юридичної практики державного будівництва.

Національна безпека в сучасному науковому вимірі розглядається як засіб цілеспрямованого і різнобічного впливу на політичну культуру й ідеологію держави, масову свідомість і підсвідомість національної спільноти, а також на інші складові політичного середовища задля реалізації політичних рішень, управління політичною поведінкою і політичних еліт, і політичних лідерів [9, с. 3]. Разом з тим, найчастіше поняття національної безпеки розглядають у політичному вимірі. Так, у сучасних теоріях політичної культури концепт національної безпеки вважається переважальним політичним чинником трансформації суспільного середовища задля досягнення політичних переваг у відносинах з іншими державами, політичними силами (і в середині країни, і в зовнішніх відносинах) та групами суспільства.

Система забезпечення національної безпеки України створюється для формування збалансованої державної політики й ефективного здійснення комплексу узгоджених заходів щодо захисту національних інтересів у політичній, економічній, соціальній, військовій, екологічній, науково-технологічній, інформаційній та інших сферах. Отже, система забезпечення національної безпеки полягає в організуванні державою сукупності суб'єктів, до якої входять державні органи, громадські організації, посадові особи й окремі громадяни, об'єднані цілями і завданнями щодо захисту національних інтересів та провадять узгоджену діяльність у межах чинного законодавства України.

Кремень **????** визначає основні об'єкти безпеки через особу (її права і свободи), суспільство (матеріальні і духовні цінності), державу (конституційний лад, суверенітет і територіальна цілісність), а основними принципами забезпечення національної безпеки – законність, дотримання безпеки інтересів особи і держави; їх взаємна відповідальність за забезпечення безпеки; взаємозв'язки національної й міжнародної безпеки [20].

Завдання та механізми забезпечення національної безпеки країни завжди визначаються і пов'язані з основними принципами організації

політичного режиму та взаємодії із зовнішніми чинниками (іншими державами та багатьма світовими й регіональними організаціями). Динаміка режимних трансформацій у світі постійно впливає на реальні заходи щодо забезпечення функціонування національної безпеки.

На думку А. Андрєєва, поняття «національна безпека» варто зарахувати до тієї категорії, що вимагає самостійної (наочно і функціонально) духовно-душевної і матеріальної реальності в житті країни, де забезпечується захищеність, екзистенціальний порятунок соціуму (людини, нації, держави). Дослідник вважає, що досі (за окремими винятками) у вітчизняних суспільних науках це поняття, його зміст осмислено на соціоцентричній основі. Для теоретичного обґрунтування національної безпеки науковці вдаються до будь-чого «зовнішнього» (за Гегелем): до геополітики, економіки, екології, демографії, культурології й інших «позитивних» наук, а тому елімінують філософію як таку. Вона, по суті, стає незатребуваною для істинного пізнання «національної безпеки». Саме ж поняття «національна безпека» залишається позитивно-науковим і практичним (тому суто функціональним) без попереднього з'ясування власного сутнісного філософсько-метафізичного (граничного, кінцевого, останнього) сенсу. У такому ракурсі «національна безпека» не розглядається повноцінно: як організм, що живе завдяки власним духовним і матеріальним ресурсам людського самоусвідомлення (генетичним потенціям), що реалізували фундаментальні потреби (про них йтиметься пізніше) на основі відповіді на питання: хто ми, звідки ми і куди йдемо? [21].

Філософія закликає «національну безпеку» до ясної, глибокої, творчої самосвідомості: і на рівні особи, що діє у цій сфері, і на рівні суспільства загалом. У вітчизняній філософсько-теоретичній, політичній і правовій думці основними концептуальними підходами до визначення шляхів забезпечення національної безпеки в межах державної політики визначаються законодавчий та організаційно-управлінський підходи, які розкриваються через забезпечення національної безпеки країни шляхом прийняття нових

норм законодавства та через різні форми державного контролю, координації діяльності органів влади, державне фінансування, створення нових структур, ініціювання та проведення публічних обговорень з питань національної безпеки, а значно меншою мірою присутні геополітичний, гуманітарний та соціокультурний підходи [19, с. 10].

З розвитком суспільства спостерігається розширення знання про безпеку, пов'язане із збільшенням числа небезпек й ускладненням їхніх якісних характеристик [13]. Кожний філософський напрям в історичному розрізі, використовуючи власні гносеологічні і логічні критерії для оцінювання безпеки, наповнив специфічним змістом знання про безпеку (починаючи від релігійного й абстрактно-понятійного уявлення про безпеку до використання законодавчих, технічних та інших наукових засобів в її забезпеченні), які визначалися культурно-історичною ситуацією і панівним світоглядом.

Сучасна філософія безпеки держави, враховуючи процеси глобалізації сучасних міжнародних проблем і тенденції зміцнення нового світового порядку, припускає їх врахування у розвитку цивілізаційної спільноти, розумне поєднання міжнародних та національних чинників забезпечення безпечного розвитку усіх держав, узгодженість інтересів та взаємну відповідальність суспільства, держави і громадянина підчас розв'язання національних проблем безпеки.

Адже країна не може ефективно захищати свої національні інтереси, якщо останні не визначено всебічно і цілісно, тобто якщо доводиться реагувати на невідповідні інтересам загрози і, відповідно, застосовувати неадекватні цим загрозам засоби. Варто зауважити, що однією з важливих причин відсутності у вітчизняній філософсько-правовій думці бачення цілісної концепції національної безпеки України є недооцінка ролі і значення саме громадянського суспільства й окремої людини в забезпеченні національної безпеки. Адже саме таке бачення важливості національної безпеки країни здатне забезпечити єдність суб'єктів суспільних відносин

«людина» – «суспільство» – «нації» – «держава» й організувати належний державний та громадянський контроль за національною безпекою, гарантувавши в такий спосіб стабільний і безпечний розвиток суспільства в усіх сферах його життєдіяльності. Саме таке формування цілісної всеохопної концепції національної безпеки України сприяло би залученню широких кіл населення і суспільних об'єднань до відкритого публічного обговорення проблемних питань національної безпеки та вироблення чіткої позиції щодо формулювання і реалізації основних принципів забезпечення національної безпеки України.

О. Огій, наприклад, зауважує про необхідність розглядати питання безпеки в декількох найпоширеніших напрямках трактування цього питання, а саме:

- 1) стан, коли немає чинників й умов (ризиків), що спричиняють загрозу існуванню якого-небудь об'єкта, тобто немає небезпеки;
- 2) стан або умови життєдіяльності, що забезпечують стійкий розвиток соціуму;
- 3) безпека характеризується як стабільність і незмінність системоутворювальних властивостей якого-небудь об'єкта;
- 4) стан захищеності об'єкта.

Безпека держави, будучи інтеграційним поняттям, яке виражає ступінь захищеності держави від внутрішніх і зовнішніх загроз у всіх сферах його життєдіяльності, вирізняється сутнісними ознаками [8]:

– безпека держави є таким станом усієї системи внутрішньодержавних відносин та взаємозв'язків, який характеризується відносною єдністю життєво важливих інтересів суспільства, держави й особи, соціально-політичного, економічного й духовного життя, взаємною відповідальністю влади і громадянина, всього суспільства за забезпечення безпеки країни. Цим виражається характер внутрішньосистемних процесів у суспільстві, від якості яких багато в чому залежать стан та ефективність забезпечення безпеки держави. Він також визначає стрижневі, системоутворювальні

елементи безпеки держави, її головний об'єкт, у ролі якого виступають життєво важливі інтереси держави, суспільства й особи, ступінь їх поєднання та взаємоузгодженість;

– важливою ознакою безпеки держави є захищеність його громадян, суспільства, а також самої держави від внутрішніх і зовнішніх загроз. Ця ознака сутнісно характеризує ефективність системи забезпечення безпеки держави, оскільки саме від ступеня захисту держави і суспільства від внутрішніх і зовнішніх чинників (потенційних загроз) залежить існування держави, здатність державного апарату забезпечувати проведення самостійного політичного й економічного курсу, здатність вирішувати багатогранні задачі у складному й суперечливому світі відповідно до власних національних інтересів і переваг;

– істотним показником безпеки держави виступає також стійкість національної культури до несприятливих дій внутрішніх і зовнішніх чинників, стабільність і прогресивність її розвитку. Ця культурологічно-філософська і свідомісна ознака безпеки держави пов'язується, насамперед, із здібністю національної культури до самозбереження і самовираження, з можливостями держави додати неоднозначному цивілізаційному процесу прийнятної для цієї країни форми розвитку.

В Україні, як і в інших постсоціалістичних країнах, що виходять з важкої і затяжної фінансової та ціннісно-культурологічної кризи, пов'язаної з деідеологізацією суспільного життя в посттрансформаційний культурний період, виникають нові загрози національній безпеці, що пояснюється наявністю низки загроз для відтворення національної культурної ідентичності.

Якщо в економічному аспекті, загрози національній безпеці України значною мірою вже було подолано перед світовою кризою 2008–2010 рр., то стан духовної сфери, життєздатність базових суспільних цілей, цінностей і проєктів, які є одними з вирішальних елементів системи національної

безпеки, останнім часом зазнали деформації, відтак стали загрозою стабільності національної безпеки України.

Значна деідеологізація суспільства і недбале ставлення держави до формування національної ідеї як стратегічної лінії реформ державного устрою України завдали істотних втрат її духовній життєдіяльності і, як завідчує політично-культурний досвід останніх років, великою мірою становить загрозу національній безпеці України. Така обмежена політика державотворення в період становлення національної ідентичності сприяє генерації духовних загроз національній безпеці, таких як культурологічний і правовий хаос, правовий нігілізм, некритичне схвалення уніфікованих і соціально невиправданих культурних цінностей і суспільних моделей, які можуть досить часто вступати в конфлікт з національною ідентичністю українського народу. Адже часто саме збереження національної духовної і культурної самобутності виступає однією з основних складових забезпечення національної безпеки і, з уваги на безальтернативну глобалізацію сучасного світу загалом, вимагає оптимізації співвідношення глобального, національного і культурно-етнічного аспектів державної ідентичності.

Реалізація заявленого на початку політичних реформ в Україні проекту деідеологізації українського суспільства і культури, як свідчить практика, сприяла виникненню низки духовних загроз національній безпеці, пов'язаних з переоцінкою традиційного для України філософсько-світоглядного комплексу цінностей, культивуванням «незрозумілої» нової української нації в «новій» країні». Така деідеологізація ускладнює процес становлення політичної, соціальної, культурної, а також економічної ідентичності нації внаслідок того, що створює передумови для духовної й культурної уніфікації, відчуження від національної високої культури і самобутнього типу духовності [4].

Перехідні суспільства характеризуються станом невизначеності, нестабільності процесу переходу від інтеграції й диференціації попереднього політико-правового режиму до інтеграції й диференціації іншого політико-

правового бачення суспільної ситуації, що часто є близьким до стану дезорганізації, хаосу в суспільстві. Однією з основних характеристик такого постсоціалістичного перехідного суспільства є те, що колишні соціальні зв'язки було перервано, систему забезпечення суспільної, а часто й державної, безпеки порушено і зі зміною таких умов на поверхні з'явилися нові зв'язки, які розвинулися під впливом системи управління, що не виявилася досконалою в мінливих і нестійких внутрішніх і зовнішніх умовах. Як свідчать результати аналітичних досліджень у цьому напрямку, розбіжність між суспільствами перехідного типу полягає у спрямованості вектора розвитку і в мірі прямого державного втручання в соціальні зв'язки та інститути.

Як наслідок, особливістю таких суспільств пострадянських країн є їх перетворення на суспільство із суспільною парадигмою «боротьба всіх проти всіх», атомізацією всього соціального життя. Тому сутність необхідних перетворень у світоглядних поглядах суспільства полягає в трансформації від попередньої соціальної системи до соціальної системи, якій властиві характеристики правового і громадянського суспільства.

Така трансформація, на нашу думку, повинна увійти (або розширювати) до концепції національної безпеки України, яка формулюється як стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави від внутрішніх і зовнішніх загроз та є необхідною умовою для збереження і примноження духовних, матеріальних цінностей українського народу. У Концепції (основи державної політики) національної безпеки України, затвердженій Постановою Верховної Ради України № 3/97-ВР від 16 січня 1997 р., головними об'єктами національної безпеки, як зазначено в першому розділі «Загальні положення і принципи», є [12]:

- громадянин – його права і свободи;
- суспільство – його духовні та матеріальні цінності;
- держава – її конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність кордонів.

Очевидно, що подальше існування, збереження і прогресивний розвиток України як незалежної держави залежать від здійснення цілеспрямованої політики щодо захисту її національних інтересів. Пріоритетними національними інтересами України згідно із зазначеною Концепцією є:

- створення громадянського суспільства, підвищення ефективності органів державної влади та місцевого самоврядування, розвиток демократичних інститутів для забезпечення прав і свобод людини;
- досягнення національної злагоди, політичної і соціальної стабільності, гарантування прав української нації та національних меншин України;
- забезпечення державного суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності кордонів;
- створення самодостатньої соціально орієнтованої ринкової економіки;
- забезпечення екологічно та технологічно безпечних умов життєдіяльності суспільства;
- збереження та підвищення науково-технологічного потенціалу;
- зміцнення генофонду українського народу, його фізичного і морального здоров'я та інтелектуального потенціалу.

Забезпечення духовної складової національної безпеки України передбачає вироблення адекватної часу глобалізації національної державницької ідеології, що органічно поєднує в собі співпрацю як аксіологічну базу традиційних духовних цінностей українського народу і відповідну запитам сучасності раціональну концепцію державно-національної ідентичності України.

Філософсько-правові тенденції сучасної філософії безпеки країни потрібно враховувати в розвитку світової спільноти на тлі ораз більшої глобалізації та небезпеки зовнішнього тероризму, розуміння необхідності поєднання міжнародних і національних чинників забезпечення мирного розвитку держав.

Як відомо, для сучасного світового порядку характерною рисою є поява нових підходів і схем безпеки держави. Це зумовлено сукупністю об'єктивних і суб'єктивних чинників, серед яких можна виділити такі: перегляд і переосмислення уявлень про сучасні глобальні проблеми світу, істотна зміна геополітичної ситуації та встановлення типу нового світового порядку, тенденції глобалізації та зростання загрози міжнародного і внутрішнього тероризму, перебудова свідомості політичних лідерів і громадських сил на пріоритеті політичних та демократичних засобів у розв'язанні міжнародних і внутрішньорегіональних проблем тощо.

Разом з тим, глобалізація міжнародних проблем і тенденція закріплення нового світового порядку створили загрози національній безпеці держав, поставили під сумнів питання їх суверенітету й територіальної цілісності, викликали стурбованість у здатності міжнародних структур ефективно розв'язувати в нових умовах насущні проблеми безпечного розвитку держав і народів.

Як зазначає В. Шагенович, національна безпека є показником стану національного суспільства та середовища його існування, який означає здатність цього суспільства витримувати вплив дестабілізаційних факторів та пристосовуватися до умов, що змінюються, так, щоби зберігати високу якість життя [1]. Забезпечення національної безпеки на внутрішньо інтуїтивному рівні громадян та суспільних організацій країни визначається як здатність суспільства пристосовуватися до зовнішніх і внутрішніх змін та впливу, що значною мірою визначається його (суспільства) можливостями, запасами, знаннями й суспільною здатністю до самоорганізації. Національна безпека, з погляду філософії безпеки, є формою і способом існування держави. Проте саме державі та її інституціям відводиться найбільша і найважливіша роль в суспільній самоорганізації.

Реалізація основних принципів забезпечення національної безпеки охоплює такі напрями державної наукової діяльності із забезпечення національної безпеки:

- розробка філософсько-правової теорії національної безпеки;
- розробка національної державної стратегії забезпечення національної безпеки;
- відстеження поточної ситуації в аспекті національної безпеки та чинників, що на неї активно впливають і вносять дестабілізацію або, навпаки, сприяють внутрішній та зовнішній узгодженості суспільних і державних інтересів;
- реалізація заходів із забезпечення національної безпеки у процесі державотворення.

Механізми реалізації національної безпеки ґрунтуються на принципах:

- верховенства права;
- неухильного додержання законодавства;
- відповідальності суб'єктів забезпечення національної безпеки за виконання поставлених завдань;
- прозорості основних напрямів видатків на національну безпеку й оборону;
- дієвості й постійності контролю у сфері національної безпеки, зокрема завдяки використанню фінансових і матеріальних ресурсів;
- участі інституцій громадянського суспільства в реалізації національної безпеки [5].

Що стосується питання розробки вітчизняної філософсько-правової теорії національної безпеки, то потрібно зазначити, що на сьогодні філософія безпеки держави на основі теперішніх підходів у своїй основі зберігає властиві безпеці країни сутнісні характеристики, проте значно відрізняється від західноєвропейських поглядів на співвідношення міжнародних і національних чинників, у формах і способах її забезпечення.

Враховуючи теоретичні узагальнення, виявлені та структуровані зовнішньополітичні механізми забезпечення національної безпеки України, Л. Чекаленко до механізмів забезпечення національної безпеки України зараховує:

- міжнародну систему універсальної, регіональної і субрегіональної безпеки, яка здійснюється через низку відповідних міждержавних структур;
- інтеграційну парадигму оптимального входження України в європейський і євроатлантичний простір;
- двосторонні відносини, що реалізуються через співпрацю з провідними партнерами, яка ґрунтується на принципах взаємної вигоди;
- оптимальне співвідношення суверенних засад держави і наддержавності деяких міжнародних структур;
- договірно-правову основу двосторонньої співпраці щодо захисту українських громадян за кордоном;
- збереження етнополітичної злагоди як складової міжнародно-політичної схеми захисту держави [3, с. 25–26].

Слід зазначити, що у ХХ ст. у світі переважало реалістичне бачення розв'язання проблеми національної безпеки. Загальноприйнята думка щодо принципів світового устрою, забезпечення національної безпеки ґрунтувалася переважно на понятті сили, насамперед військової. Однак у сучасному світі, як свідчать історичні події кінця ХХ і початку ХХІ ст., національну безпеку країни не можна вибудовувати лише на державно-центричному підході, заснованому суто на військово-політичних вимірах національної безпеки. Загроза міжнародного тероризму і військового втручання у внутрішні справи під приводом боротьби з міжнародним тероризмом, підтримки «вуличної демократії», яка, як виявляється, може мати свої фінансові чи політичні причини (на прикладі подій в арабських країнах на початку ХХІ ст.), вже не відповідає вимогам, що висуваються до системи забезпечення національної безпеки.

Виходячи за межі традиційного реалізму, багато науковців стали говорити про розширення поняття національної безпеки, окрім ввійськових складників, виділяють геополітичні, економічні, культурологічні, екологічні, демографічні. Особливо актуальними останнім часом стали інформаційні

чинники, оскільки інформатизаційні процеси у глобалізаційному світі істотно впливають на суспільство.

Нестабільність у розвитку держави, як наслідок, почали розглядати як значну загрозу не тільки її існуванню як такої, а і її культурно-цивілізаційним цінностям та національній ідентичності, зміст яких не може змінюватися в просторі і часі. Часто під сумнів ставиться також здатність держави в сучасних мінливих умовах бути адекватним й ефективним гарантом безпеки для власного населення, причому для всіх її громадян, а не тільки для керівної верхівки.

Зауважимо, що в нормативно-правовій базі України, а також у програмах більшості політичних партій та наукових філософсько-правових розробках серед шляхів забезпечення і реалізації ефективної національної безпеки головна роль відводиться саме державній політиці. Тому українське законодавство акцентує увагу на тих шляхах забезпечення національної безпеки, де головним суб'єктом у правових відносинах, що повинні гарантувати безпеку країни, виступає держава як соціальний інститут та органи державної влади. Своєю чергою, роль суспільства і громадянина, незважаючи на законодавче оформлення їхнього статусу як повноправних суб'єктів забезпечення національної безпеки в Україні, поки що фактично зводиться до мінімуму і є, зазвичай, вторинними щодо держави.

Водночас система факторів гарантування безпеки будь-якої країни завжди складна і багатоаспектна. При цьому враховуються різноманітні чинники, що впливають на її визначення і реалізацію, зовнішні і внутрішні, об'єктивні і суб'єктивні.

Основними концептуальними підходами до визначення шляхів реалізації національної безпеки в межах державно-правової політики вітчизняна філософсько-правова думка визначає законодавчий та організаційно-управлінський підходи. У законодавчо-правовому підході значно меншою мірою представлені геополітичний, гуманітарний та соціокультурний підходи, хоча загалом варто зауважити значне зростання

останнім часом в українському суспільстві усвідомлення необхідності збалансованого підходу до співвідношення безпеки країни як безпеки суспільства, держави і особи, врахування взаємозв'язків у міжнародній, регіональній і національній системах безпеки в забезпеченні національних інтересів України і значне зростання ролі держави як керівного суб'єкта національної безпеки, який є головним гарантом і відповідальним суспільним суб'єктом за забезпечення балансу інтересів у суспільстві з боку держави та громадян, виразником і захисником національних пріоритетів у системі внутрішньої й міжнародної політики.

Як бачимо, внаслідок формування чіткого суспільного усвідомлення необхідності вироблення відповідних стратегій життя людини, суспільства і держави загалом, вибудовується сучасна проблема філософії безпеки як розробка шляхів для повноцінного збереження нації в умовах найістотнішої за всю історію людства взаємодії, взаємопроникнення та взаємної відкритості людей, культур, ідеологій. У цих умовах відкритості, інформаційної зокрема, кожній нації, країні потрібно зберегти і власну неповторність національної, духовної й особистої ідентичності. Адже не викликає сумніву той суспільний погляд, що не можна гарантувати безпечне існування держави, особистості чи нації без збереження їхніх духовно-культурних особливостей, причому чи не найбільше саме зараз, у час стрімкого розширення сфер боротьби поглядів, напрямів суспільного розвитку, ідейних систем тощо.

Тому формування власних українських філософсько-правових інтенцій національної безпеки сприятиме утвердженню духовної і культурної ідентичності українського народу, суспільства та окремої особистості. Як результат – захист їх унікальності – стає пріоритетним напрямом реалізації стратегії національної безпеки України. Для нашої країни формування такого державницького розуміння підходу до національної безпеки має велике значення, оскільки вона, як й інші країни, що розвивають демократію та пропагують економічне зростання, «лише визначає, перебуваючи у процесі свого становлення, пріоритети власного поступу, спираючись, втім, на

набутий народом величезний тисячолітній духовно-історичний досвід» [2, с. 3]. У такому аспекті можна вважати за ключовий принцип поєднання захисту прав і свобод особистості, державного устрою України із забезпеченням реалізації національної ідентичності.

Особливу увагу одо внутрішніх чинників забезпечення безпеки країни потрібно приділяти узгодженості інтересів та взаємній відповідальності суспільства, держави та її громадян під час розв'язання багатьох актуальних проблем національних безпеки. При цьому внутрішні чинники забезпечення безпеки країни, а саме стан духовної сфери і характер духовної життєдіяльності суспільства щодо площини національної безпеки країни, потрібно розглядати як єдину систему, що є важливим елементом, який визначає якість ідентифікаційних зв'язків всередині суспільства, мотивацій соціальної дії, ступінь інтеграції та інші життєво важливі параметри соціального відтворення.

Функціональні порушення і деформації духовної, тобто внутрішньої життєдіяльності країни як елемента національної системи неминуче викликатиме дезадаптацію такої системи національної безпеки загалом.

Отже, становленню демократичної і правової держави значно сприяє розширення правових інтенцій забезпечення національної безпеки з погляду філософсько-правового простору для розробки правових аспектів у питаннях національної безпеки України. Маючи, загалом, за одне з основних призначень – забезпечити нормальне існування і розвиток людини як особистості, а також успішне функціонування держави і суспільства загалом, – право цілком природно передбачає державну і суспільну безпеку.

Для втілення основних принципів національної безпеки в життя потрібно приділяти увагу, насамперед, гармонізації чинного законодавства України. Проте питання збереження геостратегічного балансу в Європі, в усьому світі та участі в ньому України досі глобально не визначене, потребує виважених рішень не лише внутрішньодержавного значення, а й тих, які були б прийняті в тісній співпраці з Європейським Співтовариством і які

ґрунтувалися б на принципах європейського права, враховуючи особливості національного законодавства України.

Проте розгляд цієї проблеми лише у правовому аспекті буде значно обмежений тим, що право розглядатиметься тільки в системі управління як засіб, або інструмент, забезпечення безпеки особистості, держави, суспільства.

Застосування філософсько-правового трактування основних принципів забезпечення національної безпеки країни, що має бути закладене в систему нормативно-правового забезпечення національної безпеки, сприяє формуванню суспільної й індивідуальної правосвідомості, звужує свідомісний фундамент для будь-якої узурпації усіх функцій одним з уповноважених державних органів щодо забезпечення національної безпеки, домінування одного органу над іншим, ослаблення національної безпеки через неусвідомлення (чи неповного або викривленого усвідомлення) її важливості окремими громадянами чи суспільними групами.

Особливо важливим, на наш погляд, є формування цілісного філософсько-правового світогляду відповідно до таких принципів формування та забезпечення національної безпеки України:

– принцип пріоритету інтересів української нації, їхній захист від зазіхань будь-якого рівня інтенсивності з боку інших суб'єктів політично-правових відносин (країн, посадових осіб, державних органів, інших осіб) із врахуванням загальнолюдських принципів справедливості, гуманізму, доброчесності;

– принцип верховенства права, який в основу побудови вітчизняного законодавства у сфері забезпечення національної безпеки важливе місце відводить принципу забезпечення українських національних інтересів;

– подальша реалізація попереднього принципу у принцип верховенства Конституції України та законів України, які стають безпосереднім джерелом всіх інших нормативно-правових актів, що регулюють правові відносини держави і громадянина у сфері національної безпеки. При цьому

беззаперечним є те, що чинне законодавство не може звужувати прав та свобод людини і громадянина, що надані їм Конституцією України;

– принцип пріоритетності загальноцивілізаційних норм і принципів міжнародного права щодо вдосконалення національного законодавства означає узгодження українського законодавства з нормами міжнародного, європейського права, із ратифікованими Україною міжнародними Конвенціями, угодами;

– розумний баланс інтересів особи, суспільних груп, нації і держави;

– принцип демократизму, який у цьому аспекті національної безпеки полягає у створенні юридичних та соціальних механізмів щодо участі в забезпеченні національної безпеки широкого кола громадських та суспільних організацій, а також тісного їх взаємозв'язку з уповноваженими органами державної влади у цій сфері державотворення. Як наслідок, потрібно сформувати суспільні механізми взаємодії державної і недержавної підсистем національної безпеки;

– принцип соціальної взаємної відповідальності, що полягатиме в застосуванні з боку держави адекватних засобів реагування на динаміку соціальних явищ, зокрема соціально аномальних, щоб запобігти негативним соціальним явищам, які можуть виникати внаслідок недосконалого реагування держави (в особі її державних органів) на різкі коливання економіко-соціальної ситуації, причиною виникнення яких нині є переважно зовнішні інфляційні чинники, пов'язані із глобалізацією й негативними фінансовими змінами в сучасній економіці, «цементування» балансу між об'єктивними потребами і можливостями держави щодо задоволення культурно-політично-економічно-соціальних потреб і забезпечення інтересів;

– принцип наукової обґрунтованості вимагає, щоб усі засоби реалізації й забезпечення національної безпеки ґрунтувалися на сучасних досягненнях філософії та юридичної науки і практики, застосуванні наукового синергетичного підходу, системної методології, світоглядних концепціях, міжнародному досвіді вирішення зазначених питань;

– принцип системності й узгодженості виражається в послідовності, поступовості у прийнятті потрібних законодавчих актів, у взаємозв'язку, взаємодоповненні і взаємодії законодавчих актів «зсередини» (якщо сукупність нормативних актів щодо забезпечення національної безпеки утворюватиме нову філософсько-правову якість), а також «ззовні» (якщо майбутній Закон України «Про національну безпеку України» буде узгоджений з іншими законодавчими актами України, що стосуються різноманітних питань захисту конституційного ладу, територіальної цілісності, державного суверенітету і забезпечення національної безпеки).

Як бачимо, основні загрози національній безпеці України на сьогодні – це внутрішні чинники, тобто національна безпека великою мірою залежить від нас самих і нашого підходу до реалізації її принципів. І це вимагає вироблення чіткої всеохопної стратегії, узгодження позиції усіх суспільних сил, політичних партій, національної еліти і чітке налагодження зворотного зв'язку між суспільством і державою, суспільством і політикою, суспільством і людиною.

Щодо проблем суспільно-політичних, як засвідчує політичний досвід останнього десятиріччя, на першому місці стоїть саме втрата такого зворотного зв'язку та впливу суспільства на реалізацію, вибір оптимального рішення, проблеми правового нігілізму, або нездатність, небажання і неготовність виконувати закони. Проблеми ефективності державної влади і держави – це ключові питання національної безпеки країни, на які треба знайти відповідь.

Зважаючи на те, що Україна перебуває на шляху побудови демократичного і правового суспільства, для неї, як ніколи, актуальними постають проблеми забезпечення прав і свобод людини, формування розвиненого громадянського і правового суспільства. Тому для реалізації основних принципів національної безпеки в Україні потрібно розширити її (національної безпеки) філософсько-правовий фундамент, увівши у розгляд, окрім законодавчого й організаційно-управлінського підходів до визначення

шляхів забезпечення національної безпеки, також і гуманітарний та соціокультурний підходи, що передбачають акцентування уваги на задоволенні інтересів громадян і суспільства та їх активну роль у забезпеченні національної безпеки країни.

Концептуальні підходи до сутності національної безпеки суспільства у філософсько-правовій площині характеризуються визнанням пріоритетності захисту національних інтересів з одночасною підтримкою трансформації політичних інститутів, розвитку громадянського суспільства та зміною суспільної й індивідуальної свідомості в напрямку розвитку їхньої правосвідомості. Такі підходи виокремлюють специфіку наукових теорій зарубіжних і вітчизняних дослідників, котрі вважають, що зміни, які відбуваються в усіх сферах життєдіяльності держави, є відображенням нових закономірностей формування політичної і правової культури суспільства та вимагають новаційних підходів щодо аналізу правових, політичних і соціальних зрушень на національному рівні та сучасного розуміння тенденцій світового політичного розвитку.

Осмислення поняття національної безпеки у правовій свідомості суспільства реалізується через поглиблення уявлень щодо неї в контексті розуміння політичної, правової, соціальної культури як синтезу філософського осмислення суспільного життя, правосвідомості і політичної поведінки суспільства.

Перспективною теоретичною основою вивчення діяльності і відносин всередині і між соціальними громадами в суспільстві підчас формування нового бачення національної безпеки є мережний підхід, а також деякі базові принципи соціології управління. У цьому контексті наочне поле мезорівня соціології безпеки становить діяльність із відтворення середовища і життєво важливих умов самозбереження і саморозвитку таких соціальних спільнот, як територіальні співтовариства, регіони, масові спільноти, соціальні рухи, представники національної і регіональної еліти, державного апарату, бізнес-співтовариств [11]. Домінантними видами безпеки, що

вивчаються на цьому рівні, можуть стати напрями, що вже розробляються: субрегіональної і регіональної безпеки, національної безпеки, але із зміною змістового навантаження – з акцентом на діяльність, поведінку і форми відносин вищезазначених соціальних агентів [14]. Безпека на рівні національних (суспільних) і регіональних систем деякою мірою формує безпеку глобальної системи («ноосфери» В. Вернадського [15], «космополітичного простору» В. Бека [7, 16], «глобальної безпеки» А. Урсула [17, 18]).

2.2 Основні елементи міжнародної і національної безпеки: політична, економічна, воєнна, військова, технологічна, екологічна, гуманітарна та інші сфери діяльності

Необхідність розгляду філософських основ безпеки об'єктивно зумовлена здатністю і готовністю особистості, суспільства і держави протистояти навіть невеликим відхиленням умов існування. Разом з тим, неважко помітити: що більше загроз, то вищий заробіток і кількість тих, хто зробив забезпечення «безпеки» в тій чи іншій сфері своїм способом безбідного існування в цьому житті. Складається враження, що об'єктивний інтерес деяких суб'єктів управління полягає в тому, щоб подібних подій не ставало менше. У цьому, можливо, полягає одна з причин того, що уявлення про безпеку, зокрема і в наукових колах, не більше ніж поверхові, не розкривають її природи і сутності. а отже, не дають змоги сформулювати теоретичні основи безпеки як найважливішої умови та засобу її реального забезпечення.

Безпека необхідна особистості, суспільству і державі з тієї причини, що вони перебувають у постійному русі, зміні і розвитку, яке пов'язане з подоланням суперечностей і небезпек у практичній діяльності і здійснюється в умовах невизначеності та ризику, реальних зовнішніх і

внутрішніх загроз. Безпека як складне соціальне явище є лише елементом не менш складних соціальних систем, до яких належать особистість, суспільство і держава, економічна, політична та духовна сфери суспільної життєдіяльності. І якщо науковий розв'язок проблеми безпеки дозволяє визначити сутність і зміст безпеки, то розгляд і аналіз безпеки як структурного елемента складних соціальних систем дасть змогу виявити умови їхнього функціонування, оскільки безпека в цьому випадку виступає найважливішим чинником їх життєдіяльності, існування та функціонування.

Звернення до з'ясування філософських засад безпеки зумовлено саме тим, що дозволяє сформулювати не тільки загальні наукові уявлення про таке складне соціальне явище, як безпека складних систем, зокрема соціальних, а й розкрити їхні загальні властивості, відносини і закони становлення, розвитку та функціонування. Вирішення завдань цього рівня дасть змогу визначити способи наукового пізнання безпеки, а потім й застосувати здобуті знання для створення умов реальної безпеки соціальних систем, щоб зберегти їх цілісність, забезпечити сталий розвиток та ефективне функціонування особистості, суспільства і держави.

Тож безпека є станом складних соціальних систем, що забезпечує і гарантує збереження їх цілісності, сталого динамічного розвитку та ефективного функціонування відповідно до заданих цілей, а також тих об'єктивних умов, які цьому сприяють. Філософські проблеми безпеки сучасної цивілізації, принципи збереження і розвитку створеної людством матеріальної і духовної основи життєдіяльності в умовах глобальної екологічної кризи і соціально-економічних потрясінь набули домінуючого значення в науково-філософській діяльності суспільства. У ХХІ ст., в добу глобалізації, наукова парадигма піддається глибокому концептуальному переосмисленню з уваги на пріоритети всесвітнього еволюціонізму і процесів самоорганізації в природі. У результаті науково-філософського аналізу основ екологічної кризи виникла потреба створити новий унікальний напрям – філософію глобальної безпеки в умовах екологічного стресу біосфери. За

нашим задумом, така модернізація наукового підходу має стати пріоритетною предтечею формування екологічної свідомості, здатною розробити принципи безпеки як реального кроку сходження до ноосфери.

Система основних ідей філософських поглядів про принципи безпеки, що відображають фундаментальні витoki взаємозв'язків людини і середовища її проживання і які впливають на майбутнє цивілізації, формувалася в надрах її ж історичних шляхів розвитку. Безпека людства, збереження і подальший розвиток створеної ним соціально-економічної основи життєдіяльності та її специфічних феноменів становлять, на наш погляд, найголовніші пріоритети життя і виживання нашої планети. В умовах сучасних глобально-екологічних, економічних та інших криз, а також впливаючих з них деструктивних наслідків для суспільства і біосфери простежуються істотні зміни у способі життя і свідомості людей.

Різно змінюється еволюціонізм, явно ведучи за межі можливостей людини адаптуватися в часі до несприятливих умов середовища проживання. Відбувається процес переорієнтації світогляду. Адже еволюціонізм і є світоглядом, який все розглядає з позиції розвитку, поступального руху. Нині ми є свідками того, що регресивні фактори криз буквально «б'ють» по вірі у прогрес, поширюючи песимістичний світогляд на зразок, наприклад, версії про кінець світу. Доречно згадати, що прогрес фундаментально пов'язаний з образом мислення і формуванням свідомості людини. Наведені глобальні обставини, пов'язані з домінантними проблемами майбутнього суспільства, викликають в нинішній обстановці гостру актуальність і необхідність наукових досліджень в царині досліджень і пошуку теоретичних і практичних принципів протистояння реальній загрози існуванню людства і всього прекрасного, що нас оточує на Землі. Такі дослідження, як нам видається, зумовлені системою складних, взаємопов'язаних між собою, актуальних обставин.

Дослідження безпеки, що здійснюється традиційно в руслі військового знання (військова безпека), а трохи пізніше політології (національна безпека),

сьогодні активно реалізують представники економічного знання (економічна безпека), технічного знання (техніко-технологічна безпека), інформаціології (інформаційна безпека), екологи (екологічна безпека) та ін.

Разом з тим, у науці склалася ситуація відсутності єдиного концепту «безпека», здатного виконувати методологічно-регулятивну роль у різних сферах наукової раціональності. Про брак філософського знання свідчить те, що в одних науках безпека визначається як властивість системи, в інших – як стан системи, а ще в інших – як сукупність умов, що забезпечують відсутність загроз для життя людей.

Наприклад, політична безпека трактується як «сукупність заходів щодо виявлення, запобігання та усунення тих факторів, які можуть завдати шкоди політичним інтересам країни, народу, суспільства, громадян, обумовити політичний регрес»; економічна безпека розуміється «як стан захищеності особистості, суспільства, держави від внутрішніх та зовнішніх загроз соціально-економічного характеру, створення умов для забезпечення економічної незалежності країни», а науково-технологічна безпека – це гранично допустимий мінімальний рівень розвитку вітчизняного науково-технічного та виробничого потенціалу, який гарантує виживання національної економіки завдяки власним ресурсам, її оборонну достатність, технологічну й економічну незалежність [1, с. 29, 31, 51].

Нерідко під час дослідження безпеки її поєднують з тією чи іншою сферою суспільного життя. Політична безпека розглядається в рамках політичної сфери, економічна – у рамках економічної, військова – військової, екологічна – екологічної тощо. Однак не можна забувати, що динамізм сучасного життя зумовлює види і сфери безпеки, які можуть взаємно «перетинатися». Скажімо, соціальна, економічна і військова безпеки можуть розглядатися і в політичній сфері. І цілком актуальні сьогодні такі визначення, як «політична безпека економіки», «інформаційна безпека політики», «екологічна безпека держави».

Вважаємо, що різноманіття трактувань терміна «безпека» виправдано прагненням виявити його предметну (дисциплінарну) сутність, однак завдання полягає в тому, щоб знайти підґрунтя, спираючись на яке можна вийти на характеристику безпеки як онтологічної основи буття об'єктів. У цьому випадку мова має йти про загальні ознаки феномену «безпека», що фіксуються у відповідному понятті, тобто його філософському характері, оскільки шукана дефініція може бути використана для характеристики взаємин і ситуативного опису будь-яких об'єктів дійсності – від неживих систем до психічних явищ.

Для виявлення загальних ознак феномену, відображеного в категорії безпеки, розкриємо диференціацію її змісту у філософській ретроспективі.

Про необхідність гармонії, рівноваги, спокою як основи безпеки в соціальних відносинах зазначає і М. Бердяєв, стверджуючи, що «шукання авторитету є шуканням критерію, який стояв би над відносним і мінливим множинним людським світом, який був би надлюдським. Це є шукання гарантії і безпеки. Гарантія та безпека пов'язані із соціальним життям людей, а не з духовним життям» [2, с. 453].

Розгляд категорії «безпека» у філософській ретроспективі засвідчив різноманіття об'єктивацій її змісту. Проте в цьому різноманітті можна виділити загальні риси.

По-перше, безпека завжди пов'язана з відсутністю загроз. Іншими словами, якщо в конкретний момент не існує будь-якої загрози для існування, функціонування або розвитку будь-якого об'єкта, то цей об'єкт перебуває в стані безпеки. По-друге, безпека завжди передбачає наявність захисту, тобто деяких форм та умов, які оберігають об'єкт від деструктивного втручання. По-третє, безпека розглядається як стан гармонії, спокою, рівноваги взаємодіючих сторін. Нарешті, важливо констатувати, що в історико-філософській традиції безпека завжди розглядалася лише стосовно людини, тобто спочатку мала антропологічний сенс.

Онтологічний аналіз категорії «безпека» показує її внутрішню суперечливу єдність з категорією «небезпека». У тлумачному словнику української мови безпеку визначено як «стан, при якому не загрожує небезпека, є захист від небезпеки» [3, с. 38]. Упродовж усього життя люди відчують різноманітні загрози і ризики, які переживають як небезпеки. Людина народжується, щоб долати небезпеку і створювати умови для безпечного існування. Хвороба – небезпека, правда і брехня – небезпека, любов – небезпека, ненависть – також небезпека. Тобто, якщо за поданнями людини, її існуванню не загрожує небезпека, воно розглядається як безпечне. І навпаки, як небезпечне визначається таке становище, в якому існуванню потенційно чи актуально загрожує небезпека. Відповідно до цього, небезпеку можна трактувати як екзистенціал людського буття, тобто невіддільну частину людського існування. Якщо небезпека іманентна людському життю, то про безпеку цього не можна сказати – вона можлива як подолання небезпеки за допомогою встановлення захисту від загроз або їх ліквідації, але не завжди є дійсністю. Безпека реалізується як опосередкована відсутністю небезпеки визначеність існування об'єкта. Іншими словами, безпека являє собою єдність наявності і відсутності небезпеки.

Суперечливість єдності небезпеки і безпеки виявляється і в тому, що небезпечне для одного є водночас безпечним для іншого. Людина або навіть суспільство не здатні передбачити всі загрозові їм небезпеки, наприклад, тому що багато з них їм не відомі з уваги на обмеженість ресурсів людського пізнання або зі суб'єктивних причин. Однак людина здатна небезпечний стан перевести в розряд безпечних, забезпечивши безпеку і прийнявши відповідні для цього стану заходи. Ці параметри безпеки відображено у визначенні, яке запропонував В. Губанов, котрий вважає, що «безпека – це не тільки положення, при якому особистості і суспільству не загрожують небезпеки будь-якого виду, але і здатність протистояти існуючим загрозам, зберігаючи при цьому внутрішню стійкість, цілісність, це процес, де під впливом

середовища (природного і соціального) відбуваються зміни, спрямовані до стійкості системи « [4, с. 24].

Небезпека та безпека – це, так би мовити, дві сторони однієї медалі, єдність протилежностей, що забезпечує існування та розвиток системи, її гармонію. Разом з тим, наголосимо, що провідну роль у цій гармонії відіграє безпека, яка виступає гарантом збереження системи.

Отже, в онтологічному сенсі безпеку можна розглядати як протилежну сторону небезпеки, умовами чого є:

- захищеність об'єкта від впливу деструктивних чинників;
- відсутність загрози існуванню об'єкта.

Оскільки безпека опосередковується небезпекою, вона за своїм змістом завжди предметна і конкретна. Абстрактною, абсолютною для всіх об'єктів відразу безпека бути не може. Володіючи свідомістю і маючи можливість уявно ототожнювати зі собою, людина здатна наповнювати змістом не тільки своє існування, а й існування інших речей. Це дозволяє їй розглядати в контексті небезпеки та безпеки державу, суспільство, особистість, права, інтереси і будь-які інші об'єкти. Отож важливою ознакою (характеристикою) безпеки виступає конкретність, об'єктність, тобто віднесеність її до того чи іншого об'єкта: природи, суспільства, людини.

Очевидно, що під час розробки концепту «безпека» потрібно домагатися того, щоб це поняття раціонально і несуперечливо пояснювало всі випадки його вживання: і як безпеку особистості, і як безпеку техніки, і як безпеку виробничих процесів, і як інші, виділені в науці, види безпеки: політичну, екологічну, духовну тощо.

Можна погодитися, зокрема, з І. Панарінім, який пропонує три напрями тлумачення смислів цього концепту: 1) підхід до безпеки як до багатоаспектного стану; 2) як до багатогранного уявлення про те, яким має бути такий стан і яке воно насправді; 3) як до мети [8, с. 43]. Стан безпеки може бути більшим або меншим, а то й зовсім відсутнім. Мета може бути чітко усвідомлюваною або неясною, напівусвідомленою. Подання про

безпеку може бути точним, наприклад, правильно відображати стан безпеки, або спотвореним – перебільшувати чи применшувати реальний ступінь безпеки або небезпеки.

У кожному разі подання посідає визначальне становище відносно до стану і цілі. Бо стан оцінюють відповідно до подання, а мету окреслюють під впливом одержаної в такий спосіб оцінки [5]. Вважаємо, що у визначенні безпеки має бути відображено уявлення про те, яким насправді є стан безпеки, а яким має бути.

Отже, загальними ознаками безпеки виступають: 1) відсутність загрози існуванню та розвитку взаємодіючих об'єктів; 2) наявність захисту (здатність об'єкта протистояти небезпеці); 3) відносність, предметність (віднесеність загрози до конкретного об'єкта); 4) стійкість (наявність стабільної рівноваги у взаємодії об'єктів). Аналіз процесу розгортання змісту категорії «безпека» та виділення істотних ознак, що характеризують об'єктивне існування розглянутого феномену, дає підстави визначити безпеку як специфічну форму взаємодії об'єктів, які забезпечують їх стійке існування і розвиток. Саме взаємодія становить онтологічну основу безпеки, оскільки поза ним, без нього, саме поняття безпеки втрачає сенс, тому що в цьому випадку немає загрози існуванню об'єкта.

Філософія безпеки, поширена в суспільстві, формує навички безпечного (небезпечного) існування та дії, що здійснюється на фундаменті прийнятої системи цінностей, що виражають інтереси і потреби членів суспільства. Передусім, філософія безпеки зорієнтована на найважливіші життєві пріоритети: 1) право на життя кожного і турботу держави про це, 2) безпечний розвиток людини як мета суспільства і держави (правові гарантії, гідні умови життя, 3) взаємна безпека громадян, держав і народів.

Якісно іншу природу мають небезпеки і загрози соціального характеру. До них можна зарахувати проблему бідності, демографічні загрози, енергетичні й екологічні небезпеки, агресивний етнонаціоналізм і сепаратизм, що ведуть у низці випадків до розв'язування збройних

конфліктів, поширення ядерної зброї, тероризму. Ці та інші загрози й небезпеки властиві і глобальному, і регіональному, і локальному рівням.

З урахуванням цього забезпечення національної безпеки є центральним, стратегічно значущим для розвитку кожної країни завданням. Без його вирішення всяка людська діяльність виявляється безцільною. Низький рівень безпеки призводить до великого лиха: краху держави, знищення народів, масових кровопролиттів, руйнування і загибелі матеріальних цінностей. Держави, суспільства, люди, не виявляючи належної турботи про свою безпеку, як правило, стають нежиттєздатними.

Безпека є філософською категорією. Вона не є чимось предметним, матеріальним і виступає абстрактною формою вираження життєздатності та життєстійкості різних об'єктів. Проблема філософських основ безпеки людства і людини поряд з аксіологічним аспектом має онтологічну сторону. Остання корениться у фундаментальній проблемі виживання і самого людства, і живої природи нашої планети.

Філософсько-політологічний погляд на безпеку потрібен і тому, що зараз в соціокультурному вимірі спостерігається криза духовно-особистісних ціннісних підвалин західної цивілізації.

Ситуація, що склалася в сучасному світі така, що саме моральність є стратегічним ресурсом виживання людства, і тому на порядку денному стоїть дуже непроста проблема безпеки людської моральності. Усе це в повному обсязі стосується всіх держав, зокрема України.

У зв'язку з цим досить широкий інтерес викликає безпека соціуму як філософсько-методологічна проблема. Особливу небезпеку для соціуму представляє використання новітніх інформаційних технологій, тому дослідники звертають увагу на місце штучного інтелекту в системі інформаційної безпеки, на перспективність космічних систем зв'язку як елемента генетичного зброї, на проблеми психотронної зброї та психотронної війни, обов'язковим елементом якої є інформаційне протидія, на відсутність чіткої й виразної державної політики в царині розробки і

застосування зброї несмертельної дії (ЗНД) як основного засобу протидії терористичним виявам, а також нерозуміння і недооцінку ступеня небезпеки інформаційного протиборства [6; 7]

Інформаційна безпека являє собою сукупність умов і чинників, що забезпечують нормальне функціонування і розвиток будь-якої системи [8]. Інформаційна безпека виступає як заперечення (і подолання) інформаційної небезпеки, що виявляється в будь-яких масштабах. Небезпеки та загрози інформаційної безпеки визначають зміст діяльності щодо її забезпечення. Забезпечення інформаційної безпеки є не тільки захистом від небезпек і загроз в інфосфері суспільства, а й передбачає такий позитивний розвиток інформаційної реальності, який не породжував б негативних ефектів процесу інформатизації.

Зараз формується принципово новий планетарний інформаційний простір, який і представлятиме основу для життєдіяльності майбутнього інформаційного суспільства. Планетарний інформаційний простір забезпечує ефективну інформаційну взаємодію між людьми, їх доступ до національних та світових інформаційних ресурсів, задоволення їхніх інформаційних потреб. Вперше виникла реальна можливість планетарно інформаційно об'єднати людство. Однак ця можливість приховує в собі і численні небезпеки та ризики, оскільки багато найважливіших інтересів людини, суспільства, держави та світового співтовариства уже нині зосереджені в планетарному інформаційному просторі. Такі поняття, як інформаційна війна, інформаційний тероризм та інформаційна зброя, опинилися в центрі уваги розвинених країн.

Недооцінка питань інформаційної безпеки може призвести до непередбачуваних соціальних, політичних, економічних, екологічних та інших наслідків [9, с. 73]. У цих умовах набуває першоважливого значення у всіх сферах суспільного життя та державної діяльності інформаційна безпека.

На рівні світового співтовариства інформаційна безпека стає глобальною проблемою, яка має такі риси: вона характерна для більшості країн світу;

виступає об'єктивним чинником і одним з найважливіших механізмів подальшого світового розвитку; у зв'язку із становленням планетарного інформаційного суспільства як початкової фази ноосфери інформаційна безпека висувається на перший план; недостатнє забезпечення інформаційної безпеки призводить до погроз інформаційної війни, інформаційного тероризму тощо; для ефективного забезпечення інформаційної безпеки необхідні спільні зусилля всього світового співтовариства.

За наявності єдиного планетарного інформаційного простору інформаційна безпека не може бути забезпечена повною мірою зусиллями однієї країни чи групи країн, звідси виникає потреба сформувати систему забезпечення глобальної інформаційної безпеки як складової всієї системи загальносвітової безпеки – одного з основних компонентів переходу до сталого розвитку людської цивілізації.

Єдиний планетарний інформаційний простір не знає державних кордонів, і тому удар по ньому може завдати шкоди одночасно в різних країнах світу. Тому потрібно забезпечувати інформаційну безпеку в глобальному масштабі, зусиллями всіх країн. Узгодження національних законів, покликаних захистити інформаційний простір від електронних вторгнень, багатостороння співпраця у справах про комп'ютерні злочини, які перетинають національні кордони, укладення міжнародних договорів про видачу осіб, які вчиняють комп'ютерні злочини, а також готовність до введення санкцій проти тих, хто протегує їм, – усе це сприятиме зміцненню глобальної інформаційної безпеки. Хоча формування єдиного планетарного інформаційного простору тільки почалося, в ньому вже зараз відбувається протиборство між провідними країнами світу. Інформаційне протиборство постає у формі використання державами глобального інформаційного простору та інформаційної інфраструктури для проведення різних стратегічних операцій, які ведуть до отримання переваг у всіх сферах суспільного життя і до зменшення можливої дії на власну інформаційну сферу.

Фактично, це означає збереження потрібного рівня своєї інформаційної безпеки і зниження рівня цієї безпеки в іншій стороні. Розвиток і вдосконалення форм інформаційного протиборства можуть призвести до повної відмови використовувати збройні сили (в їх матеріально-енергетичному вираженні), адже добре скоординовані інформаційні операції просто не дозволяють застосувати традиційні збройні сили.

Варто зауважити, що захист безпеки суспільства, людини і держави від численних загроз і небезпек не зводиться тільки до того, що досягнуто, а передбачає створення сприятливих умов, що забезпечують модернізацію, швидкий розвиток усіх сфер життєдіяльності українського суспільства, вдосконалення його державного організму в інтересах прогресивного поступального розвитку всіх націй і народів.

Для більшої конкретизації різних видів небезпек їх поділяють на внутрішні і зовнішні.

Внутрішні небезпеки для суспільства і держави породжуються діями різних радикально налаштованих соціальних, національних, етнічних груп, верств, політичних партій, рухів, спрямованих на зміну конституційного ладу, підрив або ослаблення економічних засад, політичної стабільності та обороноздатності країни і держави [10, с. 156].

Зовнішні загрози й небезпеки можуть породжуватися діями недружніх чи ворожих сил, що перебувають за межами країни. Такими силами зазвичай виступають держави, союзи держав, різні емігрантські, сепаратистські організації, що існують на їхніх територіях і часто скеровуються спецслужбами. Окрім цих сил, загрози можуть виходити з політики і дій керівних еліт та державних органів зарубіжних країн для підриву, ослаблення економічної потужності, досягнення односторонніх поступок, оволодіння сировинними ресурсами, зміни політичного ладу тощо.

Вплив внутрішніх і зовнішніх небезпек та загроз на стан національної безпеки країни (суспільства), як правило, не буває раз і назавжди даним. Він

змінюється залежно від внутрішнього і зовнішнього навколишнього середовища.

В одному випадку найбільшу загрозу можуть представляти дії внутрішніх сил, в іншому – вирішальний вплив на стан безпеки країни, держави можуть мати дії зовнішніх сил. Під час аналізу рівня безпеки суспільства слід мати на увазі, що вплив внутрішніх і зовнішніх загроз може агрегуватися в бік посилення спільної загрози, а може і послаблювати, «гасити» один одного. Наприклад, загроза зовнішнього вторгнення, агресії, як правило, викликає в країні патріотичний підйом і згуртовує націю, народ.

Зовнішні і внутрішні небезпеки існують і виявляються в основних сферах життєдіяльності суспільства: економічній, соціальній, політичній, духовно-моральній, інформаційній, оборонній. Саме в цих сферах конкретизуються небезпеки і загрози, від яких треба захищати суспільство і державу за допомогою продуманої системи методів і механізмів щодо кожної суспільної сфери.

У структурі національної безпеки економічна безпека посідає особливе місце. Це зумовлено тим, що всі види безпеки так чи інакше не можуть бути достатньою мірою реалізовані без економічного забезпечення.

Стійкість економіки, динамізм її розвитку значною мірою сприяють стабілізації соціальної сфери, згуртуванню різних соціальних груп, верств, етносів, подоланню деструктивних конфліктів, збільшенню зайнятості населення, підвищенню якості життя, скороченню числа людей, доходи яких нижчі від прожиткового мінімуму.

Економічна складова має істотний вплив на розвиток політичної системи суспільства, її готовність і можливість протистояти діям деструктивних сил. Без належного економічного потенціалу не можна створити і забезпечити діяльність політичних, правових і силових структур, здатних успішно захищати політичні інтереси країни.

Наука, освіта, культура в змозі повною мірою розкривати свої потенції, бути ведучим фактором прискорення гуманістичного розвитку суспільства

лише за умови опори на відповідний економічний потенціал. Отже, у національній безпеці економічна складова є головною опорою, провідним стрижнем, що забезпечує функціонування всіх елементів системи [13, с. 50].

У спеціальній літературі запропоновано різні визначення поняття «економічна безпека». Так, «економічна безпека» трактується як «стан економіки та інститутів влади, при якому забезпечується гарантований захист національних інтересів, соціальна спрямованість політики, достатній оборонний потенціал навіть за несприятливих умов розвитку внутрішніх і зовнішніх процесів».

Сутність економічної безпеки реалізується в системі критеріїв та показників (індикаторів). Виділяються такі показники, як рівень і якість життя, темпи інфляції, норма безробіття, економічне зростання, дефіцит бюджету, державний борг, вбудованість у світову економіку, стан золотовалютних резервів, діяльність тіньової економіки.

Економічну безпеку, безпосередньо пов'язану із завданнями забезпечення обороноздатності країни, зазвичай розглядають як військово-економічну безпеку. Військово-економічна безпека передбачає такий стан військового сектору економіки, який гарантує достатній рівень військового вжитку в період війн і збройних конфліктів та забезпечує в мирний час задоволення оборонних потреб в межах розумної достатності. Зрозуміло, що вирішення цього складного завдання залежить від рівня і якості стану національної економіки загалом [12, с. 69].

Для аналізу стану економічної безпеки важливе значення мають не стільки самі показники (індикатори), скільки їхні порогові значення, тобто ті граничні величини, недотримання яких призводить до формування негативних, руйнівних тенденцій у галузі економічної безпеки.

Велике значення для забезпечення економічної безпеки держави має її техніко-виробнича складова. Під нею розуміють здатність індустрії країни в разі порушення зовнішньоекономічних зв'язків або внутрішніх соціально-економічних потрясінь оперативно компенсувати їхні негативні наслідки,

стійко здійснювати розширене відтворення, задовольняти суспільні (зокрема оборонні) потреби. Вона тісно пов'язана і з матеріально-речовими, і зі соціальними чинниками виробництва. У результаті значного імпорту машин й устаткування в Україну почала дедалі відчутнішою ставала залежність від західних постачань. Особливо це стосується металообробного, металургійного і хімічного обладнання. У разі загострення економічного становища або розв'язування прямого військового протиборства така залежність може призвести до істотних економічних ускладнень. Ось чому так необхідно вітчизняне виробництво машинно-технічної продукції високої якості і в достатній кількості.

Технологічна складова економічної безпеки припускає такий стан науково-технічного потенціалу країни, який гарантує в мінімально короткі строки самостійну розробку новітніх технологічних рішень, що забезпечують прорив у провідних галузях цивільного та оборонного виробництва. Підвищення самозабезпеченості України в ключових технологіях, нарощування технологічного потенціалу на основі новітніх науково-технічних досягнень, безсумнівно, зміцнить економічну безпеку країни. Масове ж використання перспективних технологій сприятиме пришвидшеному переводенню економіки на інтенсивну модель розвитку, істотній зміні експортно-імпоротної структури української економіки, ліквідації її економічної залежності від зарубіжних країн [10, с 164].

Так, продуктообмін у суспільному розподілі праці і споживання суспільством виробленого продукту є змістом поняття «економіка». Для більшості людей немає значення, додано до цього терміна слово «ринкова» чи «планова». Їх цікавить, щоб продуктообмін у суспільному розподілі праці здійснювався, а вони при цьому брали участь у споживанні виробленого суспільством продукту, і щоб цього продукту їм всім вистачало і без черг. На таких умовах переважна частина згідна брати участь у суспільному виробництві. Представники біологічного провідного середовища більше

стурбовані не своєю участю у виробництві, а своїм домінуванням у споживанні виробленого.

Наприклад, під військовою безпекою розуміють стан військового потенціалу та військової могутності країни, що гарантує запобігання можливій агресії з боку інших держав і надійний захист життєво важливих інтересів [12, с. 12].

Безпека військово-технічна – це стан озброєння і техніки, що заперечує передумови виникнення збройного конфлікту через їх можливу технічну або організаційно-технічну недосконалість.

Щораз більшими є взаємозв'язок і взаємозалежність національної, регіональної та міжнародної сфер безпеки. Розв'язання проблем національної безпеки становить суть міжнародної безпеки. Іноді ці дві сфери настільки тісно пов'язані і засновані на одних і тих самих інтересах, що важко провести межу між ними. Наприклад, проблема енергетичних, сировинних і продовольчих ресурсів. З одного боку, кожна країна піклується про своє забезпечення сировинними ресурсами і необхідним набором продовольства, отже, це проблема національної безпеки. З іншого боку, такі поняття, як «газова дипломатія», «продовольча дипломатія», стають звичними атрибутами зовнішньої політики і міжнародних відносин [15, с. 9].

Так званий «занепад держав» викликаний процесом глобалізації. Глобалізація змінює попередні уявлення про національну безпеку, а держава перестає бути достатнім її гарантом. Глобалізація здійснює суперечливий вплив на еволюцію відносин держав у забезпеченні безпеки. З одного боку, глобалізація сприяє прискореному розвитку продуктивних сил, науково-технічному прогресу, все більш інтенсивного спілкування держав і народів. Вона об'єктивно сприяє створенню людством ресурсної бази й інтелектуального потенціалу для забезпечення і національної, і міжнародної безпеки на якісно новому рівні. Зростання взаємозалежності країн і народів у всіх сферах буття допомагає і формуванню нових політичних підходів, спрямованих на створення демократичних багатосторонніх механізмів

управління міжнародною системою, а отже, і надійного розв'язку проблем безпеки. З іншого боку, процеси глобалізації розвиваються здебільшого стихійно, без колективного спрямовувального впливу світової спільноти, посилюють чимало застарілих проблем міжнародної безпеки, породжують нові ризики і виклики для держав.

Узагальнюючи характеристики міжнародної й національної безпеки, наслідком окресленого стану справ є загальна нестабільність і невизначеність держави – політична, зовнішньополітична, економічна, суспільна. Що ж до філософського розуміння феномену «національна безпека», то на сьогодні, на наш погляд, єдиного, максимально змістовного визначення національної безпеки не вироблено, незважаючи на неодноразові спроби деяких вітчизняних філософів.

Маємо зауважити, що теорія національної безпеки – це теорія складного, багатогранного об'єкта, тому і вона сама повинна бути досить ієрархічної «конструкцією», призначеною для «схоплювання» і вираження в понятті багатьох «пластів» буття, що складають інтегративну картину дійсності.

Проблеми національної безпеки стоять нині в центрі уваги більшості цивілізованих країн світу, міждержавних утворень та громадських об'єднань. Причиною цього послугувало саме глобальне середовище безпеки, яке сьогодні вміщує велику кількість найрізноманітніших загроз і викликів. Тому, з огляду на активізацію євроінтеграційних та міжнародних процесів в Україні, потрібно на новий рівень поставити обговорення проблем реформування сектору безпеки нашої держави.

Більшість дослідників у галузі міжнародних відносин сходяться на думці, що вивченню проблем безпеки належить одне з провідних місць в науковій теорії [13; 15; 19]. Незважаючи на широкий плюралізм теорій у цій галузі, існує і своєрідний консенсус у розумінні того, що таке «безпека». Так чи інакше, але в безлічі визначень терміна «безпека» нині можна виділити якийсь загальний зміст: безпека – це відсутність (або свобода) від загроз фундаментальним цінностям індивідів і груп людей. Центральним пунктом

розбіжностей у вивченні безпеки є проблема рівнів досліджень, а саме – який рівень безпеки є найважливішим у теоретичному і прикладному сенсі: індивідуальний, національний чи глобальний (міжнародний).

Розкриємо світоглядний, онтологічний, методологічний, аксіологічний та антропологічний аспекти категорії «безпека». Світоглядний аспект категорії «безпека» полягає в тому, що в ній відображено прагнення об'єктів до внутрішньої і зовнішньої сталої рівноваги зі середовищем, упорядкованості процесів, що в них відбуваються. З онтологічного погляду, безпека розглядається як необхідна основа позитивного існування об'єкта. Онтологічний аспект категоріального вираження розглянутого феномену полягає в тому, що безпека, існуючи в загальній структурі буття, перебуває в різних формах, є оптимальні умови дійсності як такої (буття природи, людини, соціального і духовного), при яких мінімізовано небезпеки. Ця об'єктивна реальність, що дозволяє зберігатися всьому існуючому, вміщує явища, процеси, закономірності, що забезпечують захист від деструкції і зумовлюють стійкий розвиток.

Методологічний аспект концепту безпеки пов'язаний безпосередньо з особливостями її пізнання. У процесі історичного розвитку безпеку осягали через чуттєвий досвід і завдяки раціональному пізнанню. Нагромаджені знання трансформувалися у практичний досвід і достовірні знання. Пізнання безпеки ускладнюється тим, що її розуміють як необхідну складову людського життя, вона набуває безлічі вимірювань у різних сферах життєдіяльності. Людина і суспільство завжди прагнуть пізнати бажані умови повної відсутності небезпек – абсолютну безпеку, що практично неможливо, оскільки процес розвитку небезпек у результаті людської діяльності та об'єктивних змін у світі нескінченний.

Аксіологічний аспект змісту категорії «безпека» полягає в тому, що відображуваний у ній феномен міститься в низці загальнолюдських цінностей, таких як добро, істина, краса, оскільки є значущим для багатьох поколінь людей, незважаючи на те, що в різні епохи його розуміли по-

різному. Безпека створює оптимальні умови для підтримки гармонійного стану буття і сталого розвитку людини та суспільства. І нарешті, антропологічний аспект безпеки виражає її синкретичний зв'язок з людиною, поза яким сама постановка проблеми безпеки втрачає сенс.

Зауважимо, що антропологічний аспект дозволяє розглядати соціальне конструювання не тільки як технічний прогрес, але як створення «жилого» світу, в якому людина відчувається в безпеці, де виникають умови психологічного комфорту, що сприяють розвитку особистості.

Розглянуті аспекти безпеки тісно пов'язані між собою. Світоглядний, методологічний та аксіологічний аспекти утворюють цілісну структуру теоретичного концепту безпеки, фундамент якого складають її онтологічний й антропологічний аспекти.

2.3 Аксіологічні основи впровадження стратегії національної безпеки в умовах інтеграції України в Європейське Співтовариство

Початок ХХІ ст. характеризується появою нових викликів поряд з традиційно наявними. Серйозні зміни у структурі геополітичних сил, наявність зброї масового знищення, розширення глобалізації, новий рівень інформаційних технологій знижують імовірність безпосереднього військового зіткнення між провідними державами світу.

Разом з тим, на порядок денний виносяться нові проблеми, які зумовлені переходом людства до інформаційної цивілізації, наростанням боротьби за енергоресурси, загостренням сепаратистських тенденцій, релігійного екстремізму, посиленням міжнародного тероризму тощо.

По суті, нові виклики об'єднані тим, що вони не знають державних, адміністративних кордонів, а можуть впливати на будь-яку державу світу, на конкретну людину. У їх структурі особливого значення набувають інформаційні виклики і тероризм.

Кожен день засоби масової інформації приносять повідомлення з різних куточків планети про катастрофи, повені, пожежі, терористичні акти та інші надзвичайні ситуації, що несуть небезпеку і для окремої людини, і для організацій, міст, країн і навіть цілих континентів.

Проблеми безпеки не тільки стосуються кожної людини, але й порушують чимало філософських, правових, політологічних, соціологічних, психологічних та інших спеціальних питань. Наприклад, розстановка пріоритетів безпеки в тріаді: особистість – суспільство – держава, співвідношення безпеки і свободи, проблема тероризму, зокрема міжнародного [8, с. 133].

Безпека нині не лише виступає однією з основних цінностей сучасного суспільства, а й нерідко слугує для обґрунтування і виправдання різних політичних, економічних, військових, адміністративних та інших рішень.

Вкажемо на відмінності між поняттями «концепція» і «стратегія» національної безпеки. Концепція національної безпеки – це, насамперед, філософське бачення позиції країни в системі глобальної політики. У методологічному сенсі концепція національної безпеки повинна теоретично обґрунтовувати шляхи досягнення найкращого місця країни в системі глобальної безпеки на основі суворого обліку її інтересів і можливостей в той чи інший історичний період.

Те, що часто ототожнюють зі стратегією національної безпеки, є, по суті, тактичним баченням бажаних варіантів забезпечення інтересів країни на перспективу від одного року до декількох років. Фактично, у цьому випадку йдеться про обґрунтування конкретного політичного курсу. Про стратегію національної безпеки можна говорити тільки тоді, коли має місце послідовність і спадкоємність різних етапів політики в межах одного курсу протягом тривалого періоду.

Стратегія національної безпеки – це система великомасштабних державно-політичних рішень і вироблених напрямів діяльності у сфері національної безпеки, послідовна реалізація яких забезпечує досягнення

стратегічної мети основними суб'єктами політики; генеральна лінія, спрямована на вирішення завдань цілого історичного періоду, на досягнення фундаментальних, довгострокових цілей.

Система міжнародних відносин перебуває в процесі багатофакторних трансформацій під впливом глобалізації. Це невіддільна категорія сучасної ситуаційної картини світу, без урахування якої неможливі ні розгляд, ні аналіз процесів, що відбуваються у світі, а також прогнозування подальшого розвитку цивілізації.

Процес глобалізації, заторкуючи фундаментальні принципи світоустрою, детермінує зміни в підходах до забезпечення безпеки і світового співтовариства, і окремих держав.

Специфіка вивчення національної безпеки як відкритої динамічної системи має свої особливості, серед яких: високі вимоги до достовірності знання, вибору засобів наукового аналізу, методик і процедур наукового аналізу. Ці специфічні особливості характерні для процесу вивчення системи, процесу її функціонування [8, с. 142].

Вивчення національної безпеки в сучасних умовах передбачає з'ясування низки взаємопов'язаних факторів: а) джерел і характеру загроз безпеці особистості, суспільства, держави; б) змісту і тенденцій розвитку інтересів особистості, суспільства і держави; в) наявності потенційних і реальних можливостей для усунення загроз (небезпек) та забезпечення процесу захисту інтересів особи, суспільства і держави.

Національна безпека як складна соціальна система має свої принципи і методи дослідження. Тому правомірно те, що дехто з авторів у своїх працях намагається розкрити загальні принципи і методи дослідження проблем національної безпеки.

Це, насамперед, системний підхід, який виступає головним принципом і методом дослідження, і принцип історизму, що сприяє виявленню загальних закономірностей розвитку національної безпеки, а також специфіки відхилень від них в різних умовах.

Найважливішим методом дослідження соціальних систем є політологічний аналіз, який допомагає розкрити роль і значення всіх суб'єктів забезпечення національної безпеки, правильно визначити національні інтереси, загрози їм, цілі, основні напрями діяльності особистості, суспільства, політику держави в різних сферах життя щодо забезпечення національної безпеки.

Політологічний аналіз як метод дослідження передбачає збір, вивчення, узагальнення й інтерпретацію матеріалів про напрямки й результати діяльності суб'єктів національної безпеки, вироблення політики і стратегії забезпечення національної безпеки країни. Він базується на загальних соціологічних методах: спостереженні, аналізі, опитуванні тощо.

Зараз становище на міжнародній арені характеризується, насамперед, посиленням тенденцій до формування багатопольярного світу, динамічної трансформації системи міжнародних відносин. Після закінчення ери біполярної конфронтації взяли гору дві взаємопов'язані тенденції [16, с. 54].

Перша тенденція виявляється у зміцненні економічних і політичних позицій багатьох держав та їхніх інтеграційних об'єднань, у вдосконаленні механізмів багатостороннього управління міжнародними процесами.

Друга тенденція виявляється через спроби створити структуру міжнародних відносин, засновану на домінуванні в міжнародному співтоваристві розвитку західних країн при лідерстві США і розрахованої на одностороннє, передусім військово-силове, розв'язання ключових проблем світової політики, без дотримання основоположних норм міжнародного права.

Формування міжнародних відносин супроводжується конкуренцією, а також прагненням низки держав посилити свій вплив на світову політику, зокрема через створення зброї масового ураження.

Значення військово-силових аспектів у міжнародних відносинах і досі є вельми вагомим.

Заведено вважати, що сутність національної безпеки складають фізичне виживання суспільства, збереження громадянам необхідних умов для

нормального цивілізованого життя, вільного розвитку і самовиживання. Тому в національній безпеці розрізняють три умови: безпеку особистості, суспільства і держави.

Безпека держави досягається за наявності ефективного механізму управління й координації діяльності політичних сил та громадських груп, а також дієвих інститутів їх захисту.

Безпека суспільства передбачає наявність суспільних інститутів, норм, розвинених форм суспільної свідомості, що дозволяють реалізувати права і свободи всіх груп населення і протистояти діям, які ведуть до розколу суспільства (зокрема до дій з боку держави) [10, с. 77].

Безпека особистості полягає у формуванні комплексу правових і моральних норм, суспільних інститутів й організацій, які дозволили б їй розвиватися й реалізовувати соціально значущі потреби і здібності, не відчуваючи протидії з боку держави і суспільства.

Загальне розуміння національної безпеки будь-якої країни як стану суспільних відносин і в теоретичному, і у практичному сенсі підводить до необхідності виділити у всій системі цих відносин проблеми політичної, економічної, військової, науково-технічної, соціальної, екологічної й іншої безпеки, які виступають як види безпеки.

Щоб забезпечити і зміцнити зовнішню безпеку членів світового співтовариства, насамперед в особі держав, створюється система міжнародної безпеки. Вона ґрунтується на системі зобов'язань, гарантій і можливостей її суб'єктів.

Загалом ефективність будь-якої міжнародної системи безпеки залежить від кількох основних чинників:

1) стану і тенденцій розвитку сучасної геостратегічної ситуації, міжнародних реалій на регіональному й субрегіональному рівнях;

2) внутрішнього становища держав і їхніх реальних можливостей на далеку перспективу;

3) характеру сучасних загроз, які найістотніше впливають на стабільність держав на регіональному й субрегіональному рівнях;

4) ефективності вже наявних систем безпеки та їх спроможності змінюватися з урахуванням нових завдань;

5) реальних можливостей створення нових систем безпеки і характеру їх взаємодії з існуючими.

Можна сказати, що процес створення нових і зміцнення наявних систем міжнародної безпеки є явищем перманентним і заторкує інтереси всіх міжнародних акторів, насамперед державних, серед яких є й Україна із своїми національними інтересами.

Будь-яка держава забезпечує національну безпеку всієї своєї сукупної моці, яка визначається його природними ресурсами, рівнем розвитку економіки, морально-політичним потенціалом населення, геополітичним становищем країни і, зрештою, станом військової потужності.

Тому що сильніша держава, то надійніше забезпечується національна безпека.

Нині безпека найчастіше розглядається як «стан захищеності» суспільства і його складових від внутрішніх і зовнішніх загроз. Водночас її трактують і як властивість, атрибут соціальної системи, що виражається в її цілісності, відносній самостійності і стійкості, як «надійність існування і стійкість розвитку будь-яких предметів соціальної природи» [5, с. 17], як «реальну здатність бути вільним від зовнішньої небезпеки» [6, с. 5].

Однак, на наш погляд, більш продуктивним є розгляд національної безпеки і проблем її забезпечення з погляду системно-синергетичного підходу.

У цьому випадку безпека бачиться як системна властивість держави, о дозволяє зберігати стійкість в умовах зіткнення інтересів різних соціальних груп, виникнення суперечностей між суспільством та природою, в умовах невизначеності і ризику.

«Призма», через яку розглядаються всі аспекти і сторони безпеки, – гармонійний розвиток в межах системи, а її елементами є людина, соціум, природа [1, с. 79]. Цілісність цієї системи досягається за умови її органічного включення в систему більш високого порядку. Так, національна безпека держави входить до системи безпеки глобального світу. Будучи підсистемою більш складної організації, вона водночас являє собою систему, функціонування якої залежить від характеру безпеки на нижчому рівні організації світу – регіональної безпеки.

Отже, національна безпека – складне системне утворення. З погляду синергетики, її складність пов'язана не стільки з великою кількістю її елементів і підсистем, не стільки із складністю взаємодії між ними, скільки з особливостями створення єдиного організму, функціонуючого на різних рівнях – глобальному, національному, регіональному. Тому вислів «ціле більше суми частин» може бути об'єктивно зараховане до національної безпеки. Вона якісно інша порівняно з частинами, які в неї інтегровані, обільше, здатна видозмінювати елементи і підсистеми, що входять до її складу [4, с. 11].

Синтез простих еволюціонуючих систем (економічної, екологічної, інформаційної тощо) в одну складну систему відбувається за допомогою встановлення загального темпу їхньої еволюції. Причому, щоб виникла єдина складна система, потрібен деякий ступінь відкритості підсистем. За надмірної закритості елементи системи розвиватимуться, «не відчуваючи» один одного, що суперечить законам глобалізації та створює загрозу національній безпеці.

У ході функціонування національна безпека держави виявляється в різних сферах і постає як синхронізація процесів структуризації і функціонування економічної, політичної, інформаційної, екологічної, соціокультурної підсистем, що забезпечують оптимальний режим розвитку держави за допомогою самоорганізації й адаптивного управління [1; с. 79].

Економічна безпека має досить складну внутрішню структуру, передбачає забезпечення економічного розвитку для задоволення соціальних й економічних потреб громадян країни при раціональному використанні національних ресурсів, достатнього оборонного потенціалу, а також захист національних інтересів.

Філософсько-правовий характер забезпечення безпеки через перехід до сталого розвитку допускає суперечності між основними її компонентами, і на різних етапах цього переходу на пріоритетне місце висуватиметься одна зі складових.

Проте кожна з підсистем взаємодіє з іншими, і завдання сучасної держави, як і всього світу, полягає в тому, щоб виробити системну стратегію мислення і дій, адекватно відображати складну діалектику безпечного сталого розвитку.

Розкриття ж категорії «безпека» через терміни «захист», «захищеність» звужує зміст і не повною мірою відображає її сутність. Тому інший російський дослідник, Г. Іващенко, вважає, що безпека – не є станом захищеності інтересів суб'єкта або чийось станом, а контрольовані суб'єктом умови його існування. «Безпека суб'єкта та його діяльності є сукупність умов його існування, які він опанував (осягнув, засвоїв, створив) у процесі своєї самореалізації, і які він, отже, в стані контролювати» [17, с. 76].

Тому, ми виходимо з того, що безпека – це діяльність людей, суспільства, держави, світового співтовариства народів з виявлення (вивчення), запобігання, послаблення, усунення (ліквідації) та відображення небезпек і загроз, здатних згубити їх, позбавити фундаментальних матеріальних і духовних цінностей, завдати неприйнятної (неприпустимої об'єктивно і суб'єктивно) шкоди, закрити шлях для виживання і розвитку.

Отже, безпека характеризується не ступенем захищеності від зовнішніх і внутрішніх загроз, а рівнем умов для існування, функціонування і розвитку самої системи соціальних організацій (суспільства, держави, людей, що проживають в ній). Соціальна організація – це елемент соціальної структури

суспільства, штучне об'єднання інституціонального характеру, призначене для виконання чітко визначених функцій. Ознаками соціальних організацій є: наявність цілей; конкретне втілення суспільної влади; сукупність функціональних можливостей (статусів) і соціальних ролей; правила, що регулюють співвідношення між ролями; формалізація значної частини цілей, завдань, відносин. Соціальна організація – це і політична партія, і злочинне співтовариство, і творчий колектив. Держави – це також соціальні організації.

При цьому безпека – атрибутивна властивість системи, що характеризує такий стан соціального об'єкта, за якого забезпечується його стан цілісності, стійкості, стабільності існування, задоволення і реалізації життєвих потреб, відносної самостійності і здатності до саморозвитку як результат захищеності системи від деструктивних дій. Безпека досягається через встановлення балансу між наявною загрозою і здатністю протистояти їй.

Окрім того, безпека – це такий динамічний стан рівноваги системних об'єктів і природного, і соціального походження, в умовах якого вони найефективніше можуть функціонувати, виконувати своє призначення.

Як видно з наведених визначень, в основу поняття «безпека» покладено стан стійкості, надійності розвитку соціальної організації як системи. Безпеку аналізують як динамічний процес, в основі якого лежить рівновага системи, а ступінь захищеності соціальних організацій завжди відносний [10, с. 38].

Розгляд ключових понять, визначальних ознак і змістової сторони визначень безпеки дозволяє зробити висновок, що підставами безпеки є категорії «діяльність» і «суб'єкт».

Суб'єкт – це фізична особа, група осіб або юридична особа – соціальна організація, яка впродовж життєвого циклу має у своєму розпорядженні можливості, що дозволяють їй задовольняти свої змінні інтереси. Суб'єкт безпеки-це те (той), що (хто) забезпечує безпеку (об'єктом безпеки є те (той), до чого (кого) спрямована діяльність суб'єкта для забезпечення його безпеки). Кожен суб'єкт має свої потреби.

Потреби – це потреба в чому-небудь необхідному для підтримки життєдіяльності організму, індивідуума, соціальної групи, суспільства загалом, це внутрішній стимул активності. Вони поділяються на біологічні, які властиві і тваринам, і людині, та соціальні, що мають історичний характер і піддані значному впливу економіки, культури, ідеології.

Потреби особистості утворюють своєрідну ієрархію, в основі якої лежать елементарні біологічні потреби, а далі – соціальні потреби. Вищим виявом соціальних потреб є потреби в самореалізації і самоствердженні, тобто у творчій діяльності.

Потреби соціальних суб'єктів (особистості, соціальних груп, суспільства загалом) залежать від рівня розвитку суспільства, а також від специфічних соціальних умов їхньої діяльності. Задоволення одних потреб призводить до зародження нових, це й відрізняє людину, що перетворює природне і соціальне середовище, від тваринного світу, пристосовується до середовища. Розмір потреб і способи їх задоволення великою мірою залежать від культурного рівня тієї чи іншої країни.

Найважливіша особливість потреб – їх динамічний характер, мінливість, розвиток на базі задоволених потреб нових, більш високих. При цьому потрібно зазначити, що потреби об'єктивні. Вони відображають взаємозв'язок суб'єкта та умов його діяльності і виявляються в неусвідомлених потягах і усвідомлених мотивах поведінки. Для того щоб об'єктивні потреби реалізувалися у взаємодії, вони повинні пройти етап суб'єктивізації, тобто бути усвідомленими суб'єктом безпеки, або, іншими словами, набути форму інтересу. Тож інтереси розглядають «як вираз і усвідомлення об'єктивних потреб і тим самим як загальну мотивацію діяльності людини» [14, с. 57].

Отже, потреби й інтереси – поняття не тотожні. Однак і ті, й інші мають загальною підставою об'єктивний характер. Об'єктивність інтересу полягає зовсім не в тому, що він ніби існує поза суб'єктом, який є його носієм. Вона означає, що природа суб'єктів (особистість, суспільство, держава) породжує

в нього деякі потреби і настійно вимагає конкретних дій для їх задоволення. Причому ця необхідність породжується не його свідомістю, а умовами суспільного буття. Важливо відзначити, що інтерес об'єктивний за змістом і суб'єктивний за висловом.

Інтерес – виборча, цілеспрямована спрямованість суб'єкта на виконання тієї чи іншої діяльності. Інтереси суб'єкта визначаються, набагато перед, суспільно-історичними умовами його життя, його суспільним буттям. У великому різноманітті інтересів особливо значущими є соціальні інтереси. Саме соціальний інтерес – це реальна причина соціальних дій, подій, звершень, щостоїть за безпосередніми спонуканнями (мотивами, помислами, ідеями, намірами тощо), які беруть участь у цих діях індивідуумів, соціальних груп, класів і суспільства загалом [7, с. 54].

Сила інтересу виявляється і наполегливості людини і суспільства до його задоволення. Дієвість інтересу полягає у впливі, який він чинить на людей. Пасивний інтерес не спонукає до діяльності, не має цінності.

На відміну від потреб, інтерес спрямований не стільки на предмет задоволення, скільки на ті соціальні інститути, установи, норми взаємовідносин в суспільстві, від яких залежать всі умови життєдіяльності людей (розподіл цінностей, благ). Інтереси, з одного боку, мають здатність підвищувати потреби, а з іншого – саме їх виникнення і реалізація призводять до зміни суб'єктів соціальної дійсності.

Інтерес визначає форму і зміст того, чого необхідно досягти для задоволення потреби, – бажаного результату, – проте не визначає послідовності його досягнення, тобто передбачає процес діяльності. Тобто інтерес трансформується в ціль.

Мета – категорія багато в чому суб'єктивна, і судити про неї можна лише на підставі дійсних наслідків дій суб'єктів, причому і в цьому випадку ступінь достовірності такого судження аж ніяк не абсолютний і далеко не однозначний. Зауважимо, що результати діяльності суб'єктів нерідко не відповідають їхнім намірам. Тим не менш, у науці вироблено такий підхід до

розуміння цілей, який, не будучи абсолютною гарантією проти суб'єктивності, зарекомендував себе як досить плідний. Ідеться про підхід з погляду поведінки суб'єкта, тобто з позиції аналізу наслідків його вчинків, а не його думок і декларованих намірів. Так, якщо з декількох можливих наслідків будь-якої дії ми спостерігаємо те, що відбувається, і маємо підстави вважати, що його не було б без бажання діючого суб'єкта, то це означає, що зазначений наслідок і був його метою. Відповідно до зазначеного підходу ми визначаємо цілі як передбачуваний (бажаний) результат дії, що є його причиною (спонукальним мотивом). Згідно з К. Марксом, «майбутній результат діяльності існує спочатку в голові людини ідеально, як внутрішній образ, як спонукування і мета. Ця мета як завдання визначає спосіб і характер дій людини, і їй він повинен підпорядковувати свою діяльність» [12, с. 213].

Спільне між інтересом і метою полягає в тому, що і те, і інше відображає об'єктивні потреби суб'єкта. Розбіжність полягає в тому, що перше усвідомлюється, а друга передбачає суб'єктивну діяльність через інституційні механізми суб'єкта. Звідси мета – це інтерес у дії. Іншими словами, мета втілюється в категорії «діяльність», яка, своєю чергою, описується термінами «дія», «вплив», «взаємодія», «обсяг відносин» і категорією «активність». Сукупність явищ, що виявляються через категорію «діяльність», називають політикою.

Отже, мета визначає характер діяльності і спосіб дії суб'єкта на світовій арені. Характер діяльності і спосіб дії припускає наявність деяких коштів, необхідних для одержання задовільного результату.

Кошти – це потенціал суб'єкта, шляхи, способи, методи і знаряддя досягнення цілей, а також умови, за яких можливе використання цих коштів за відомими методами [8, с. 34].

Цілі та засоби – діалектично взаємопов'язані категорії. Ніяка, навіть найбільш реальна, мета не може бути досягнута без відповідних засобів. Своєю чергою, засоби повинні відповідати меті. Обидві категорії відповідають не різним подіям, поведінці і діям учасників міжнародних

відносин, а їх різному положенню відносно один одного. Деяка подія, поведінка або дія є засобом відносно конкретної мети, а не якої-небудь; остання, зі свого боку, може виступати засобом стосовно іншої мети.

Встановлення відповідності між цілями і засобами відображається категорією «стратегія». Характер і діалектику будь-якої стратегії визначають: 1) істотний вплив на когось чи щось; 2) засоби і способи впливу; 3) перспективно-динамічна орієнтація мети. Загалом, стратегія може бути визначена як довготривала лінія поведінки, що поєднує науку і мистецтво в досягненні перспективної мети. Успішне досягнення мети залежить не тільки від готівкових коштів, а й від того, як вони використовуються, тобто від стратегії.

Стратегія розвитку країни, де існує відкрите суспільство, формується згідно з національними традиціями і цінностями, а також культурно-історичною ситуацією. Один з найважливіших вимірів цієї стратегії задається полюсами лібералізму і соціал-демократії, що виражають універсальні людські цінності. Так званий «українській шлях» – це шлях України в напрямку сприйняття цих цінностей із збереженням національної специфіки, національних ідеалів і національного способу життя.

Стратегія розвитку виробляється усіма політичними суб'єктами країни, що приймають рамки права. При цьому політичні рішення виникають в процесі і в системі комунікації (в ході дискусій між представниками різних позицій), а тому не належать нікому із суб'єктів. Останні можуть лише по-різному інтерпретувати їх в контексті власних інтересів і цілей. Займаючи ту чи іншу позицію в комунікації з іншими, ми завжди опиняємося перед дилемою: чи вважати свою позицію і свої погляди правильними, а позицію і погляди іншого помилковими, чи вважати і ті, й інші рівновеликими, але, природно, приватними і частковими. Вибір першого шляху веде до монологічної організації та боротьби з інакодумцями, вибір другого – до діалогу, партнерства або суперництва, але обмеженого деякими рамками (у граничному випадку – рамкою права).

Традиційній натуралістичній орієнтації нашого менталітету властива монологічність організація, що набуває граничного вираження в різних тоталітарних ідеологіях і наочно простежується в нашій сучасній виборній «боротьбі всіх проти всіх». Навпаки, діяльнісна орієнтація спочатку за змістом справи передбачає діалогічну організацію, яка виражається, зокрема, в різних формах «демократії участі», генетично пов'язаної, як відомо, з опрацюванням задумів тих чи інших перетворень у житті суспільства (міста, регіону тощо).

Зауважимо, що розвиток можливий тільки в рамках діалогічної організації, що дозволяє враховувати інтереси (а отже, і використовувати ресурси) усіх зацікавлених позицій. Щобільше, саме відмінність позицій, поглядів та інтересів громадян і їхніх різних спільнот виявляється в умовах діалогу найважливішим ресурсом розвитку, бо спонукає нас весь час шукати і будувати нові методи, засоби і форми організації спільного життя і діяльності (чого поки ретельно уникають наші політичні « партії»). Однак було б грубою помилкою пов'язувати діалогічну організацію з відмовою від власної позиції. Навпаки: діалогічність організації припускає жорстке самовизначення і самоідентифікацію в зіткненні різних позицій та інтересів. За конфліктами проглядаються проблеми, а їхні розв'язки, тобто перш за все вироблення необхідних методів і коштів, і є (на відміну від компромісів) рушійною силою розвитку.

У розробці стратегії забезпечення національної безпеки держави особливого значення набувають виявлення і вивчення факторів, здатних ефективно нейтралізувати і запобігти виникненню економічної нестабільності, несприятливих зовнішніх і внутрішніх тенденцій розвитку. Не тільки багатоплановість і складність економічних процесів вимагають пильної уваги політиків і вчених саме до цієї сфери суспільних відносин, але й те, що економічна безпека є основою національної безпеки.

У цьому зв'язку потрібно більш глибоко проаналізувати наявні зараз уявлення про проблеми становлення стратегії забезпечення національної

безпеки держави, розглянути її складові і деякі ключові поняття, що вимагають уточнення.

Визначаючи місце економічної стратегії держави в системі понять, треба виокремити її основні ознаки.

По-перше, це належність стратегічного процесу управління державі, що є основним суб'єктом управління суспільними процесами.

По-друге, для адекватної стратегічної поведінки важлива ідентифікація дій інших суб'єктів господарювання, що функціонують на досліджуваному просторі і представляють визначену загрозу для суб'єкта державної стратегії.

По-третє, об'єктом такої стратегії виступає національна економіка.

Дві перші ознаки визначають місце в системі понять стратегії держави загалом. Остання дає цьому поняттю економічну визначеність, обмежуючи його сферою національної економіки.

Отже, економічна стратегія країни може бути визначена як процес співвіднесення цілей і засобів забезпечення довгострокового економічного розвитку в часі і на конкретному територіальному просторі. Саме вибір цілей, пов'язаних із задоволенням соціально-економічних потреб суспільства, і ранжування їх за пріоритетами становлять головний зміст економічної стратегії.

У моделі нестійкого розвитку національні інтереси кожної країни визначаються дещо по-іншому, ніж в моделі сталого розвитку, де чітко видно превалювання глобальних і загальнолюдських цінностей і цілей ноосферної орієнтації. Національні інтереси держав потрібно буде формувати з урахуванням питань забезпечення безпеки, як у сучасній моделі соціально-економічного розвитку, та переходу світового співтовариства до сталого майбутнього, акцентуючи на його реалізації.

Поки в короткостроковій та дещо середньостроковій перспективі національні інтереси України не в усьому збігаються з глобальними цілями і стратегічною скерованістю на сталий розвиток. Національну безпеку Україна повинна забезпечувати не лише в майбутній, а й у нинішній моделі розвитку.

І в цих же моделях вона повинна реалізувати в найближчій перспективі свій соціально-економічний розвиток.

Поняття національної безпеки в стратегії визначається як стан захищеності особистості, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх загроз, що дозволяє забезпечити конституційні права, свободи, гідні якість і рівень життя громадян, суверенітет, територіальну цілісність і стійкість розвитку України, оборону і безпеку держави.

Принципово важливо, що основне поняття проблеми безпеки – «національна безпека» – нині формулюється через поняття сталого розвитку, і це правильний шлях у визначенні найважливіших концептуальних понять стратегії національної безпеки.

Потенціал суб'єкта складається з матеріальної (територія, населення, природні ресурси, об'єкти реальної економіки та інфраструктури, фінанси, озброєння та військова техніка тощо) і нематеріальної складових (інтелектуальний потенціал, який охоплює знання та досвід; стратегічна культура і волюві якості політичного керівництва; якість державного та корпоративного управління; ідеологія; міжнародний імідж тощо).

Доступні для суб'єкта на цьому етапі методи або технології використання коштів визначають ту частину його потенціалу, яка реально (ефективно або не дуже) задіюється для задоволення інтересів, – реальну міць суб'єкта. Саме в цьому контексті, зазвичай, трапляються терміни «економічний потенціал», «військова міць», «політична вага», які так чи інакше відображають статус суб'єкта на міжнародній арені.

Потенціал суб'єкта реалізується тільки в конкретних умовах, які можуть бути сприятливими або деструктивними. Несприятливе середовище обмежує «бажання» і «з'їдає» потенціал, який потрібен для розвитку. Справді, будь-яка річ, інший суб'єкт або відносини між ними можуть перешкодити задоволенню того чи іншого інтересу. Це відбувається тому, що діяльність безлічі суб'єктів на міжнародній арені тотально суперечлива, а для кожної сукупності засобів і методів одного суб'єкта може бути знайдена інша

сукупність, використання якої не дасть задовольнити шуканий інтерес [16, с. 124].

У цьому полягає суть загрози суб'єктові – сукупність умов і чинників, що перешкоджають задоволенню його інтересів. У системі міжнародних відносин цю сукупність, як правило, задає діяльність інших суб'єктів, яка може бути або навмисною, або випадковою.

Часто загрози ототожнюють з ризиками, викликами, небезпеками. Однак це неправильно. Ризики загалом пов'язані з проблемами досягнення якихось цілей. Виклики – як синонім до слова «загрози» – це некритичний переклад з англ. challenge – проблема, труднощі, які необхідно подолати. Сам термін «небезпека» вже охоплює і загрози як свою підмножину. Головна ознака загрози – це її нерозривний зв'язок з діяльністю. Загроза існує тільки тоді, коли здійснюється діяльність. Небезпеки ж існують і поза зв'язком з конкретним інтересом.

Тож інтереси суб'єкта, використовувані ним засоби і методи за конкретних умов (тобто загрози) визначають його можливості до самозбереження і розвитку. Якщо такі можливості достатні, то суб'єкт перебуває в безпеці.

Отже, саму діяльність можна визначити як використання наявних коштів для задоволення інтересів в умовах зовнішніх обмежень. Діяльність будь-якого суб'єкта об'єктивно «налаштована» на самозбереження, збереження своєї цілісності, а також на розвиток – максимальне продовження свого існування в мінливих зовнішніх умовах. Самозбереження і розвиток – об'єктивні потреби суб'єкта, що пов'язують його зі зовнішнім світом в ході боротьби за існування.

Забезпечення безпеки суб'єкта – це вид його діяльності, спрямований на збереження одних його можливостей завдяки іншим (як правило, «самозбереження» за рахунок «розвитку»). Стійкість розвитку суб'єкта в цьому випадку визначається збереженням такої сукупності можливостей, за якої задовольняються найбільш значущі для нього інтереси. Для цього

суб'єкт змушений використовувати частину своїх можливостей, званих «заходами безпеки», для ліквідації загроз. Частину можливостей суб'єкт втрачає, оскільки не вдалося запобігти загрозам, і відповідна частина його інтересів, які вже не можуть бути задоволені, називаються збитком.

Як наслідок, базовими елементами поняття безпеки суб'єкта є: 1) інтереси суб'єкта, 2) засоби і методи, доступні йому, 3) загрози, що діють проти нього. У цьому випадку потрібно мати на увазі, що діяльність будь-якого суб'єкта на міжнародній арені протікає у формі переходу від однієї ситуації до іншої. Міжнародна ситуація для суб'єкта визначається відповідно до його конкретних можливостей та інтересів. Корекція того чи іншого базового елемента безпеки суб'єкта веде до однозначної корекції і всіх інших. Наприклад, збільшення доступних коштів призводить до розширення методів, переосмислення інтересів і переоцінки загроз, тобто безпека є функцією динамічного процесу зміни внутрішнього стану і зовнішнього становища суб'єкта.

Звідси, безпека суб'єкта міжнародних відносин – це такий його стан, за якого він має у своєму розпорядженні можливості задовольняти свої інтереси (виконувати властиві йому як соціальній організації функції) в конкретних умовах.

Висновок до розділу. Розглянуті загальнотеоретичні положення про безпеку в практичній площині розкриваються в межах наявної системи міжнародних відносин. Так, з просторово-географічною взаємодією соціальних організацій пов'язують три відносно самостійні (геополітичні) рівні безпеки: 1) глобальний, 2) регіональний, 3) безпеку окремих країн (яка, своєю чергою, охоплює державну безпеку, суспільну безпеку, безпеку в побуті та на виробництві). Кожному із цих рівнів відповідають ті чи інші форми забезпечення безпеки: колективна, національна, корпоративний, особиста [2, с. 46].

Залежно від функціональних сфер суспільного життя заведено розрізняти безпеку політичну, військову, економічну, соціальну,

інформаційну, екологічну. Крім того, безпека містить зовнішній і внутрішній аспекти.

Оскільки зараз в доступній для огляду перспективі системоутворювальним суб'єктом міжнародних відносин і надалі є національна держава – окрема країна з її міжнародним статусом та інститутами, – то теорія безпеки і практика її забезпечення найбільш повно розкриваються на рівні країни. Незважаючи на те, що нині глобалізаційні процеси об'єктивно розширюють спектр учасників міжнародних відносин, саме уряди і сформовані ними міждержавні інститути володіють повним спектром можливостей, прав і обов'язків щодо забезпечення безпеки і суспільства, і окремих особистостей, до того ж лише вони здатні формувати порядок денний для забезпечення безпеки на міжнародному рівні.

РОЗДІЛ 3

ОНТОЛОГІЧНИЙ ХАРАКТЕР НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ: ЗАГРОЗИ НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ ТА РЕАЛЬНОСТІ ЩОДО ВДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ЇЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯК ПРАВОВОГО ЯВИЩА

3.1 Філософсько-правовий вимір суб'єктів системи забезпечення національної безпеки України та їх правова діяльність у формуванні громадянського суспільства

Питання осмислення широкого кола проблем, пов'язаних із безпекою як явищем державного устрою, належать, і протягом усього розвитку цивілізації належали, до найбільш вагомих, тобто до таких, які, власне, і визначають саму можливість існування народу, суспільства, держави, окреслюють моделі їх виживання в часто несприятливих зовнішніх умовах. Також важливою рисою провідних концепцій сучасного розуміння безпеки є побудова адекватних гуманістичним завданням стратегій захисту прав і свобод особистості, забезпечення їх реалізації для громадян держави. Таке єднання є характерним для новітньої філософії, що тісно пов'язана із правознавчими дисциплінами у процесі вироблення прогресивних і націлених на далеку перспективу концептуальних завдань.

Філософія безпеки тому постала як визначальна категорія гуманітарного дискурсу новітньої епохи і тісно пов'язаної з ним державотворчої проблематики, що з'явилося чітке усвідомлення необхідності виробити відповідні стратегії буття людини, суспільства і держави, також і в умовах безпрецедентної, як на всю людську історію, взаємовідкритості людей, культур, ідеологій. Як в умовах такої відкритості повноцінно й повномірно зберегти унікальність духовної, національної та особистої ідентичності – також проблема філософії безпеки. Адже, якщо виходити з

масштабного філософського погляду на речі і реальності, не можна гарантувати безпечне буттєве існування особистості, нації, держави, не убезпечивши цю особистість, націю, державу від втрати духовно-культурної ідентичності, не захистивши їх від знецінення. Особливо, коли йдеться про таке убезпечення в процесі стрімкої інтерференції думок, поглядів, ідейних систем. Духовно-культурна ідентичність особистості й суспільства, народу, захист її унікальності не повинні перебувати поза проблематикою філософії безпеки, науковці і практики не повинні розглядати її як щось відірване від загального процесу наукового осмислення вказаних концептуальних засад [24, с. 126]. Це чи не найбільш актуально, коли мовиться про суспільство і державу, які перебувають у стані демократії, що розвивається, демократії, яка лише визначає, перебуваючи у процесі свого становлення, пріоритети власного поступу, спираючись, втім, на набутий народом величезний тисячолітній духовно-історичний досвід. У такому розумінні синтез забезпечення культурного, духовно-інтелектуального простору реалізації національної ідентичності із захистом буттєвих прав і свобод особистості, державним гарантуванням безпеки й захисту такого розвитку, державного устрою України уявляється ключовим, таким, що може панорамно окреслити всі основні стратегічні завдання розвитку суспільства.

Українська філософська та правознавча думка доби становлення державності неодноразово зверталась до проблем, тією чи іншою мірою пов'язаних із колом питань, належних до філософії безпеки. Так, ще в минулому та позаминулому сторіччях окреслену проблематику в різних працях та стосовно різних, часто типологічно відмінних контекстів, з різних поглядів осмислювали М. Грушевський, В. Липинський, Д. Донцов, С. Петлюра та чимало інших мислителів і державних діячів. Так само актуальною для сьогодення і майбутнього наукового осмислення є проблематика, що тісно пов'язана із всебічним вивченням безпосередньо кола проблем філософії безпеки у працях сучасних вітчизняних і зарубіжних учених. Зазначимо, що в українській юридичній науці на межі тисячоліть

феномен національної безпеки осмислюють В. Ліпкан, авторству якого належать монографія «Теоретичні основи та елементи національної безпеки України» і підручник «Національна безпека України», відомі гуманітарії В. Батюк, О. Білорус, О. Данільян, О. Дзьобань, В. Крутов, М. Панов та ін.

Концептуалізація основних пріоритетів та ключових домінант філософії безпеки нині потребує якісного перегляду основних підходів до головних понять, які зосереджуються в таких ідейних функціях, як «особистість», «безпека», «держава», «громадянське суспільство» тощо. Цілком очевидно, що такий стратегічний перегляд, і таке масштабне завдання неможливо вирішити, не спираючись на базисні визначення самого поняття «філософія права», на аналіз його сучасного розуміння. Саме рухаючись від глобального, панорамного до більш конкретного осмислення в юридичній науці й у філософії, як у споріднених дисциплінах, можна дійти адекватного сучасності і перспективам теоретичного висновку, визначити найбільш значущі пріоритети в деякому сенсі новітньої наукової галузі – філософія безпеки та її духовна основа.

Сьогодні в усьому світі поширюється ідея громадянського суспільства. Вона несе в собі вдало сформульовану потребу людини у свободі, рівності, братерстві, справедливості. Звісно, ці потреби не є новими. Вони сформульовані в головних світових релігіях, над ними працювали філософи стародавніх часів, Нового і Новітнього часу. Концепція громадянського суспільства, яка переборює вади державності та самоврядування, наприкінці ХХ ст. поширюється у всьому світі і надзвичайно сильно впливає на менталітет людей [4–7].

Зрозуміло, що зміни в суспільному устрої держав перехідного типу не відбуваються тільки спонтанно, «знизу». Ці зміни провокуються елітами всіх країн. Саме еліти спроможні формулювати раціональні конструкції співвідношення держави, громадянського суспільства та демократії. І коли такі конструкції у вигляді ідей, що відповідають потребам населення, з'являються на світ, тоді відбуваються зміни в житті країни. І хоча

ментальність є надзвичайно консервативною, все ж зміни відбуваються. Очевидно, консервативність, статичність ментальності залежить не тільки від наявності можливостей для мислення кожним індивідом, а й «мислення» за готовими рецептами державних спеціалістів. Адже мислення як необхідний атрибут громадянина неможливе, якщо відсутні різноманітні зразки, сценарії, схеми уявлень, ідей, теорій в тих чи інших сферах людського життя. Коли йдеться про взаємодію ментальності і безпеки, тоді слід бачити цей процес у більш широкій картині людського буття. Це можна зробити через розкриття картини функціонування всієї владної структури країни, про яку ведеться мова, і регіону, який досліджується.

Що ж стосується дослідження суспільства перехідного типу і дії в ньому владних структур, то треба установити ті опорні точки, з яких ведеться дослідження. У нашому випадку є декілька таких методологічних опор, з яких ми могли б досягнути ідеї розвитку громадянського суспільства в перехідних соціальних системах та її впливу на ментальність конкретних суспільних утворень. Розглянемо цю проблему на декількох рівнях [20, с. 97].

Існує думка, що громадянське суспільство, з одного боку, – рух, а з іншого – інституція. Перше – як своєрідний процес встановлювання громадянського суспільства; друге – запровадження, інституціональна його версія. Але співвідношення між цими формами не збігається за часом. Деякі форми інституціоналізації припускають виникнення рухів, ініціатив, які, своєю чергою, не ставлять за мету перетворитися на установи, тоді як для інших – це головна мета, і між такими формами існує різниця, яка виплескується або як революція, або як громадянська непокора.

На рівні політики досвід здійснення перехідних процесів у країнах з активними суспільними рухами навчає тому, що саме громадянське суспільство не може змінити правлячих режимів. Це відбувається тому, що в ході боротьби за владу всі дії зосереджені в руках еліт, які, як правило, недовірливо і негативно ставляться до ініціатив знизу, але досвід показує, що в ході революції і пореволюційних перехідних процесів має місце

переміщення дій на рівень політичних еліт, контреліт, політичних партій. Тільки ці партії та еліти можуть вести переговори та вирішувати стратегічні завдання, складати угоди і розробляти погодження з елітами минулих режимів. Із цього випливає, що в перехідні періоди існує два рівні життя суспільства – громадський і політичний [6, с. 102]. Від взаємодії цих рівнів залежать перспективи розвитку демократії в країні.

Зрештою, взаємодією між громадським і політичним рівнями життя суспільства справа не закінчується, як того не хотілось би багатьом політикам. Аналогічно потрібно відрізнити і економічне суспільство, яке виділяється на основі форм власності, і суто економічні асоціації, коли і перші, і другі відрізняються від політичного суспільства. Політичне суспільство виділяється на основі виборчого права і політичних партій, які відрізняються від громадського суспільства, а те, своєю чергою, виділяється на основі прав у галузі комунікації, і воно також відрізняється від громадських асоціацій та рухів, без яких громадянського суспільства не існує. Зрозуміло, що така конструкція розуміння громадянського суспільства відрізняється від традиційного дуалізму – держава і суспільство, до якого ми так уже звикли.

Але коли мова йде про громадянське суспільство, незмінним залишається уявлення про його процес, у якому кожен акт самоствердження та ініціативи окремого індивіда і групи є незаперечним фактом, і як тільки в країні посилюється політична влада і закріплюється право владних інституцій як єдиних носіїв ментальності, тоді громадянське суспільство зазнає краху і ментальність членів такого суспільства стає статичною. Саме розвиток ініціатив, воління до самоствердження кожного громадянина і наявність умов для такого самоствердження є підґрунтям до змін ментальності населення, причому не просто анархічного бажання, яке виявляється поза законом, а ментальності, що визначається саме національними традиційними ознаками.

Динамічні зміни у виявах ментальності населення починаються «зверху». Все починається з того, що групи, які займають високе становище в управлінській структурі, як правило, ставляться до ідеї громадянського суспільства з великою підозрою, хоча в умовах «масової демократії» роблять спробу спрямувати її в потрібне їм русло і використати для контролю над політичним процесом.

У програмах більшості демократичних і недемократичних рухів визнано, що виборці у процесі виборів визначають і склад представницьких органів місцевої влади (самоврядування), і спрямованість їхніх виконавчих установ залежно від своїх політичних переваг. Але насправді реалізація гасла забезпечення безпеки залежить від соціальної бази партії та її ментальності.

На регіональному рівні на стан безпеки й динаміку ментальності впливає суперечність теорії і практики забезпечення безпеки. Тут виділяються такі чинники:

- різноспрямовані тенденції співвідношення чисельності «корінних» національностей та «некорінних»;
- наявність двох і більше мов на території регіону;
- розбіжність у виробничій інфраструктурі;
- зміни в ієрархії управління тощо [15, с. 111].

Умови для розвитку громадянського суспільства тісно пов'язані з характером офіційної політики держави в галузі безпеки. Ця політика може протидіяти розвитку громадянського суспільства, сприймаючи його як загрозу безпеці держави. Вона може допускати і навіть стимулювати його розвиток, бачити в ньому самостійний об'єкт безпеки, рівноцінний державі, ставитися до нього не як до конкурента, але як до партнера у справі забезпечення національної безпеки, що розуміється як безпека особистості, суспільства і держави.

Це чітко простежується в історії України. Тривалий час панівні підходи до безпеки утруднювали формування і розвиток громадянського суспільства. Існування непідконтрольних державі та правлячій партії громадських

структур суперечило інтересам тоталітарної держави, сприймалося як загроза його безпеці і, по суті, такою й було.

Сфера безпеки була монополією держави. Притому не тільки в політичному і практичному сенсі, а й у теоретичному. Самі ж уявлення про безпеку були досить обмеженими.

Не випадково у громадській свідомості України в період демократизації склалося ставлення до державної безпеки як до чогось такого, що протистоїть суспільству і від чого потрібно відмовитися, якщо прагнути до демократичного розвитку країни. Подібний підхід чітко проявився в роки перебудови, коли в країні розгорнулася широка критика органів державної безпеки, яка подеколи супроводжувалася їх дискредитацією.

Однак поступово став розвиватися й інший процес – переосмислення самої природи безпеки і практичної політики у цій сфері. Цей процес, природно, розвивався в самому державному апараті, зокрема в органах, відповідальних за забезпечення безпеки. Але особливо важливо, що він мав місце і за їхніми межами. Це виразилося у виникненні низки громадських організацій і незалежних дослідницьких центрів, що спеціалізуються на проблемах безпеки. Їх склад рекрутували з науковців – фахівців з проблем воєнної політики, міжнародних відносин, кримінології, колишніх співробітників правоохоронних органів, військових. Так стало формуватися коло, нехай і вузьке поки, неурядових організацій, готових розробляти проблеми безпеки незалежно від держави [15, с. 112].

Сама поява цих організацій є одним із свідчень розвитку «третього сектору» та громадянського суспільства в Україні. Зі свого боку, їхня діяльність сприяє зміцненню і розвитку громадянського суспільства, подоланню колишньої державної монополії на теоретичні розробки та аналіз у галузі безпеки, диверсифікації поглядів і підходів до цієї проблематики.

Розвиток недержавних структур, що діють у сфері безпеки, важливий і необхідний для формування громадянського контролю над органами безпеки, силовими структурами і політикою держави в галузі безпеки. Вони сприяють

незалежному експертному оцінюванню стану справ у галузі національної безпеки країни, державної політики у цій сфері, вироблення альтернативних концепцій та програм.

Завдяки зусиллям цих організацій й окремих дослідників розвинулася дискусія щодо питань безпеки. Було проведено чимало конференцій і семінарів, зростала кількість публікацій. До обговорення цієї проблематики дедалі активніше долучалися політичні партії та рухи, у програмних документах яких, як правило, значну увагу приділено проблемам безпеки країни.

Філософія безпеки, у зв'язку зі сказаним, повинна виробити, спираючись на практичний досвід та тісно пов'язаний з ним якісно новий аналіз усіх провідних соціальних феноменів, новітню (відповідну сучасності) філософсько-правову модель взаємодії людини і суспільства, людини і держави, сформулювати і наповнити конкретним змістом принципи такої повсякденної взаємодії. Одним із ключових принципів такої взаємодії вбачається структурування збалансованої системи соціально-правових відносин між особистістю і державою, особистістю і суспільством (системи, яку один із французьких просвітителів окреслив як «суспільний договір»). Але в цьому контексті слід наголосити на тому, що вироблення указанного комплексу соціально-правових моделей взаємодії є можливим за умови, якщо всі сторони, усі значущі і визначальні одиниці українського соціуму свої світоглядні пріоритети визначатимуть на принципах, окреслених християнською етикою, мораллю, духовністю. Саме ці категорії можуть і повинні стати основою такого «суспільного договору» як світоглядного підґрунтя новітніх засад філософії безпеки.

Людина і суспільство, людина і держава мають тяжіти до взаємодії у прагненні убезпечити від загроз свій вільний розвиток. Якщо осмислювати філософські засади стратегій безпеки, важливим є завдання щодо розроблення новітнього, адекватного до викликів нового тисячоліття

концептуального бачення правоохоронної діяльності. Є аксіоматичним, що така концепція повинна ґрунтуватися саме на розумінні безпеки як засобу захисту, як одного з провідних способів оборони вільного розвитку громади і особистості, що, своєю чергою, дозволяє гармонізувати інтереси держави й особистості.

Національна безпека є системою оптимізації взаємовідносин між усвідомленими загрозами та ресурсами, які має суспільство для протидії цим загрозам. Загрози для суспільства є завжди, а рівень захищеності від них ніколи не буває максимальним. Тому національна безпека є динамічним засобом досягнення і підтримки балансу між реальними і потенційними загрозами, з одного боку, та здатністю суб'єкта протидіяти їм – з іншого.

У сучасній правовій науці, у тому її вимірі, який тісно пов'язаний з осмисленням світоглядно-правових засад національного та глобального буття в новому тисячолітті, аргументовано актуалізується потреба визначення непростой ситуації, в якій перебувають сучасна людина і світ. Зокрема, доктор юридичних наук, професор В. Крутов привертає увагу до проблеми моральної руйнації суспільного життя як до однієї з питомих і вагомих причин появи тероризму – одного з найбільш небезпечних явищ сьогодення. Характеризуючи сучасний світ, науковець зазначає: «Зароджується повне заперечення будь-яких моральних обмежень щодо застосування насильства і посилюється жорстокість. Після трагічних подій 11 вересня у США... мільйони людей зрозуміли, якою уразливою є наша цивілізація. На нашу думку, сьогодні ми стаємо свідками зародження і розвитку нової світової ідеології – ідеології тероризму (насильства, яке викликає масове почуття жаху), що спрямована на масове знищення людей і цивілізованих суспільно-економічних відносин».

Національна безпека – вид безпеки на рівні окремих країн, за якого неможлива загроза війни і зазіхань на суверенітет країни, її незалежність і територіальну цілісність. Цей вид безпеки припускає безумовну можливість для проведення державою самостійної зовнішньої і внутрішньої політики,

відсутність зовнішнього втручання в її справи. Важливим елементом безпеки країни є захист прав людини, забезпечення умов для нормальної життєдіяльності суспільства.

Отже, одним з основних інструментів забезпечення національної безпеки є зовнішня політика. Ця політика являє собою діяльність держави на світовій арені, спрямовану на здійснення взаємодії з іншими суб'єктами міжнародних відносин: іноземними державами, союзами держав, міжнародними організаціями всесвітнього і регіонального масштабу, закордонними політичними партіями, громадськими організаціями і групами інтересів. Основними формами проведення зовнішньої політики є: дипломатичні відносини між державами; членство держав у міжнародних організаціях; переговори і контакти на різних рівнях, вищим з яких є зустрічі глав держав і урядів.

З огляду на це, важливим завданням наукових досліджень стає вивчення джерел загроз та небезпек, пов'язаних із стрімким науково-технічним прогресом. Адже ХХІ ст. характеризується зростом інформатизації, глобалізації, формуваннями, базованими на знаннях теорії економіки, біологічних, генетичних і телекомунікаційних технологій, а це, своєю чергою, дотичне до інноваційної діяльності людини. З іншого боку, такий зріст основ знання, генерованого наукою, призводить і до ослаблення суспільства та його неготовності протистояти плинності загроз і небезпек у третьому тисячолітті. Тому нині доводиться констатувати важливість нових підходів технології пізнання як механізму масового гносеологічного процесу з наявністю найскладніших міждисциплінарних зв'язків. Більше того, саме з інноваційною діяльністю пов'язується безпека, і внутрішньодержавна, національна, і міжнародна [21, с. 142].

До прикладу, генерал Н. Леонов виокремив чотири складові національної безпеки, які, на його думку, є найважливішими в аспекті двосторонньої захищеності: по-перше, – це територія держави, котра є, передовсім, історичним спадкоємцем кожного народу, а отже, головним його

багатством; по-друге, – це населення держави, оскільки якими б не були території, значення вони набувають лише в контексті їх заселення, тому й рівень кожної держави вимірюється, насамперед, категорією населення, тобто здатністю народу генерувати світовий прогрес і в економічній, і в науково-технічній площинах; по-третє, – це матеріально-технічне багатство держави; по-четверте, – це якість життя народу, самобутність народу, врешті, його цивілізаційність тощо [7, с. 66]. Тож кожен народ володіє тими чи іншими духовними цінностями, із властивими йому територією і цивілізацією, специфікою формування особистості. Тому зруйнування такої особливості є ознакою порушення національної безпеки, а втративши державний образ захисту, держава стає відкритою до яких завгодно загроз і небезпек.

В. Колганов, до прикладу, у контексті інтегрованості поняття національної безпеки виділяє три її сутнісні елементи: а) національна безпека держави – це такий стан усієї системи внутрішньодержавних відносин і взаємозв'язків, які характеризуються відносною єдністю життєво важливих інтересів суспільства, держави та особистості, соціально-політичного, економічного та духовного життя, взаємною відповідальністю влади та громадян, усього суспільства за забезпечення безпеки (ця ознака виражає характер внутрішньосистемних процесів у суспільстві, від якості яких в більшості випадків залежать стан та ефективність національної безпеки держави); б) важливим елементом національної безпеки держави є захищеність її громадян, суспільства, а також і самої держави від внутрішніх і зовнішніх загроз (ця ознака фокусує сутнісну характеристику ефективної системи забезпечення безпеки держави, оскільки від ступеня захисту держави та суспільства від внутрішніх і зовнішніх загроз залежить їх існування, здатність проводити самостійно політичний та економічний курс свого розвитку); в) істотним показником національної безпеки держави є стійкість національної культури до несприятливих впливів внутрішніх і зовнішніх чинників, стабільність і прогресивність її розвитку (ця ознака

пов'язана зі здатністю національної культури до самозбереження і самовираження, із можливостями держави організувати на належному рівні форму свого розвитку) [13, с. 189]. Отже, в порівняльному еквіваленті, філософсько-правові засади національної безпеки держави дають змогу простежити, що в нинішніх умовах безпека держави зберігає характерні для неї особливості, проте відчутним є, у цьому випадку, відображення різного, за своєю структурою, підходу щодо співвідношення міжнародного й національного характерів тощо.

Ведучи мову про філософсько-правові засади національної безпеки, потрібно, опираючись на теорію філософського обґрунтування безпеки В. Полікарпова, зосередити увагу на таких його структурних елементах, як: по-перше, світоглядне усвідомлення національної безпеки, коли обмірковується стратегія захищеності; по-друге, надзвичайна ситуація, як відображення унікального виклику світового масштабу в межах історичного переходу від ХХ до ХХІ ст.; по-третє, загальнонауковий аналіз загроз і небезпек за допомогою категоріального апарату філософії права з можливим використанням синергетичного підходу до розв'язання проблеми національної безпеки; по-четверте, необхідність відновлення соціального імунітету людства; по-п'яте, пошук адекватних щодо стану речей рішень низки актуальних у ХХІ ст. загроз і небезпек тощо [11, с. 44]. Разом з тим, проблема філософсько-правових засад національної безпеки, як і, зрештою, безпеки людства, є набагато ширшою, оскільки поряд з аксіологічною своєю особливістю містить й онтологічний статус (передбачає фундаментальний вимір виживання не лише людства, а й усієї планети).

Врешті-решт, філософсько-правові засади національної безпеки держави дають змогу сформулювати такі характеристики безпеки життя і діяльності, основані, передовсім, на загальноприйнятій системі цінностей, котрі виражають інтереси та потреби того чи іншого суспільства: по-перше, це стосується права на життя кожної особи та прагнення держави забезпечити реалізацію цього права; по-друге, це стосується безпеки

розвитку особистості як мети суспільства і держави, враховуючи правові гарантії на гідні умови життя; по-третє, це стосується взаємної безпеки громадян, держав і народів.

Об'єктами національної безпеки є: людина і громадянин – їхні конституційні права і свободи; суспільство – його духовні, морально-етичні, культурні, історичні, інтелектуальні та матеріальні цінності, інформаційне і навколишнє природне середовище і природні ресурси; держава – її конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність.

Суб'єктами забезпечення національної безпеки є: Президент України; Верховна Рада України; Кабінет Міністрів України; Рада національної безпеки і оборони України; міністерства та інші центральні органи виконавчої влади; Національний банк України; суди загальної юрисдикції; Прокуратура України; місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування; Збройні сили України, Служба безпеки України, Державна прикордонна служба України та інші військові формування, утворені відповідно до законів України; громадяни України, об'єднання громадян.

Принцип розподілу повноважень суб'єктів національної безпеки в загальному розумінні полягає в тому, що різні функції національної безпеки повинні виконувати різні інститути (відомства).

На практиці, звичайно, мова не йде про жорстку вимогу мати визначену кількість державних установ, що врівноважують одна одну.

Досвід провідних західних демократій дає дві базові моделі розподілу повноважень основних інститутів національної безпеки, які можна умовно назвати американською і європейською. В обох усі військові функції, зокрема військову розвідку і військову контррозвідку, покладено на міністерство оборони. Таке поєднання повноважень супроводжується розвинутою системою цивільного контролю над військовими. Відмінності двох схем стосуються розподілу повноважень і підпорядкування правоохоронних органів і спецслужб.

У Законі України «Про основи національної безпеки України»

виписано низку основних функцій суб'єктів забезпечення національної безпеки України: від участі у «виробленні й періодичному уточненні Стратегії національної безпеки України і Воєнної доктрини України, доктрин, концепцій, стратегій і програм у сфері національної безпеки, плануванні заходів щодо протидії і нейтралізації загроз національним інтересам України» до спільних проведення «планових та оперативних заходів у рамках міжнародних організацій та договорів у галузі безпеки». Щодо реалізації неурядовими організаціями останньої функції, то показовим прикладом може бути проведення наприкінці червня 2008 р. в Києві за сприяння Ради Європи і Європейського Союзу першого міжнародного семінару неурядових організацій країн ГУАМ і Вірменії – «Мережа лідерів цивільного суспільства». Цей форум зібрав понад 60 представників спостережних, аналітичних, консультативних, міжнародних і регіональних неурядових організацій пострадянського простору, яскраво і наочно продемонстрував зріз новостворюваного громадянського суспільства, що набирає сили в країнах молоді демократії. Тенденція до зростання кількості офіційно зареєстрованих громадських об'єднань в Україні починаючи з року здобуття незалежності свідчить про високий рівень соціальної активності української громадськості, різних асоціативних та інституційних її форм самоорганізації в процесах системної трансформації держави транзитивного типу, появи нових глобалізаційних викликів і загроз.

Відповідно до вже згадуваного Закону України «Про основи національної безпеки України», «громадяни України через участь у виборах, референдумах та через інші форми безпосередньої демократії, а також через органи державної влади та органи місцевого самоврядування реалізують національні інтереси... здійснюють заходи, визначені законодавством України щодо забезпечення її національної безпеки; як безпосередньо, так і через об'єднання громадян привертають увагу суспільних і державних інститутів до небезпечних явищ і процесів у різних сферах життєдіяльності країни...» [11, с. 124]. Наголошуючи на ролі виборів у процесі організації

влади – важливого механізму реалізації громадянами своїх повноважень як суб'єкта забезпечення національної безпеки, слід зауважити, що ефективність механізмів забезпечення народного суверенітету мають визначати тільки демократичні стандарти, дотримання яких має забезпечувати фундаментальні принципи виборчого права. У контексті досліджуваної проблеми виокремимо принцип прямого виборчого права, що означає право громадянина обирати та обиратися безпосередньо до виборного органу чи на виборчу посаду. З чинного виборчого законодавства має бути вилучено правову норму про те, що суб'єктом виборчого процесу може бути виборчий блок політичних партій. Щодо участі громадян в інших формах безпосередньої (прямої) демократії, то показовим прикладом демократичного ставлення до цього суспільства і держави є ст. 21 Конституції Македонії 1991 р.: «Громадяни мають право мирно збиратися і висловлювати публічний протест без попереднього інформування влади і без спеціального дозволу...».

Вважаємо, що під час з'ясування місця і ролі того чи іншого різновиду громадських об'єднань України в забезпеченні національної безпеки держави, як і визначення механізмів та технологій їх впливу на політику у цій сфері, потрібно відштовхуватися від того, що термін «національна безпека» вживається у вітчизняному законодавстві як «захищеність життєво важливих інтересів України людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечується сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам» [21, с. 118]. На загальному тлі відсутності прямих загроз зовнішньої агресії роль та місце громадських структур як організаційної основи недержавної системи забезпечення національної безпеки визначає їх реальний потенціал впливу на ситуацію у внутрішньополітичній, соціально-економічній, екологічній, гуманітарній (культурній, духовній) сферах. Тобто йдеться про спроможність громадських структур вирішувати конкретні завдання у сферах захисту життя, безпеки та власності пересічних громадян,

спрямовувати енергію громадян на творчу діяльність і тим самим знижувати рівень соціального напруження в суспільстві, надто на перехідному (кризовому) етапі його розвитку.

Сьогодні недержавній системі забезпечення національної безпеки Української держави бракує єдиного координаційного органу як методичного та організаційного центру. Дехто з вітчизняних фахівців у цій сфері пропонує створити при РНБО України Центр недержавного забезпечення національної безпеки України або ж Незалежну громадську консультативну раду з представників українського і міжнародного експертних співтовариств (за участі зацікавлених громадських організацій, аналітичних центрів, представників української діаспори). Вважаємо, що під час вирішення цього питання в контексті запровадження постійних механізмів співпраці органів державної влади та інститутів громадянського суспільства доцільно було б, по-перше, ґрунтовно проаналізувати зарубіжну практику впровадження механізмів безпосереднього впливу соціальних рухів та громадських організацій на політику держави у сфері забезпечення її національної безпеки, яку характеризує діяльність спеціальних структур та інститутів; по-друге, необхідно виходити з того, що нині питаннями національної безпеки та оборони в Україні опікується низка недержавних аналітичних центрів: Центр Олександра Разумкова, Центр міжнародної безпеки і стратегічних студій (ЦМБСС), Центр миру, конверсії та зовнішньої політики України; всеукраїнські громадські організації: «Демократична дія», «Громадська Ліга Україна–НАТО», «Рада громадської безпеки України», «Екологічна безпека» та інші, які мають свої періодичні друковані або ж електронні видання, здійснюють активну видавничу діяльність.

Так, основними напрямками роботи ЦМБСС є незалежний стратегічний аналіз та оцінка політичних подій, що стосуються всіх основних аспектів національної і міжнародної безпеки; усвідомлення, оцінювання та розроблення належних контрзаходів і контрстратегій для усунення наявних та потенційних загроз національним інтересам і пріоритетам України.

Виходячи з потреби забезпечення повноцінної участі громадян та їх об'єднань у захисті національної безпеки, а також ефективного вирішення покладених на них завдань, В. Крутов вважає, що «...роль, місце і сам механізм реалізації громадянами своїх повноважень недостатньо розкрито в законодавстві України» [13, с. 101]. Тож можемо висновувати, що конструктивне вирішення значного кола питань, пов'язаних із формуванням та ефективним функціонуванням недержавної системи забезпечення національної безпеки за активної участі громадськості та об'єднань громадян України, багато в чому залежить від внесення відповідних змін і доповнень до чинного виборчого законодавства (з метою кардинальної зміни наявної виборчої системи) до чинних законодавчих актів «Про основи національної безпеки України», «Про об'єднання громадян», «Про політичні партії України», «Про органи самоорганізації населення». Ефективному забезпеченню національної безпеки мають слугувати розробка (за активної участі громадськості та об'єднань громадян) Концепції суспільної безпеки та Концепції взаємодії органів державної влади з інститутами громадянського суспільства, ухвалення низки нових законів: «Про недержавне забезпечення національної безпеки України», «Про соціальні послуги», «Про основні засади здійснення громадського контролю за діяльністю органів державної влади». Базуючись на принципах забезпечення національної єдності та захищеності важливих інтересів особистості, суспільства і держави від зовнішніх загроз, потребує відповідного унормування й діяльність філій, відділень, представництв та інших структурних осередків громадських (неурядових) організацій зарубіжних держав в Україні, а також неурядових організацій та незалежних аналітичних центрів, що реалізують програми (проекти), зокрема щодо реформування тих чи інших сфер суспільного життя в Україні за фінансової допомоги зарубіжних інституцій.

Отже, філософсько-правові засади національної безпеки, які містять аксіологічний й онтологічний аспекти, актуалізуються, передовсім, тому, що в рамках соціокультурних змін відбувається глобальна криза історії,

виражена в контексті колапсу західної цивілізації. Більше того, пріоритет споживчих цінностей, гедонізм та інші виклики Заходу, спрямовані саме до незмінної природи людини, руйнують зсередини моральні засади функціонування суспільства. Така світова ситуація ставить на перше місце моральність як стратегічний ресурс виживання людства, а отже, особливого значення набуває проблематичність моральної безпеки особи.

3.2 Чинники, які викликають ризики та загрози національній безпеці України

Безпека передбачає підтримку системи існування будь-чого на тому рівні розвитку, який забезпечував би її нормальну життєдіяльність і можливості для успішного розвитку. В основі концепцій міжнародної безпеки лежать принципи, відповідно до яких здійснюються різні заходи, домовленості та угоди, створюються глобальні, регіональні і міждержавні структури й «механізми співпраці» для створення гарантій мирного й екологічно безпечного співіснування, невтручання в життя і внутрішні справи інших держав і народів. Серед завдань будь-якої концепції міжнародної безпеки є встановлення і підтримання балансу військово-політичних сил.

І якщо в новій і новітній історії забезпечення міжнародної безпеки базувалося на концепції сили, а найважливішим інструментом виступали військово-політичні союзи і блоки, утворення тимчасових міждержавних угруповань для зриву або блокування загроз, нарощування військової потужності, то нині головними складовими елементами цієї концепції стали: обмеження і скорочення звичайних і ядерних озброєнь; ліквідація вогнищ військових конфліктів; відмова від досягнення вирішальних переваг у тих чи інших засобах боротьби; істотне зниження рівня військового протистояння; прагнення до реалізації у військовому будівництві критерію «розумної оборонної достатності»; викорінення міжнародного тероризму.

Сучасна концепція міжнародної безпеки передбачає розвиток такої системи міжнародного правопорядку, яка поєднує завдання національної безпеки із завданнями глобальної й регіональної безпеки, враховуючи, чи посилилася взаємозалежність усіх держав і народів.

Окрім системної моделі міжнародної безпеки прийнято серед доміантних виділяти політичні, економічні та військово-стратегічні, інформаційно-технологічні моделі безпеки. Між ними існують зв'язки, що зумовлюють їх узгоджене функціонування. На основі сформованих моделей оцінюється ефективність систем безпеки, аналізуються доцільність і наслідки прийнятих рішень. Іншими словами, моделі використовуються як інструмент досліджень та обґрунтування практичних дій.

Феномен безпеки на всіх етапах розвитку людського співтовариства ніколи не втрачав своєї актуальної практичної значущості, маючи не тільки різні форми вияву, а й різний зміст і сенс. Якщо виходити з того, що всесвітня історія людства (соціогенез) являє собою лише малу частину глобальної історії (біогенезу: виникнення і розвитку на Землі життя), яка, своєю чергою, входить в історію універсальну (унігенез: виникнення і розвиток нашого Всесвіту), то потрібно мати на увазі, що будь-який розвиток здійснюється системно. І при цьому проходить структурні фази, кожна з яких принципово відрізняється від попередньої (як в історії – аграрна від індустріальної, а індустріальна від інформаційної). Причому кожна з цих стадій еволюції неминуче передбачає і свої умови безпечного розвитку (тобто адекватні можливості відповіді на ті чи інші небезпеки, загрози, ризики), і загальну спрямованість самозбереження від відносно постійних несприятливих для існування факторів [16, с. 31].

З погляду безпеки важливо відзначити, що перехід від однієї фази розвитку суспільства до іншого являє собою системну перебудову. А перехід на новий системний рівень (у сфері суспільних взаємин, у сфері життєдіяльності, у сфері світорозуміння) безпосередньо пов'язаний з виробленням нових системних властивостей безпечного розвитку. Причому,

як свідчить синергетика, цей перехід завжди супроводжується виникненням особливого стану невизначеності, нестабільності та появою різноманітних небезпек і загроз. В історії людства періоди «біфуркаційного» розвитку виражаються в насильницьких формах воєн, конфліктів, революцій тощо. «Все це, – за словами Р. Яновського, – підтверджує необхідність нової концепції безпеки, зміни філософії соціуму, нового бачення розширення можливостей людини» [2].

Проблема загальнолюдського миру і безпеки стає однією з найголовніших, оскільки тільки її позитивне розв'язання здатне забезпечити можливість існування людської цивілізації вже в найближчому майбутньому. З погляду історичної значущості, цивілізація спирається на збереження таких своїх пріоритетних цінностей: держава, релігія, економіка, наука і мистецтво, які виражають розвиток або безпеку: політичну (збереження державності); економічну (захищеність приватної власності, відповідність відносин виробництва і споживання) і духовну (збереження моральних, естетичних та інших цінностей і традицій). Однак реалії сьогодення висувають на перший план не абстрактно декларовані цінності, а конкретні форми безпеки реальних людей і цілих спільнот незалежно від їх політичних, економічних і національних відмінностей.

Поняття «стійкість» і «нестійкість», «стабільність» і «нестабільність», «лінійність» і «нелінійність», «культура» і «мультикультура» актуалізуються і набувають особливої значущості у філософському дискурсі осмислення проблеми безпеки. Так, соціально-філософське прочитання поняття «безпека» ототожнюється з ідеєю стабільності (як виживання і вільного саморозвитку), яка виступає умовою існування будь-якої системи, яка, по суті, повинна лише завжди вміти визначати нестабільність і коригувати ці відхилення [3].

Безпека розвитку України в сучасних умовах має охоплювати: збереження власної національно-культурної специфіки, територіальної цілісності, державної самостійності, соціально-політичного ладу, а також

підвищення рівня життя людей та створення умов для розвитку кожного, пропаганду і розширення застосування моральних цінностей, які об'єднують громадян різних верств населення і національностей в єдине ціле.

Можна погодитися з думкою А. Колодій про те, що для нації як етнополітичної спільноти (політичної нації) інтереси зосереджені передусім у сферах політики й культури [3, с. 29]. Тому для нації як політичного суб'єкта найголовнішим є збереження її ідентичності і культурно-мовної самобутності у властивій саме цій нації формі, тобто у формі реалізації національної ідеї. З уваги на це, пріоритетні політичні інтереси нації спрямовані на подальшу консолідацію спільноти, на створення чи збереження власної державності та налагодження відносин з іншими націями-державами.

Україна є п'ятою на континенті за кількістю населення і другою за розмірами території країною. За економічними можливостями, інтелектуальним і науково-технічним потенціалом вона належить до розвинених найбільших європейських держав. Тому для України характерна активна форма зовнішньої політики, що базується на пошуках рівноваги між внутрішньою і зовнішньою діяльністю держави, скерована на утвердження її авторитету, значущості і престижу у світовому співтоваристві.

З огляду на своє геополітичне становище, історичний досвід, культурні традиції, багаті природні ресурси, потужний економічний, науково-технічний та інтелектуальний потенціал, Україна спирається на свої фундаментальні національні й національно-державні інтереси, відповідно до яких визначаються засади, напрями, пріоритети і функції зовнішньої політики.

На формування української політичної думки про її геополітичне становище вплинуло розміщення етнічних територій України на Великому кордоні, що упродовж багатьох сторіч визначав історичну долю України та її геополітичну ситуацію [4, с. 109].

З іншого боку, безпека, будучи процесуальною характеристикою соціальної стійкості, реалізується в нерозривній єдності двох протилежних

начал – мінливості і стійкості. У цій суперечливій єдності мінливості і стійкості головну роль відіграє мінливість, оскільки нове реалізується лише через неї. Безпека як стійкість – зовнішня характеристика поняття, і відображає стан самозбереження. По своїй суті безпека – це зміна, що виражає сам процес розвитку суспільства або якоїсь його сфери, особливо реалізується в моменти переходу з одного стану суспільного організму в інший, визначаючи тим самим ту чи іншу нову форму самоорганізації [3].

Оскільки суспільство є інтегративним результатом взаємодії людей, безпеку також прийнято розглядати, відповідно до діяльнісного підходу, як діяльність із забезпечення захисту від загроз, небезпек або запобігання їм залежно від рівня розвитку суспільного виробництва, завдяки якому і створюються ті чи інші захисні дії.

Філософія безпеки, поширена в суспільстві, формує певні навички безпечної (небезпечної) існування та дії, що здійснюється на фундаменті прийнятої системи цінностей, що виражають інтереси і потреби членів суспільства. І в першу чергу, філософія безпеки зорієнтована на найбільш важливі життєві пріоритети: 1) право на життя кожного і турботу держави про це, 2) безпечний розвиток людини як мета суспільства і держави (правові гарантії, гідні умови життя, 3) взаємна безпека громадян, держав і народів.

Сучасна філософія безпеки держави передбачає врахування цих нових тенденцій у розвитку світового співтовариства, розумне поєднання міжнародних і національних чинників забезпечення безпечного розвитку держав, узгодженість інтересів і взаємну відповідальність суспільства, держави і громадян у вирішенні національних проблем безпеки [16, с . 32].

Будучи інтегративним поняттям, що виражає ступінь захищеності держави від внутрішніх і зовнішніх загроз у всіх сферах його життєдіяльності, безпека держави має низку сутнісних ознак, серед яких можна виділити наступні.

По-перше, безпека держави є такий стан всієї системи внутрішньодержавних відносин і взаємозв'язків, яке характеризується

відносною єдністю життєво важливих інтересів суспільства, держави та особистості, соціально-політичної, економічної і духовного життя, взаємною відповідальністю влади і громадян, всього суспільства за забезпечення безпеки. Даний ознака виражає характер внутрішньосистемних процесів у суспільстві, від якості яких багато в чому залежать стан і ефективність безпеки держави. Він також визначає стрижневі, системоутворюючі елементи безпеки держави, її головний об'єкт, в ролі якого виступають життєво важливі інтереси держави, суспільства і особистості, ступінь їх збігу і єдності.

По-друге, важливою ознакою безпеки держави є захищеність її громадян, суспільства, а також самої держави від внутрішніх і зовнішніх загроз. Ця ознака фіксує сутнісну характеристику ефективної системи забезпечення безпеки держави, бо від ступеня захисту держави і суспільства від внутрішніх і зовнішніх загроз залежить саме його існування, здатність проводити самостійний політичний і економічний курс, вирішувати різноманітні завдання в складному і суперечливому світі у відповідності зі своїми національними інтересами і перевагами.

По-третє, суттєвим показником безпеки держави виступає стійкість національної культури до несприятливих впливів внутрішніх і зовнішніх факторів, стабільність і прогресивність його розвитку. Ця ознака безпеки держави пов'язується передусім зі здатністю національної культури до самозбереження й самовираження, з можливостями держави надати неоднозначного цивілізаційного процесу прийнятні для даної країни форми розвитку.

Порівняльний аналіз показує, що філософія безпеки держави в існуючих сьогодні підходи в своїй основі зберігає властиві безпеки сутнісні характеристики, але разом з тим значно різниться в поглядах на співвідношення міжнародних і національних чинників, у формах і способах її забезпечення.

Разом з тим зі зміною геополітичної ситуації в світі все більше

усвідомлювалася, що існуюча в колишніх формах теорія реалізму та військової безпеки держави перетворилася на синонім небезпеку громадянам, які стали заручником політики ядерного стримування.

Дискусії з проблем безпеки в останні роки призвели до деяких фундаментальних змін в осмисленні не тільки теоретичних основ, на яких будувалося традиційне розуміння безпеки держави, а й епістемологічних підходів до проблеми безпеки в цілому. Найбільш яскраво серед західних поглядів на сучасні проблеми безпеки проявили себе два напрямки.

Представники першого – захисники «загальної», «всебічної» безпеки стверджують, що світ піддається сьогодні дедалі зростаючого комплексу загроз та державно-центричний підхід, що фокусується виключно на військово-політичних вимірах безпеки, вже не адекватний пред'являються до системи забезпечення безпеки вимогам. Виходячи за межі традиції реалізму багато вчених стали говорити про розширення поняття «безпека», включаючи в нього, разом з військовими, екологічні, економічні, демографічні, геополітичні, культурологічні, інформаційні та інші компоненти. Нестабільність у розвитку держави стала розглядатися як значна «загроза його цінностей та ідентичності, зміст яких змінюється в часі і просторі». Критики теорії реалізму поставили також під сумнів здатність держави в умовах, що змінилися бути адекватним і ефективним гарантом безпеки свого населення, забезпечити рівну безпеку для всіх громадян, а не тільки для правлячої еліти [12, с. 48].

Багато дослідників стали постулювати безпека індивіда, особистості як пріоритетну в порівнянні з безпекою держави, вважаючи що світ, економічний добробут, права людини і екологічне благополуччя можуть бути досягнуті швидше і краще не державними інститутами, а міжнародними або транснаціональними інституціями. Соціальні рухи знизу – пацифістські, екологічні, демократичні, правозахисні та ін, на їхню думку, мають потенціал розриву з державною системою і забезпечують бачення глобальної безпеки, яка гарантує безпечне розвиток для кожного індивіда, незалежно від його

належності до будь-яких державних, національних, територіальних та інших утворенням.

В цілому за останній час в нашому суспільстві зростає розуміння необхідності збалансованого підходу до співвідношення безпеки суспільства, держави та особистості, взаємозв'язку міжнародної, регіональної і національної систем безпеки в забезпеченні національних інтересів країни, ролі держави як провідного суб'єкта безпеки, функціонально відповідального за забезпечення балансу інтересів суспільства, держави та особистості, вираження і захист національних пріоритетів в системі міжнародної і внутрішньої політики. Разом з тим на відміну від сучасних світових (західних) тенденцій державницькі традиції в Україні у всіх сферах і видах безпеки продовжують превалювати, що є, по всій видимості, наслідком нерозвиненості громадянського суспільства і низького рівня довіри до влади з боку переважної частини населення країни, відсутності соціально-політичного і духовного єдності українського народу.

Історично сформувалося три головні вектори зовнішньополітичних взаємодій для України: євразійський, європейський, який охоплює також орієнтацію на США, та південно-східний [9]. Сьогодні орієнтація української політичної еліти розподілена між двома найважливішими напрямками – євразійським та європейським.

В умовах геополітичних перетворень у світі, глобалізації економіки проблема забезпечення безпеки особистості, суспільства і держави охоплює воєнні, економічні, політичні, соціальні, екологічні, гуманітарні аспекти, а також питання історичної, національної та релігійної ідентичності. Загалом до основних проблем, що викликають ризики і загрози національній безпеці України, належать: по-перше, явища, характерні для багатьох держав, в основі яких – боротьба за енергоресурси, техногенні катастрофи, міжнаціональні та міжконфесійні конфлікти, тероризм, наркоторгівля, організована злочинність і корупція, нелегальна міграція, торгівля людьми, демографічні проблеми тощо. Особливу загрозу становлять тенденції консолідації національних та міжнародних злочинних угруповань,

об'єднання кримінальної злочинності з націоналістичними та екстремістськими угрупованнями.

Активізація терористичної діяльності, що дедалі більше набуває глобального характеру, створює небезпеку для будь-якої країни і здебільшого пов'язана з міжнаціональними та міжконфесійними конфліктами й сепаратистськими рухами. Терористичні організації перетворилися на інструмент досягнення політичних цілей і, дуже часто, – високоприбуткового злочинного бізнесу. Збереження загрози міжнародного тероризму є одним з основних викликів світовій цивілізації [2].

По-друге, геополітичне положення України, що визначає її високу залежність від зовнішніх чинників (які мають суперечливий характер і потребують значних зусиль для їх гармонізації) та об'єктивні суспільно-політичні і соціально-економічні проблеми розвитку країни як суверенної держави.

Сьогодні основні потенційні загрози Україні на міжнародній арені пов'язані зі спробами економічного, політичного, культурного та інформаційного тиску. Відсутність суспільного консенсусу у ключових стратегічних питаннях державного будівництва, недостатність належного досвіду у сфері державного управління і, як наслідок, уразливість до зовнішнього тиску не дають змоги ефективно реалізовувати зовнішню та внутрішню політику держави. При цьому тенденції світового суспільно-політичного, воєнно-політичного і соціально-економічного розвитку генерують значний обсяг різномантних суперечностей і всередині окремих держав, і між ними, що додатково ускладнює розв'язання наявних проблем національної безпеки України.

Спекуляції окремих політичних сил щодо національних, мовних та релігійних питань разом з блокуванням прийняття принципових управлінських рішень у сфері національної безпеки, об'єктивно існуючими економічними диспропорціями розвитку регіонів України призводять до небезпечних тенденцій міжрегіонального відчуження та формування потенційних загроз цілісності держави. Шлях подолання труднощів трансформаційних процесів в Україні, які фокусуються в низку проблем

забезпечення її безпеки, полягає у створенні високої конкурентоспроможності економіки країни, підвищенні її обороноздатності, зростанні добробуту населення, розвитку української політичної нації і отриманні Україною належного статусу в системі міжнародних відносин.

Без чіткого розуміння національних цінностей, які формують правову, моральну і філософську основу забезпечення перспектив розвитку України, неможливо осмислити національні інтереси, а відповідно – матеріальні і духовні потреби населення як цілісного соціального суспільства, активну участь держави в подіях світового рівня. Через призму чіткого розуміння фундаментальних цінностей, їх реалізації й захисту і мають визначатися стратегічні цілі формування і здійснення політики національної безпеки [16, с. 31].

Міжнародна ситуація, стан вітчизняної економіки, соціальна поляризація українського суспільства і загострення міжнаціональних відносин створюють широкий спектр внутрішніх і зовнішніх загроз безпеці країни.

Внутрішні загрози зумовлені, насамперед, істотним скороченням внутрішнього валового продукту, зниженням інвестиційної, інноваційної активності і науково-технічного потенціалу, стагнацією аграрного сектору, розбалансуванням банківської системи, зростанням зовнішнього і внутрішнього боргу, тенденцією переваги в експортних поставках паливно-сировинної та енергетичної складових, а також імпорту обладнання, продовольства і предметів споживання, враховуючи предмети першої необхідності.

Ослаблення науково-технічного та технологічного потенціалу країни, скорочення досліджень на стратегічно важливих напрямках науково-технічного розвитку, відтік за кордон інтелектуальної власності загрожують Україні втратою її передових позицій у світі, деградацією наукомістких виробництв, посиленням зовнішньої технологічної залежності і підривом оборонної могутності держави.

Основною загрозою безпеки України в соціальній сфері є

розшарування суспільства на вузьке коло багатих і переважну масу малозабезпечених громадян, збільшення питомої ваги населення, що живе за межею бідності, зростання безробіття, посилення соціальної напруженості. Наростання негативних виявів у соціальній сфері веде до зниження інтелектуального і продуктивного потенціалу України, скорочення чисельності населення, виснаження основних джерел духовного й економічного розвитку, може призвести до втрати демократичних завоювань.

Загроза фізичному здоров'ю нації виявляється у кризовому стані систем охорони здоров'я та соціального захисту населення, стрімкому зростанні споживання алкоголю і наркотичних речовин, погіршенні здоров'я людей.

Наслідками глибокої соціальної кризи є різке скорочення народжуваності та середньої тривалості життя, деформація демографічного і соціального складу суспільства, підриг трудових ресурсів як основи розвитку виробництва, ослаблення фундаментального осередку суспільства – сім'ї, зниження духовного, морального і творчого потенціалу суспільства.

Загроза виснаження природних ресурсів і погіршення екологічної ситуації в країні прямо залежить від рівня розвитку економіки та готовності суспільства усвідомити глобальність і важливість цих проблем. Ця загроза для України особливо велика з уваги на розвиток паливно-енергетичних галузей промисловості, нерозвиненість законодавчої основи природоохоронної діяльності, відсутність або обмежене використання природозберігаючих технологій, низьку екологічну культуру.

Ослаблення державного нагляду і відсутність ефективних правових й економічних механізмів запобігання та ліквідації надзвичайних ситуацій збільшують ризики катастроф техногенного характеру в усіх сферах господарської діяльності.

Негативні процеси в економіці лежать в основі відцентрових прагнень багатьох суб'єктів України. Це веде до посилення політичної нестабільності, послаблення єдиного економічного простору України і його найважливіших

складових – виробничо-технологічних і транспортних зв'язків, фінансово-банківської, кредитної та податкової систем, сприяє наростанню загрози порушення єдності правового простору країни і навіть її територіальної цілісності.

Етнотогоїзм, етноцентризм і шовінізм, які виявляються в діяльності низки громадських формувань, а також неконтрольована міграція сприяють посиленню націоналізму та регіонального сепаратизму, релігійного екстремізму і створюють сприятливі умови для виникнення конфліктів.

Економічна дезінтеграція, соціальна диференціація суспільства, девальвація духовних цінностей провокують посилення напруженості у взаєминах регіонів і центру, являючи собою загрозу устрою та соціально-економічного укладу України.

Єдиний правовий простір країни розмивається внаслідок відступу від принципу пріоритету норм Конституції України над іншими правовими актами і нормами, недостатньої налагодженості державного управління на різних рівнях, що є фактором негативного впливу на стан національної безпеки країни.

Посиленню негативних тенденцій в оборонній сфері сприяє затягування процесу реформування військової організації й оборонно-промислового комплексу України, недостатнє фінансування національної оборони та недосконалість нормативно-правової бази. На сучасному етапі це виявляється в гостроті соціальних проблем у Збройних силах України, критично низькому рівні їх оперативної і бойової підготовки, неприпустимому зниженні укомплектованості військ (сил) сучасним озброєнням, військовою і спеціальною технікою і призводить, загалом, до послаблення оборонної безпеки України.

Загроза криміналізації суспільних відносин, що складаються в процесі реформування соціально-політичного устрою й економічної діяльності, набуває особливої гостроти. Помилки, допущені на початковому етапі проведення реформ в економічній, військовій, правоохоронній та інших

сферах державної діяльності, послаблення системи державного регулювання і контролю, недосконалість правової бази та відсутність сильної соціальної державної політики, зниження духовно-морального потенціалу суспільства є основними чинниками, що сприяють збереженню злочинності і корупції, поширенню політичного екстремізму.

Наслідки цих прорахунків виявляються в ослабленні правового контролю за ситуацією в країні, зрощуванні окремих елементів виконавчої та законодавчої влади з кримінальними структурами, проникненні їх у сферу управління банківським бізнесом, великими виробництвами, торговельними організаціями та товаропровідними мережами. У зв'язку з цим боротьба зі злочинністю і корупцією має не тільки правовий, але й політичний характер.

Основні зовнішні загрози національній безпеці України викликані:

- прагненням принизити роль дієвих механізмів забезпечення міжнародної безпеки, передусім ООН та ОБСЄ;
- небезпекою ослаблення політичного, економічного та військового впливу України у світі;
- можливістю появи в безпосередній близькості від українських кордонів іноземних військових баз;
- тривалим поширенням зброї масового знищення та засобів її доставки;
- територіальними домаганнями до України.

Сукупність цих факторів може представляти загрозу суверенітету і територіальній цілісності України, враховуючи можливість прямої військової агресії проти неї.

Збільшення технологічного відриву низки провідних держав і нарощування їх можливостей із створення військової техніки нових поколінь можуть призвести до якісно нового етапу «гонки озброєнь» та істотно вплинути на форми і способи військових дій.

У прикордонній сфері загрози безпеці й інтересам України викликані:

1. Незавершеністю міжнародно-правового оформлення державного

кордону України і розмежуванням національної території з низкою суміжних держав. При цьому роль Державної прикордонної служби в системі захисту економічних інтересів України щорік стає дедалі більш значною, про що свідчать статистичні показники.

Ризики специфічного характеру, які виявляються останнім часом:

1) ризики, пов'язані із пропуском через державний кордон військових формувань іноземних держав. Зокрема, йдеться про склад Чорноморського флоту Російської Федерації та підрозділи НАТО. Для того, щоб запобігти негативним наслідкам, потрібен виважений підхід до цих питань, чітке законодавче врегулювання та належний інформаційний супровід;

2) недостатній рівень співпраці державних органів та правоохоронних структур. Усунення передумов для виникнення цього ризику вимагає: створення атмосфери взаємодовіри та конструктивізму в діях відомств; забезпечення виваженості в оцінках дій взаємодіючих структур, уникнення проявів нездорової конкуренції; підтримання ефективної та ділової взаємодопомоги у вирішенні проблемних питань.

Для наявних загроз на державному кордоні характерні такі риси:

по-перше, вони залишаються найбільш небезпечними серед загального спектра загроз і можуть бути тривалими в часі через недостатньо ефективний інструментарій їх запобігання, локалізації та нейтралізації;

по-друге, комплексний характер, що зумовлено ускладненням процесу протиборства і залежністю від параметрів загроз в інших сферах;

по-третє, вектори загроз на державному кордоні часто змінюватимуть свій географічний напрямок, рівень небезпеки й об'єкти спрямування, а все через посилення активності сепаратизму, релігійного екстремізму і міжнародного тероризму;

по-четверте, загрози на державному кордоні можуть змінювати свій пріоритет.

Зміна загроз національній безпеці на державному кордоні, які набули переважно не воєнного характеру, стала визначальним фактором, що спонукав до істотних змін у стратегії та підходах стосовно охорони та захисту державного кордону. Власне, це і визначило необхідність

реформування Прикордонних військ України у правоохоронний орган. Правові основи організації та діяльності прикордонного відомства, його загальна структура, чисельність, функції та повноваження визначені Законом «Про Державну прикордонну службу України».

Щодо співвідношення зовнішніх і внутрішніх загроз, то вони пов'язані між собою і взаємозумовлені. Дискусійним, однак, є питання критичності тих чи інших загроз. Внутрішні проблеми України посилюються зовнішніми впливами. Деякі зовнішні сили використовують внутрішні проблеми і слабкості України, багаторазово посилюючи їх.

У цьому контексті «зонами ризику» є: з географічного погляду – АР Крим (насамперед, Севастополь); з погляду структур – флот; з погляду суспільних відносин – слабка консолідація політичних сил і суспільства загалом; слабкість і фрагментарність інформаційного поля.

Загалом, головними визнаємо саме внутрішні загрози і виклики.

Найбільш загрозливим для національної безпеки України нині є стан її внутрішньої політики, її внутрішній стан загалом, і зокрема корумпованість судової системи.

Друге – інформаційний простір. Робиться все можливе для того, щоб люди не мали єдиної, загальної інформаційної системи, отже – загальних, спільних орієнтирів, інформаційних і ціннісних. Фактично, створено «каламутний» інформаційний простір. І це також зовнішній вплив, використання внутрішньої слабкості.

Основними елементами інформаційного простору України є національні інформаційні ресурси та інформаційна інфраструктура.

Національні інформаційні ресурси України – це окремі документи і масиви документів, результати інтелектуальної, творчої та інформаційної діяльності, бази й банки даних, усі види архівів, бібліотеки, музейні фонди тощо, які містять дані, відомості і знання, зафіксовані на відповідних носіях інформації, є об'єктами права власності всіх суб'єктів України і мають споживацьку вартість (політичну, економічну, соціокультурну, оборонну,

історичну, ринкову, інформаційну тощо). Інформаційні ресурси формуються в результаті діяльності і органів державної влади, і державних та недержавних підприємств, наукових, навчальних і громадських організацій, вони призначені для забезпечення національних інтересів суспільства, органів державної влади й органів місцевого самоврядування, фізичних та юридичних осіб усіх форм власності. Інформаційні ресурси – це важливий засіб, джерело соціального розвитку і прогресу, який актуалізується в людській діяльності та ефективно використовується як інструмент соціальних перетворень.

Формуючи інформаційний простір, держава прагне позначити власну територію у глобалізованому середовищі. Адекватним маркером в інформаційному просторі є мова, оскільки кожне суспільство об'єктивно зацікавлене у збереженні своєї мовної й культурної самобутності.

Сучасні тенденції формування й розвитку інформаційного простору України визначаються і глобальними впливами, і внутрішніми чинниками.

Глобалізаційні процеси в інформаційній сфері, такі тенденції в розвитку масовокомунікаційної системи, як концентрація медіаресурсів у власності транснаціональних корпорацій, превалювання інформаційних потоків у напрямках Захід – Схід та Північ – Південь, переважання в Інтернеті англійської мови, а в українському його сегменті – російської, створюють ситуацію, коли спостерігається не взаємопроникнення, а радше вторгнення іншої ментальності, традицій, мов в український інформаційний простір.

Об'єктивно це пояснюється ще й тим, що перехід до інформаційного суспільства накладає особливий відбиток на структуру регіонального простору – на зміну ієрархії територій приходять, за визначенням М. Кастельса, мережні структури, які є одночасно і засобом, і результатом глобалізації суспільства.

Одна з основних суперечностей (і, відповідно, рушійна сила розвитку) нового суспільства, що формується, – суперечність між глобалізацією світу і самобутністю (ідентичністю) конкретного співтовариства. Як видається,

вихід і шанс для української нації полягає в розвитку своєї культури (інформаційної також) з урахуванням світового досвіду. Тим паче, що в розвитку мережі Інтернет спостерігаються дві тенденції: з одного боку, інтернаціоналізація – формування світової мережі, а з іншого – регіоналізація – формування внутрішніх мереж.

Третє – це відцентровий рух окремих регіонів. Безперечно, він посилюється під впливом ззовні, проте й центр своїми рішеннями часто допомагає, навіть активно допомагає, в цьому.

Окреслюючи внутрішні загрози національній безпеці України, слід зазначити, по-перше, загрозливі явища набули системного характеру, тобто таких масштабів і взаємозв'язків, за яких стало можливим їх самовідтворення. По-друге, ці явища є значною мірою взаємозумовленими, що вкрай ускладнює визначення причин і наслідків, отже – формування системи заходів з їх подолання.

2. Розширенням економічної, демографічної та культурно-релігійної експансії сусідніх держав на українську територію.

3. Активізацією діяльності транскордонної організованої злочинності із контрабанди матеріальних цінностей, наркотиків, зброї, розкрадання природних ресурсів, а також зарубіжних терористичних організацій.

4. Нестабільністю обстановки в прикордонних регіонах України внаслідок зниження життєвого рівня населення, етнічних, міжконфесійних та інших конфліктів.

Серйозну небезпеку становлять: прагнення низки країн до домінування у світовому інформаційному просторі, витіснення України із зовнішнього і внутрішнього інформаційного ринку; розробка низкою держав концепції «інформаційних воєн», які передбачають створення засобів небезпечного впливу на інформаційні сфери інших країн світу, порушення нормального функціонування інформаційних та телекомунікаційних систем, збереження інформаційних ресурсів або отримання несанкціонованого доступу до них.

Філософія і система безпечного розвитку українського суспільства

повинна базуватися на справді гуманістичних цінностях, в основі яких лежать традиційні для українського народу принципи соціального і духовного розвитку, такі як колективізм і взаємодопомога, соціальна справедливість, православна етика, повага інших народів і націй, взаємна відповідальність влади та народу за соціальне і національне процвітання країни. Справжня безпека не може і не повинна досягатися за рахунок загрози безпеці іншим. Для реалізації цього гуманістичного бачення безпеки потрібно вийти за межі національних кордонів і власної ідентичності, характерних для традиційної філософії безпеки. Але це можливо, на наш погляд, лише у віддаленому майбутньому, коли складуться умови для взаємної поваги людської особистості, усунення фізичного і структурного насильства людини і буде подоланий розрив у рівні життя різних країн і народів. Для цього необхідний зважений підхід і мудрість політиків, відповідальність усіх держав і народів за майбутність і перспективи розвитку людської цивілізації.

Найбільш гострими визначаємо такі загрози і виклики:

Відсутність внутрішньої консолідації – політикуму, влади, суспільства. Високий ступінь розшарування українського суспільства за багатьма ознаками: регіональними, політичними, майновими, мовними, конфесійно-релігійними тощо. Окремі з цих розшарувань мають історичні корені, інші – виникли останнім часом. Проте всі вони, замість бути предметом відповідної державної політики, спрямованої на вирівнювання регіонального розвитку, усунення майнової поляризації суспільства тощо, дедалі активніше використовуються в політичній боротьбі – що призводить не лише до постійного відтворення відмінностей, але й до їх критичного поглиблення.

Своєю чергою, політична боротьба набула в Україні гіпертрофованих форм, перетворилася, фактично, на недобросовісну політичну конкуренцію, метою якої є політичне знищення опонентів і здобуття влади в будь-який спосіб. У вітчизняних реаліях боротьба за владу є фактично боротьбою за доступ і розподіл ресурсів, великою мірою – на користь учасників цієї

боротьби.

З погляду ззовні, найбільшим викликом для України є відсутність внутрішньої консолідації. Україна не може собі дозволити такого поділу з фундаментальних питань безпеки. Значно легше було б протидіяти найсуворішим викликам, навіть зовнішнім, якби народ і політичні лідери були об'єднані навколо фундаментальних цінностей, які весь народ як єдине ціле готовий захищати.

Проблема національної безпеки України та її забезпечення виникає як антитеза такому явищу, як загроза національним інтересам України. Фактично, національна безпека і діяльність щодо її забезпечення набувають змісту заперечення (зняття) можливої загрози для народу України та його національних інтересів. Під загрозами національній безпеці України треба розуміти такі потенційно та реально небезпечні діяння (природні та соціальні) на державно організовану спільноту, що здатні завдати шкоди національним цінностям або унеможливити реалізацію життєво важливих національних інтересів українського народу.

При організації системи національної безпеки Україні слід орієнтуватись на успішний зарубіжний досвід. У світі існує чимало прикладів вдалої побудови систем національної безпеки.

Узагальнимо сказане з приводу загроз і їх пріоритетності.

Зовнішні загрози.

Перша – це загроза спроб з боку Росії реінтегрувати чи підпорядкувати Україну.

Друга – від Заходу: ігнорування чи неефективні дії в допомозі розвитку. А з боку світу загалом – поширення тероризму, міжнаціональної злочинності тощо. Але є ще один момент: Україна не встигає. Світ розвивається, а вона стоїть на місці зі своїми проблемами, зі своїми процесами. І поступово слабшає.

Внутрішні загрози.

Тут головним є питання консолідації – консолідації політичної і

консолідації суспільства, це, мабуть, два аспекти одного питання.

Друга проблема – це системні слабкості і на політичному рівні, і на рівні політичної системи, і на рівні системи врядування. Відзначимо два моменти. По-перше, Україна втрачає можливості впливати на розвиток події на своїй території і на своє суспільство, тобто втрачає суверенітет. Як наслідок, її питання вирішуватимуть інші.

По-друге, дуже важливо розуміти, що суверенітет – це не підпорядкування, що держава повинна не підпорядковувати собі суспільство, економічний простір та інше, а захищати їх і давати можливість їм самим розвиватися.

Узагальнюючи характеристики внутрішніх загроз національній безпеці України, зауважимо, що наслідком окресленого стану справ є загальна нестабільність і невизначеність України – політична, зовнішньополітична, економічна, суспільна. Саме це можна вважати головною внутрішньою загрозою, яку використовують зовнішні сили для впливу на українську владу та суспільство у своїх інтересах і яка значно посилюється, створюючи реальні ризики дезінтеграції країни.

3.3 Стратегія подолання ризиків і загроз національній безпеці України в контексті формування громадянського суспільства

До початку третього тисячоліття проблеми розвитку та забезпечення безпеки, як правило, були розділені в їх теоретичному осмисленні і практичній реалізації. Проте зараз, на початку XXI ст. формується розуміння їх нерозривного взаємозв'язку, причому спочатку на рівні наукових досліджень цих проблем. В останні роки помітно посилюється інтерес до взаємозв'язку концепцій розвитку і безпеки, про що свідчить поява низки нових публікацій. Відбувається становлення нового наукового напрямку на перехресті філософської теорії розвитку та загальної теорії безпеки [12, с. 17].

Усвідомлення іманентного взаємозв'язку розвитку та безпеки привело до формулювання положення про можливість забезпечення безпеки через розвиток, а якщо точніше – через стійкий розвиток. Причому цю тезу, запропоновану ще 1995 р. [7, с. 41], було підтримано у 2000 р. в одній із доповідей колишнього Генерального секретаря ООН, який відзначив, що «справедливий і сталий розвиток є однією з необхідних умов забезпечення безпеки, проте забезпечення мінімальних стандартів безпеки, своєю чергою, є однією з передумов розвитку. Прагнення вирішувати одне завдання окремо від іншого не має сенсу» [7, с. 42].

Стратегія, особливість якої в її соціальній та соціально-політичній спрямованості, виходить з того, що «національна безпека забезпечується, відповідно до принципу «безпека – через пріоритет сталого розвитку», тобто через стратегічні національні пріоритети, серед яких – національна безпека, державна і громадська безпека, а також пріоритети сталого соціально-економічного розвитку держави – підвищення якості життя українських громадян, економічне зростання, наука, технології, освіта охорона здоров'я і культура, екологія і раціональне природокористування.

У сучасних умовах безпека України визначається, насамперед, здатністю розв'язувати нагальні внутрішні політико-правові, соціально-економічні, національно-етнічні та екологічні проблеми, а також проблеми запобігання (а якщо вже виникли, то ліквідації) надзвичайним ситуаціям, актуальність яких, поряд з боротьбою зі злочинністю і тероризмом, останнім часом дуже зросла.

Тому використання терміна «національна безпека» у вітчизняних умовах може з деякою вірогідністю призвести до двох небажаних наслідків: сприйняття національної безпеки як безпеки титульної нації, тобто української частини населення; ініціювання проблеми національної безпеки іншими націями, що проживають в Україні. З урахуванням цього, більш коректним і політично менш проблемним був би термін «загальнонаціональна безпека». Однак словосполучення «національна безпека» є сталим і загальноприйнятим.

У політиці національної безпеки відображено відомий концептуальний підхід до проблеми національної безпеки, суть якого у тріаді: інтереси – загрози – захист. Відповідно до цього, під національною безпекою розуміється стан країни, при якому відсутні або забезпечується надійне усунення (парирування) зовнішніх і внутрішніх загроз життєво важливим інтересам особистості, суспільства і держави.

Складові частини національної безпеки – економічна, оборонна, зовнішньоекономічна, геополітична, громадська, екологічна, інформаційна тощо – існують в єдиній системі, взаємозалежні один від одного і взаємодіють між собою.

Проблему національної безпеки загалом і її складових частин не можна розглядати тільки з погляду інтересів поточного періоду; її потрібно аналізувати у зв'язку з потребами і можливостями перспективного періоду. З іншого боку, формування національної безпеки та її складових не може бути застиглим і постійним за своїми підходами і формами, методами практичної реалізації. Вони завжди повинні враховувати реально ситуацію, що склалася і

загалом, і в окремих областях, а також найбільш імовірні тенденції розвитку. Тому формування політики національної безпеки вимагає глибокого й абсолютно об'єктивного аналізу і поточного стану, і умов життя країни в перспективі. Будь-які «підгонки» положень і вимог національної безпеки під одномоментні інтереси окремих груп неприпустимі.

Отже, на стан національної безпеки впливають внутрішні і зовнішні чинники. До найважливіших внутрішніх чинників належать: стан економіки та її науково-технічний потенціал, забезпеченість енергією, найважливішими мінерально-сировинними ресурсами, продовольством, рівнем кваліфікації науково-виробничих кадрів, розвитку і надійністю транспортної системи та зв'язку. Сюди ж входять і проблеми соціально-економічного стану суспільства загалом та окремих його верств, груп і класів, обороноздатності, екології тощо.

Необхідною умовою розвитку, як свідчить досвід розвинених країн, є формування відкритого суспільного устрою, тобто поєднання громадянського суспільства, правової держави та ринкового господарства. Відкрите суспільство пов'язане з пануванням критичного мислення (на противагу тоталітарному, де переважає догматичний менталітет). Відкрите суспільство здатне жити і в режимі природної еволюції, і в режимі розвитку. Вибір того чи іншого режиму визначається національною політикою, яку вибирає для себе суспільство і країна.

Найбільш характерним для сучасної України є те, що в ній особливої актуальності набувають процеси розбудови громадянського суспільства [11, с.102]. Існує проблема досягнення необхідного балансу між державою та механізмами її впливу на громадянське суспільство, з одного боку, та громадянським суспільством і його механізмами саморозвитку і соціального контролю – з іншого. Такий баланс, на думку багатьох українських та зарубіжних учених, необхідний для побудови демократичної, правової, соціально орієнтованої держави, оскільки це дає змогу уникнути двох

неприпустимих станів у розвитку країни – зведення до мінімуму або громадських свобод, або впливу держави [17, с. 54].

В історії відомі негативні приклади цих механізмів. Завжди страждає в таких ситуаціях народ, який розплачується десятиліттями знегод, скрути і злиднів. Щоб запобігти цьому, потрібно створити належні умови для становлення і сильної держави, і розвиненого громадянського суспільства.

Це означає, що на практиці справді існує проблема гармонізації співіснування, з одного боку, держави зі своїми атрибутами, а саме: державною владою, формальним правом, державною політикою, державним управлінням, а з іншого – громадянського суспільства зі своїми властивостями: владою суверена, природнім правом, свободою, демократією, соціальним контролем. Зрозуміло, що теоретично вони повинні досліджуватися і використовуватися як елементи органічного самовідтворення соціальної системи – соціального організму країни, у дискурсі якого їх дія залежить одне від одного і тому є межа, перетинаючи яку, вони починають протидіяти одне одному. Відтворити механізм цієї взаємодії – означає визначити параметри або межу, порушувати яку неприпустимо.

Співіснування держави та громадянського суспільства за умови збереження активного опонування одне до одного дає підстави для наростання конфліктності в соціальному організмі країни. При цьому найістотніші конфлікти формуються по лінії дуального співіснування – «законодавство – природні права», «державна економічна політика – економіка приватного життя», «колективне життя – приватне життя», «обов'язки – особиста свобода», «ідеологія правлячої еліти – власні переконання», «масова культура – особисті уподобання» та ін. [21, с. 24].

Громадянське суспільство являє собою складну систему, що самоорганізується, «молекулами» якої служать самодіяльні законослухняні громадяни. У сучасній Україні процес індивідуалізації громадян є необхідною, але не достатньою умовою становлення громадянського

суспільства. Потрібно також утворити особливі структури громадянського суспільства, а саме: регіональні, професійні (зокрема профспілкові) і політичні об'єднання громадян, що формуються в процесі їх самовизначення, групової ідентифікації та самоорганізації. Сюди ж належать структури місцевого самоврядування, різноманітні громадські об'єднання та клуби.

Саме громадянське суспільство є гарантом свободи, демократії і справедливості, підтримуваних за допомогою правової держави, яке може існувати тільки в парі з громадянським суспільством, як його орган, утримуючи цілісність суспільства і країни як територіальної, культурної, господарської єдності. Правова держава – це держава, яка здійснює політику в рамках права і владу в рамках Закону. Правова держава не втручається у справи законслухняних громадян, а громадянське суспільство виступає як суспільство людей, вільних від опіки держави.

Вільні від опіки держави громадяни можуть існувати тільки в умовах ринкового господарства, яке є необхідною умовою формування громадянського суспільства і правової держави. Держава бере участь у процесі регулювання ринкових відносин, але робить це опосередковано, через податкову і тарифну політику, мита, систему пільг і пріоритетів, розумну політику протекціонізму тощо. «Молекулою» ж ринкового господарства є власник, який не просто володіє тим чи іншим майном, а здатний його розумно використовувати і розпоряджатися ним, відповідальний за свою власність і пов'язані з нею системи діяльності. Так звана приватизація (яку треба відрізнити від «роздержавлення» власності) не створює, звичайно, власників у зазначеному вище сенсі. Їх створює зміна способу мислення, формування господарських одиниць, господарюючих суб'єктів та інфраструктури ринку. В умовах становлення ринкової системи найважливішою виявляється позиція підприємця, який (на відміну від бізнесмена) отримує прибуток завдяки не виробництву як такому, а формуванню нових потреб і ресурсів і, отже, перетворенню сформованих систем діяльності.

Як ми вже зазначали, стратегію розвитку країни формують відповідно до національних традицій і цінностей, культурно-історичної ситуації.

Стратегія розвитку країни, де існує відкрите суспільство, формується згідно з національними традиціями і цінностями, а також культурно-історичною ситуацією. Одне з найважливіших вимірів цієї стратегії задається полюсами лібералізму і соціал-демократії, що виражають універсальні людські цінності. Так званий «українській шлях» – це шлях України в напрямку сприйняття цих цінностей із збереженням національної специфіки, національних ідеалів і національного способу життя.

Стратегія розвитку виробляється усіма політичними суб'єктами країни, що приймають рамку права. При цьому політичні рішення виникають у процесі і в системі комунікації (в ході дискусій між представниками різних позицій), а тому не належать нікому із суб'єктів. Останні можуть лише по-різному інтерпретувати їх і контексті власних інтересів і цілей. Займаючи ту чи іншу позицію у комунікації з іншими, ми завжди опиняємося перед дилемою: чи вважати свою позицію і свої погляди вірними, а позицію і погляди іншого помилковими, або вважати і ті, й інші рядоположеними, але, природно, приватними і частковими. Вибір першого шляху веде до монологічно організації та боротьби з інакодумцями, вибір другого – до діалогу, партнерства або суперництва, але обмеженому певними рамками (в граничному випадку – рамкою права).

Традиційною натуралістичної орієнтації нашого менталітету властива монологічності організація, що знаходить своє граничне вираження в різних тоталітарних ідеологіях і наочно простежується в нашій сучасній виборної «боротьбі всіх проти всіх». Навпаки, діяльнісна орієнтація спочатку за змістом справи передбачає діалогічно організацію, яка знаходить вираження, зокрема, в різних формах «демократії участі», генетично пов'язаної, як відомо, з опрацюванням задумів тих чи інших перетворень у житті суспільства (міста, регіону і т. д.).

Розвиток, як воно тут розуміється, можливо тільки в рамках діалогічно організації, що дозволяє враховувати інтереси (а значить, і використовувати ресурси) усіх зацікавлених позицій. Більш того, саме відмінність позицій, поглядів та інтересів громадян і їх різних спільнот виявляється в умовах діалогу найважливішим ресурсом розвитку, бо спонукає нас весь час шукати і будувати нові методи, засоби і форми організації спільного життя і діяльності (чого поки ретельно уникають наші політичні « партії »). Але було б грубою помилкою пов'язувати діалогічно організацію з відмовою від власної позиції. Навпаки: діалогічність організація припускає жорстке самовизначення і самоідентифікацію в зіткненні різних позицій та інтересів. За конфліктами промальовуються проблеми, а їх рішення, тобто перш за все вироблення необхідних методів і коштів, і є (на відміну від компромісів) рушійна сила розвитку.

Ідея управління розвитком країни (насамперед за допомогою програмної організації), співвідноситься з розвитком регіонів і сфер діяльності, кожен (кожна) з яких вироблятиме і здійснюватиме власну програму розвитку і рухатиметься власною траєкторією, виступаючи квазісамостійним суб'єктом розвитку.

Що стосується політики реалізації забезпечення національної безпеки (далі – ЗНБ), то наведемо відомі чотири позиції щодо того, хто є, так би мовити, її «суб'єктом»:

1. Позиція державного управління національною безпекою. Точніше, це узагальнена позиція (тобто враховано багато позицій), що об'єднує державних службовців, які вивчають питання ЗНБ «за посадою», це може бути головним їхнім заняттям або ж лише одним з аспектів їхньої діяльності. Склад і структура цієї узагальненої позиції підлягають додатковій деталізації та опрацюванню. Саме для цієї групи «суб'єктів» зазвичай розробляють оргформи і процедури діяльності, коли говорять про «механізми реалізації ЗНБ» у традиційному, вузькому сенсі. Зауважмо, що хоча при деталізації механізмів держуправління ЗНБ є спокуса орієнтуватися на посади

приватних суб'єктів (починаючи з Президента України і до нижчих виконавчих органів), акцент слід робити саме на особливостях функцій кожного з них та специфіці оргформ і процедур їхньої роботи.

2. Позиція науково-дослідної й експертної (у традиційному сенсі) спільноти, що займається інтелектуальним забезпеченням ЗНБ. Множинність цієї позиції визначається різноманітністю наукових дисциплін, до послуг яких вдаються у сфері ЗНБ. Тут може йтися про формування (поруч із приватними дисциплінами) особливої науки про національну безпеку управлінського типу, яка виробляла б особливі «знання про небезпеки». Така наука може формуватися, зокрема, і за рахунок механізмів взаємодії приватних наукових напрямів між собою, з органами держуправління ЗНБ та іншими зацікавленими організаціями.

Наведені дві вже позиції об'єднує те, що вони представляють «фахівців» сфери ЗНБ. А ще дві позиції (описано нижче) покликані безпосередньо відобразити інтереси «охоронюваної системи». Наявність механізмів безпосереднього задіяння цих позицій гарантуватиме невиродження діяльності із ЗНБ в яку-небудь іншу діяльність, імовірно навіть протилежну ЗНБ. Отож:

3. Позиція «суспільно-політичного активу» (у широкому розумінні слова «політика»). Ідеться про безліч функціональних елементів суспільства, які мають «власні голоси» в уже сформованих і тих, що тільки формуються, громадських інститутах і в такий спосіб ніби опосередковують «суспільну свідомість» в діалогах з усіх питань життя країни, зокрема питань ЗНБ. До цієї групи варто зарахувати, передусім, політичні партії, професійні організації федерального і регіонального рівня, ділові кола, засоби масової інформації тощо.

4. Власне позиція громадянина. Оскільки вихідною точкою, яка виправдовує існування системи ЗНБ, є ідея безпеки людини як громадянина, механізми залучення власне громадянської позиції в процесах реалізації політики ЗНБ відіграють ключову роль. Зі сказаного зрозуміло, що ця

позиція повинна безпосередньо брати участь у моніторингу та експертизі «стану політики безпеки» як деяка «заключна» інстанція. Але проблема в тому, щоб створити оргформи і процедури участі громадян у процесах і вироблення рішень, і проведення їх у життя – звичайно, в тій частині, в якій це заторкує життєві інтереси кожного окремого громадянина.

За останні кілька років назбиралося чимало змін, спричинених регіональними та світовими безпековими тенденціями, які прямо впливають на ситуацію в Україні. Світовий та регіональний контекст для національної безпеки України змінюється сьогодні швидше, ніж будь-коли (до речі, саме глобальні зміни безпекової ситуації та зростання непередбачуваності і невизначеності сприяли підвищенню інтересу до процесів стратегічного планування в Європі). І скільки б ми не повторювали, що більша частина глобальних загроз є для України екзотичними та неактуальними, поступово це перестає бути правдою.

За останнє десятиріччя органи державної влади вирішили масштабні завдання у сфері сталого розвитку України і забезпечення національної безпеки. Це означає, що прийнята 1996 р. «Концепція переходу України до сталого розвитку» вже реалізується нашою країною, а не тільки, скажімо, країнами ЄС.

Навряд чи можна вважати, що Україна домоглася істотних успіхів в сенсі екології та природокористування або зробила значний крок на шляху подолання сировинної орієнтації своєї економіки. Саме з цієї екологічної позиції багато фахівців (передусім, екологи) й оцінюють нині рух нашої країни та громадського суспільства до сталого розвитку.

Звісно, поняття сталого розвитку, що ставить за мету виживання людства і збереження біосфери, має системно-комплексний характер. Відсутність істотних позитивних результатів в екологічній галузі реально компенсується іншими прогресивними тенденціями й ефектами на шляху до стійкості [5, с. 7].

До досягнень у цих царинах у розглянутій стратегії належить багато позитивних політичних та соціально-економічних перетворень і реформ: зміцнення державності, зміцнення інститутів громадянського суспільства, перехід національного законодавства на якісно новий рівень, особливо у сфері захисту конституційних прав людини, зміцнення національної оборони, а також громадської й державної безпеки, усунення низки загроз екологічній та інформаційній безпеці, створення можливостей більш швидкого розвитку високотехнологічних галузей економіки і поява реальних умов переходу на інноваційні механізми розвитку та інші важливі результати.

Разом з тим, особливо в умовах сучасної світової фінансово-економічної кризи, з'явилися негативні тенденції, які можна кваліфікувати як небезпеки і загрози на шляху подальшого системного просування в напрямку сталого розвитку України. Вони виявляються, насамперед, у соціально-економічній сфері: зростає безробіття, йде зниження темпів економічного розвитку, у складних умовах функціонує банківська система, все більше з'являється вогнищ соціальної напруженості, посилюється інфляція, і вперше за багато років приймається дефіцитний бюджет країни. З'являються нові стратегічні ризики і негативні тенденції в умовах глобальної економічної кризи, що порушує стабільний поступовий розвиток країни.

Щоб істотно зменшити ці небезпеки й загрози, в основу стратегії вирішено покласти фундаментальне методологічне положення про взаємозв'язок і взаємозагнність сталого розвитку держави і суспільства та забезпечення національної безпеки. Про необхідність такого підходу йдеться у згаданих вище працях, присвячених проблемі взаємозв'язку безпеки та сталого розвитку [5, с. 88].

У моделі нестійкого розвитку національні інтереси кожної країни визначаються дещо по-іншому, ніж у моделі сталого розвитку, де чітко видно превалювання глобальних і загальнолюдських цінностей і цілей ноосферної орієнтації.

Зазначимо, що формувати національні інтереси держав необхідно з урахуванням питань забезпечення безпеки в сучасній моделі соціально-економічного розвитку, а також беручи до уваги перехід світового співтовариства до сталого майбутнього, акцентуючи на його реалізації.

Щодо України, то поки що в короткостроковій та частково в середньостроковій перспективі наші національні інтереси не в усьому збігаються з глобальними цілями і стратегічною спрямованістю на сталий розвиток. Зрештою, національна безпека Україна повинна бути передбачена не лише в майбутній, а й у нинішній моделі розвитку. І в них же вона повинна реалізувати в найближчій перспективі свій соціально-економічний розвиток. Адже стан захищеності особистості, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх загроз (тобто національна безпека) забезпечує конституційні права, свободи, гідні якість і рівень життя громадян, суверенітет, територіальну цілісність і стійкість розвитку, оборону і безпеку держави.

Зауважимо, що принципово важливим є те, що основне поняття проблеми безпеки – «національна безпека» нині формулюється через поняття сталого розвитку, і це, вважаємо, правильний шлях у визначенні найбільш значущих концептуальних понять стратегії національної безпеки.

Визначимо пріоритети сталого розвитку України, що виражають ті основні характеристики, на яких необхідно зосередити зусилля і ресурси і які сприяють досягненню необхідного стану національної безпеки. Серед них:

1) підвищення якості життя українських громадян шляхом гарантування особистої безпеки, а також високих стандартів життєзабезпечення;

2) економічне зростання, яке досягається, насамперед, шляхом розвитку національної інвестиційної системи та інвестицій у людський капітал;

3) наука, технології, освіта, охорона здоров'я та культура, які розвиваються шляхом зміцнення ролі держави і вдосконалення державно-приватного партнерства;

4) стратегічна стабільність і рівноправне стратегічне партнерство, яке зміцнюється на основі активної участі України в багатополярній моделі світоустрою.

Перехід до стійкої цивілізації припускає щораз ширше використання такого інструменту дослідження майбутнього, як стратегічне планування, яке може визначати стратегію розвитку або забезпечення безпеки конкретного об'єкта на довгострокову перспективу.

Із загального концептуального бачення переходу до сталого розвитку при стратегічному плануванні вибирається лише конкретний діапазон майбутнього і деяка сукупність пріоритетів, які планується реалізувати. Було б неправильно уявляти, що все, що входить до змісту стратегічного планування, буде повністю реалізовано. Найімовірніше, стратегічний план являє собою більш-менш деталізовану мету майбутнього розвитку, що має об'єктивну і суб'єктивну складові.

Сталий розвиток являє собою більш цілісну еволюційну систему, ніж інноваційний соціально орієнтований розвиток, який є лише складовою майбутньої «стійкої еволюції» людства, яка найбільш актуальна в нинішніх українських умовах.

Сталий розвиток представляється нам цілком закономірним і необхідним етапом, який повинен настати після перехідного періоду від планової до ринкової економіки. Це має стати тією самою інноваційно-стратегічною метою чергового етапу розвитку не тільки України, але і всього світового співтовариства. Цей тип розвитку орієнтує на реалізацію нашого спільного майбутнього як безкризового і збалансовано безпечного розвитку громадянського суспільства [14, с. 96].

Стратегія повинна створити необхідні умови для реалізації «Концепції довготрокового соціально-економічного розвитку країни до 2020 р.»,

Забезпечити безпеку її ефективного здійснення. Адже порівняно з попередньою редакцією Концепції національної безпеки з'явилися нові загрози, які мають якісно інший, зокрема і глобальний характер. Чимало загроз національній безпеці країни, хоча і не зникли, але втратили свою актуальність. Тому важливо зіставити систему наявних зараз і в найближчому майбутньому небезпек і загроз з новим баченням національних інтересів.

Реальний перехід до сталого розвитку почнеться тільки тоді, коли ця належна форма розвитку почне поступово, але з пришвидшенням входити в реальну нормативно-правову, політичну та інші соціокультурні нормативні системи, враховуючи мораль і навіть релігію, незважаючи на її консервативність і велику прихильність нинішньої моделі розвитку.

Отже, у XXI ст. будуть одночасно співіснувати дві основні соціонормативні системи – одна, яка за норму вважає минуле і сучасний розвиток людства, і друга, яка створює майбутню нову «норму», віртуально-можливу, що формується спочатку на теоретичному рівні як модель стійкого розвитку.

Поняття сталого розвитку фактично виступає синонімом більш «нормального» майбутнього розвитку, де може бути досягнутий такий рівень безпеки національної і планетарної соціоприродної системи, що забезпечить виживання людства і його існування в біосфері. У моделі нестійкого розвитку механізм забезпечення «нормального» функціонування суспільства має переважно локальний (точковий) і короткочасний характер, а сама ця форма (модель) загалом являє собою небезпечне і нестабільне середовище для подальшого існування людини і людства.

Громадська безпека може бути охарактеризована такими параметрами, як: соціальна справедливість, режим правозаконності, соціально-економічний добробут громадян, демократичний плюралізм, національна визначеність тощо.

При цьому державна безпека виступає засобом, а відповідний рівень громадської безпеки – метою такого виду національної безпеки. Безпека особистості, окрім забезпечення конституційних прав, свобод, законних інтересів, гідних якості та рівня життя громадян, передбачає формування комплексу правових і моральних норм, інститутів громадянського суспільства, що дозволяють особистості розвивати і реалізовувати значущі для неї здібності, задовольняти відповідні потреби та інтереси, не відчуваючи при цьому протидії з боку держави і громадянського суспільства.

Ми вже зауважували, що національні інтереси відображають загальні життєво важливі інтереси особи, суспільства і держави, сформульовані правлячою елітою як об'єктивна форма потреб державно організованого соціуму на основі її ціннісних переваг і з урахуванням обстановки [10]. Можна сказати інакше: це – сукупність внутрішніх і зовнішніх суверенних потреб держави в забезпеченні захищеності та сталого розвитку особистості, суспільства і держави та реалізованих за допомогою стратегічних національних пріоритетів. Останні відображають найважливіші напрями забезпечення національної безпеки, за якими реалізуються конституційні права і свободи громадян, здійснюється сталий соціально-економічний розвиток і охорона суверенітету країни, її незалежності та територіальної цілісності. Національні інтереси України на довгострокову перспективу полягають у розвитку демократії, інститутів громадянського суспільства, підвищенні конкурентоспроможності національної економіки; забезпеченні непорушності конституційного ладу, територіальної цілісності і суверенітету України; перетворення України на світову державу, діяльність якої спрямована на підтримку стратегічної стабільності і взаємовигідних партнерських відносин в умовах багатопольярного світу [15, с. 99].

Видається, що саме у сфері запобігання внутрішнім загрозам варіант «м'якого» забезпечення національної безпеки був би для України особливо необхідний, оскільки саме у внутрішньому житті ховається велика кількість загроз її безпеці. Особливо важливо виділити основні загрози безпеці

України у прикордонній сфері, а саме: наявність і можлива ескалація збройних конфліктів поблизу її державного кордону; незавершеність міжнародно-правового оформлення державного кордону України з окремими суміжними державами; діяльність міжнародних терористичних та екстремістських організацій з перекидання на українську територію своїх емісарів, засобів терору та організації диверсій; активізація транскордонних злочинних груп з незаконного переміщення через державний кордон України наркотичних засобів, психотропних речовин, товарів і вантажів, водних біологічних ресурсів, інших матеріальних і культурних цінностей, організації каналів незаконної міграції; недостатній рівень розвитку прикордонної інфраструктури і технічної оснащеності прикордонних органів.

Що стосується внутрішніх загроз, то головними загрозами національній безпеці України в економічній сфері є: збереження експортно-сировинної моделі розвитку національної економіки; зниження конкурентоспроможності і висока залежність її найважливіших сфер від зовнішньоекономічної кон'юнктури; втрата контролю над національними ресурсами; погіршення стану сировинної бази промисловості та енергетики; нерівномірний розвиток регіонів і прогресуючий недолік трудових ресурсів; низька стійкість і захищеність національної фінансової системи; збереження умов для корупції і криміналізації господарсько-фінансових відносин, а також незаконної міграції; недостатня ефективність державного регулювання національної економіки; зниження темпів економічного зростання; поява дефіциту торгового і платіжного балансу; скорочення дохідних статей бюджету; дефіцит паливно-енергетичних, водних і біологічних ресурсів; прийняття дискримінаційних заходів та посилення недобросовісної конкуренції щодо України; періодичні кризові явища у світовій фінансово-банківській системі [17, с. 164].

Висновок до розділу. Загалом, можна сказати, що Україна переживає потрійний виклик: для неї дедалі більш актуальними стають глобальні та регіональні загрози, про які раніше ми лише теоретизували; одночасно не

втрачають актуальності проблеми корупції, відсутності довіри до правоохоронних органів, нереформованої судової системи, що створює відчуття небезпеки у громадян та українського бізнесу; і в той же час вона не має ефективного державного апарату, щоб виправити цю ситуацію.

Тож питання ефективності та спроможності державного управління – питання, яке зазвичай є далеким від безпекових дискусій у розвинених країнах, – має стати ключовим під час обговорення змісту майбутньої Стратегії національної безпеки України. Для того, щоб Стратегія виявилася ефективною, для того, щоб можна було відповісти на зовнішні і внутрішні безпекові ризики, потрібно проводити системні внутрішні реформи, спрямовані на створення гнучкої, дієздатної й демократичної системи державного управління в Україні.

ВИСНОВКИ

У дисертації теоретично узагальнено і запропоновано нове вирішення наукового завдання, що полягає в комплексному підході до розуміння філософсько-правового виміру національної безпеки держави в умовах формування громадянського суспільства.

Основні результати дослідження:

1. У вітчизняній і зарубіжній теоретико-правовій і філософсько-правовій думці немає цілісної концепції національної безпеки держави як об'єкта філософсько-правового дослідження. Здебільшого це спричинено тим, що, попри величезну кількість наявних формулювань цього явища, воно все ще недостатньо осмислене, оскільки сам термін «національна безпека» можемо зарахувати радше до політичної, історичної чи міжнародно-правової науки, ніж до філософсько-правової. Тим не менше, дослідження національної безпеки як багатоаспектного складного явища передбачає і різновимірну конструкцію, призначену для усвідомлення її смислів, що й відображено в тексті роботи.

2. Визначення національної безпеки держави в межах аксіологічного її виміру як єдино правильного і найбільш прийняттого для її інтерпретації виражає захищеність духовних і матеріальних цінностей. У такому контексті національна безпека трактується як захищеність національних цінностей і національних надбань від усіляких загроз і небезпек. Отже, первинне завдання держави полягає у збереженні національних надбань і національних цінностей, а вже вторинним є боротьба з нелегітимними й незаконними діями супротивників або ж конкурентів, які своєю протиправною і небезпечною діяльністю заважають реалізації національних інтересів.

3. Громадянське суспільство є одним із структурних елементів держави з властивими йому механізмами контролю за діяльністю держави, спрямованими на задоволення потреб усіх елементів цілісної структури держави, реалізацію і захист прав і свобод людини та громадянина тощо. Що

стосується власне філософсько-правової інтерпретації громадянського суспільства як запоруки становлення демократичної і правової держави, то відзначено, що за своєю глибинною структурою громадянське суспільство є стійкою системою соціальних відносин, засобом обмеження свавілля держави, взаємодіючи з якою, змінює її і водночас під її впливом змінюється саме.

4. Громадянське суспільство та правова держава є двома парними юридичними категоріями, складність яких відображається в єдності таких понять, як «право», «держава», «суспільство», з одного боку, та у змісті концепції неможливості існування правової держави поза громадянським суспільством і навпаки – з іншого. Правова держава створює умови функціонування і вдосконалення громадянського суспільства, оскільки об'єктивно інтегрує інтереси і цінності всіх соціальних груп населення. У такій інтеграції простежується гарантія вирішення наявних суперечностей цивілізованими правовими шляхами і, врешті-решт, гарантія ненасильницького розвитку суспільства.

5. Забезпечення національної безпеки є процесом реалізації свободи суб'єкта як можливості власними силами зберігати та захищати умови життя. Отже, свобода і безпека є тісно пов'язаними між собою явищами, які в єдності утворюють фундаментальні аспекти соціального буття і водночас є найважливішими характеристиками соціальних суб'єктів. Беручи до уваги те, що для кожного із цих суб'єктів кількість і якість умов, у яких він реалізується, є, по суті, невичерпними, а його можливості – завжди обмежені, то мова може йти лише про той чи інший рівень безпеки, як і про той чи інший рівень свободи. Тож і безпека є лише відносною безпекою суб'єкта, оскільки останній неспроможний створювати, зберігати чи захищати умови життя самотійно.

6. Концептуальні підходи до сутності національної безпеки суспільства у філософсько-правовій площині характеризуються визнанням пріоритетності захисту національних інтересів з одночасною підтримкою

трансформації політичних інститутів, розвитку громадянського суспільства та зміною суспільної й індивідуальної свідомості в напрямку розвитку їх правосвідомості. Такі підходи виокремлюють специфіку наукових теорій зарубіжних і вітчизняних дослідників, які вважають, що зміни, які відбуваються в усіх сферах життєдіяльності держави, є відображенням нових закономірностей формування політичної і правової культури суспільства та вимагають новаційних підходів щодо аналізу правових, політичних і соціальних зрушень на національному рівні та сучасного розуміння тенденцій світового політичного розвитку.

7. Необхідність розгляду філософсько-правових засад національної безпеки об'єктивно зумовлена здатністю і готовністю особистості, суспільства і держави протистояти навіть невеликим відхиленням умов існування. Разом з тим, що більше загроз, то вищий заробіток і більше тих, хто зробив забезпечення «безпеки» в тій чи іншій сфері своїм способом безбідного існування. Складається враження, що деякі суб'єкти управління зацікавлені в тому, щоб таких випадків не меншало. Можливо, це і є однією з причин того, що уявлення про безпеку, зокрема в наукових колах, не більш ніж поверхові, не розкривають її природи і сутності, відтак не дають змоги сформуванню теоретичні основи безпеки як найважливішої умови та засобу її реального забезпечення.

8. Безпека не лише є однією з основних цінностей сучасного суспільства, а й часто слугує для обґрунтування і виправдання різних політичних, економічних, військових, адміністративних та інших рішень. Проблеми національної безпеки є сьогодні в центрі уваги більшості цивілізованих країн світу, міждержавних утворень та громадських об'єднань. І причиною цього є глобальне середовище безпеки, яке нині містить велику кількість найрізноманітніших загроз і викликів. Філософсько-правові засади національної безпеки, поширені в суспільстві, формують навички безпечного (небезпечного) існування та дії, основані на прийнятій системі цінностей, які виражають інтереси і потреби членів суспільства. Передусім, це стосується

найважливіших життєвих пріоритетів: 1) право на життя кожного і турботу держави про це; 2) безпечний розвиток людини як метасуспільства і держави (правові гарантії, гідні умови життя); 3) взаємна безпека громадян, держав і народів.

9. Філософсько-правові засади національної безпеки та формування громадянського суспільства в Україні повинні опиратися лише на гуманістичні основи розвитку держави і суспільства, які містять властиві для українського народу духовні та соціальні принципи: соціальну справедливість, відповідальність, взаємодопомогу, основи християнської етики, відповідальність громадянина за владу, суспільство та державу. Тож справжньою безпекою можна вважати лише ту, в межах якої не перетинаються безпеки інших громадян, осіб тощо. Фактично, для реалізації гуманістичного трактування безпеки потрібно вийти за межі національних кордонів і власної ідентичності, характерних для традиційного соціально-філософського чи політологічного розуміння безпеки. Утім, це лише в перспективі, коли складуться умови для взаємної поваги людської особистості, усунення фізичного і структурного насильства стосовно людини і буде подолано щораз більший розрив у рівнях життя різних держав і народів. Для цього необхідний зважений підхід і мудрість політиків, усесвітня відповідальність за майбутнє і перспективи розвитку людської цивілізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абакумов С. А. Гражданское общество и власть: противники или партнеры? / С. А. Абакумов. – М. : Галерея, 2005. – 384 с.
2. Абдулаев М. И. Теория государства и права / М. И. Абдулаев. – М. : Финансовый контроль, 2004. – 410 с.
3. Абрамов В. І. Духовність суспільства : методологія системного вивчення : монографія / В. І. Абрамов. – К. : КНЕУ, 2004. – 236 с.
4. Абрамов Ю. Ф. На пути к глобальному регионализму / Ю. Ф. Абрамов, И. И. Арсентьева. – Иркутск : ИГУ, 2005. – 182 с.
5. Абрамов В. І. Національна безпека як філософська категорія / В. І. Абрамов, О. Г. Афоніна // Державне управління : теорія та практика. – 2010. – № 1.– С. 1–7.
6. Алексеев С. С. Философия права / С. С. Алексеев. – М. : Норма, 1998. – 336 с.
7. Андреев А. П. Национальная безопасность как философская категория / А. П. Андреев // София : альманах. – Уфа : Здравоохранение Башкортостана, 2005. – Вып. 1. – С. 169–177.
8. Андрущенко В. П. Сучасна соціальна філософія : курс лекцій / В. П. Андрущенко, М. І. Михальченко. – К. : Генеза, 1996. – 386 с.
9. Баришполец В. А. Геополитика / В. А. Баришполец, Д. В. Баришполец, В. Л. Манилов. – М. : Терра, 2003. – 624 с.
10. Баумейстер А. О. Філософія права : навчальний посібник / А. О. Баумейстер. – К. : Київ. ун-т, 2010. – 311 с.
11. Бачинин В. А. Политология. Энциклопедический словарь / В. А. Бачинин. – СПб. : Изд-во Михайлова В. А., 2005. – 287 с.
12. Бачинин В. А. Морально-правовая философия / В. А. Бачинин. – Харьков : Консум, 2000. – 208 с.
13. Бек У. Общество риска: На пути к другому модерну / У. Бек. – М. : Прогресс-Традиция, 2000. – 383 с.

14. Бек У. Власть и ее оппоненты в эпоху глобализма. Новая всемирно-политическая экономия / У. Бек. – М. : Прогресс-Традиция, 2007. – 460 с.
15. Белов П. Г. Методологические аспекты национальной безопасности России / П. Г. Белов. – М. : Безопасность, 2001. – 300 с.
16. Бельков О. А. Понятийно-категориальный аппарат концепции национальной безопасности / О. А. Бельков // Информационный сборник «Безопасность». – 2004. – № 3. – С. 91–94.
17. Бердяев Н. А. Философия свободного духа / Н. А. Бердяев. – М. : Республика, 1996. – 520 с.
18. Бержель Ж.-Л. Общая теория права / Ж.-Л. Бержель. – М. : NotaBene, 2000. – 576 с.
19. Бессонов Б. Н. Методология науки и стратегия выживания цивилизации : монография / Б. Н. Бессонов, Н. П. Ващекин, А. Д. Урсул. – М. : Изд-во МГУК, 1999. – 338 с.
20. Бибихин В. В. Введение в философию права / В. В. Бибихин. – М. : ИФ РАН, 2005. – 345 с.
21. Бистрицький Є. Конфлікт культур і філософія толерантності [Електронний ресурс] / Євген Бистрицький. – Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n25texts/bystryckyj.htm>.
22. Бжезінський З. Велика шахівниця / З. Бжезінський. – Львів : Лілея-НВ, 2000. – 236 с.
23. Большой юридический словарь / под ред. А. В. Малько. – М. : Проспект, 2009. – 704 с.
24. Бодрийяр Ж. Символический обмен и смерть / Ж. Бодрийяр. – М. : Добросвет, 2000. – 387 с.
25. Бруз В. В. Историография исследования проблемы безопасности / В. В. Бруз // Военная мысль. – 2004. – № 6. – С. 37–44.
26. Бубер М. Два образа веры / Мартин Бубер. – М. : АСТ, 1999. – 592 с.
27. Валуев В. Н. Проблемы региональной безопасности в Приволжском федеральном округе / В. Н. Валуев, А. С. Макарычев, А. А. Сергунин //

Международные отношения в XXI веке: региональное в глобальном, глобальное в региональном / под ред. А. С. Макарычева. – Н. Новгород : Нижегород. лингвист. ун-т, 2000. – С. 21–22.

28. Вахрамеев А. В. К вопросу об обеспечении национальной безопасности Российской Федерации / А. В. Вахрамеев // Социально-гуманитарные знания. – 2001. – № 2. – С. 29–57.

29. Венгеров А. Б. Теория государства и права / А. Б. Венгеров. – М. : Омега-Л, 2011. – 608 с.

30. Вернадский В. И. Научная мысль как планетное явление / В. И. Вернадский. – М. : Наука, 1991. – 270 с.

31. Викторов А. Ш. Введение в социологию безопасности / А. Ш. Викторов. – М. : Реабилитация, 2008. – 568 с.

32. Возженников А. В. Основные концептуальные положения национальной безопасности России в XXI веке / А. В. Возженников, И. Н. Глебов, В. А. Золотарев. – М. : Модуль, 2000. – 234 с.

33. Возженников А. В. Национальная безопасность России : методология комплексного исследования и политика обеспечения / А. В. Возженников. – М. : РАГС, 2002. – 432 с.

34. Габермас Ю. Структурні перетворення у сфері відкритості: дослідження категорії громадянського суспільства / Юрген Габермас. – Львів : Літопис, 2000. – 318 с.

35. Гаджиев К. С. Геополитика / К. С. Гаджиев. – М. : Юрайт, 2012. – 480 с.

36. Галузин А. Ф. Правовая безопасность и ее принципы / А. Ф. Галузин. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2008. – 362 с.

37. Гараджа В. И. Социология религии / В. И. Гараджа. – М. : Инфра-М, 2010. – 304 с.

38. Гаранина О. Д. Смысл экологической безопасности / О. Д. Гаранина, Т. В. Наумова // Актуальные проблемы социогуманитарного знания : сб. науч. тр. каф. Филос. МГПУ. – М. : Прометей, 2003. – Вып. 17. – С. 42–51.

39. Гегель Г. В. Ф. Феноменология духа / Г. В. Ф. Гегель. – М. : Акад. Проект, 2008. – 768 с.
40. Гегель. Философия права / Гегель. – М. : Мир книг, 2009. – 464 с.
41. Геєць В. М. Перспективи економіки світу, окремих регіонів і країн на порозі третього тисячоліття / В. М. Геєць, С. А. Буковинський // Фінанси України. – 1997. – № 3. – С. 5–17.
42. Гондюл В. П. Основи інформаційної безпеки держави : навчальний посібник / В. П. Гондюл, М. М. Рижков, Н. Б. Белоусова [та ін.]. – К. : Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2008. – 250 с.
43. Горбулін В. П. Стратегія національної безпеки України в аксіологічному вимірі : від «суспільства ризику» до громадянського суспільства / В. П. Горбулін, А. Б. Качинський // Стратегічна панорама. – 2005. – № 2. – С. 13–26.
44. Горбулін В. Національна безпека : український вимір / В. Горбулін, О. Литвиненко. – К. : Інтертехнологія, 2008. – 104 с.
45. Громадянське суспільство в Україні за доби глобалізації : ціннісно-нормативне та інституційне забезпечення його розбудови : [зб. ст.] / відп. ред. А. Єрмоленко. – К. : Ін-т лібер. с-ства, 2007. – 317 с.
46. Громадянське суспільство : історія та сучасність / за ред. Т. В. Розової. – Одеса : Юрид. л-ра, 2010. – 342 с.
47. Данільян О. Г. Національна безпека України : сутність, структура та напрямки реалізації / О. Г. Данільян, О. П. Дзьобань, М. І. Панов. – Х. : Фоліо, 2002. – 284 с.
48. Данкин Д. М. Безопасность – предпосылки и результат развития политического доверия / Д. М. Данкин // Безопасность Евразии. – 2000. – № 1. – С. 326–353.
49. Дашкевич Я. Лабіринти історії України / Я. Дашкевич // Україна. Наука і культура : щорічник. – К., 2002. – Вип. 31. – С. 102–120.

50. Дацюк С. Тезисы по внешней политике Украины [Электронный ресурс] / Сергей Дацюк. – Режим доступа: http://xyz.org.ua/russian/win/strategy/foreign_policy.html.
51. Делокаров К. Х. Ценности глобализирующегося мира / К. Х. Делокаров. – М. : Scientific Press Ltd, 2002. – 188 с.
52. Демони миру та боги війни. Соціальні конфлікти посткомуністичної доби / С. Макеєв та ін. – К. : Політ. думка, 1997. – 508 с.
53. Денисов С. Ф. Человеческое и животное в человеке : монография / С. Ф. Денисов, Л. В. Денисова. – Омск : Изд-во ОмГПУ, 1995. – 184 с.
54. Дзьобань О. П. Національна безпека в умовах соціальних трансформацій : монографія / О. П. Дзьобань. – Х. : Константа, 2006. – 440 с.
55. Долженков О. Ф. Філософія безпеки: актуальні проблеми осмислення ключових аспектів у новому тисячолітті / О. Ф. Долженков // Південноукр. правн. часопис. – 2009. – № 2. – С. 3–7.
56. Ємець С. Д. Сучасна Україна в її геополітичних вимірах / С. Д. Ємець // Вісн. Дніпропетр. нац. ун-ту. – 2007. – № 15. – С. 67–74.
57. Егоров В. В. Телевидение и проблемы национальной безопасности России [Электронный ресурс] / В. В. Егоров. – Режим доступа: <http://www.svor.ru/files/meetings/m033813383643284.pdf>.
58. Иващенко Г. В. О понятии «безопасность» / Г. В. Иващенко // Credo. – 2000. – № 4 (22) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://credonew.ru/content/view/207/25>.
59. Ильин И. А. Наши задачи / И. А. Ильин. – М. : Рарог, 1992. – 335 с.
60. Ильин Ю. Д. Право человека и государства на безопасность в современном мире / Ю. Д. Ильин. – М. : Норма, 2007. – 288 с.
61. История политической и правовых учений / под ред. Б. Н. Краснова. – М. : Новый юрист, 1999. – 347 с.
62. Закон Верховної Ради України «Про основи національної безпеки України» № 964–IV від 19 червня 2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?code=964-15>.

63. Зеленков М. Ю. Правовые основы общей теории безопасности Российского государства в XXI в. / М. Ю. Зеленков. – М. : Юрид. ин-т МИИТа, 2002. – 209 с.
64. Золотарев В. А. Военная безопасность / В. А. Золотарев. – М. : Кучково поле, 2001. – 478 с.
65. Кабакович Г. А. Проблемы национальной безопасности и контроль над вооружениями : учебно-методический комплекс / Г. А. Кабакович, С. М. Фильков. – М. : МГИМО(У) МИД России, 2007. – 196 с.
66. Каламкарян Р. А. Международное право : учебник / Р. А. Каламкарян, Ю. И. Мигачев. – М. : Эксмо, 2004. – 688 с.
67. Карась А. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях : Монографія / Анатолій Карась. – К. ; Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. – 520 с.
68. Карташев В. А. Система систем: очерки общей теории и методологии / В. А. Карташев. – М. : Прогресс-Академия, 1995. – 416 с.
69. Кафели И. Ф. Философия геополитики / И. Ф. Кафели. – СПб. : Петрополис, 2007. – 208 с.
70. Керимов Д. А. Методология права. Предмет, функции, проблемы философии права / Д. А. Керимов. – М. : СГУ, 2008. – 528 с.
71. Козловски П. Культура постмодерна / П. Козловски. – М. : Республика, 1997. – 240 с.
72. Кока Ю. Европейское гражданское общество: исторические корни и современные перспективы на Востоке и Западе / Юрген Кока // Неприкосновенный запас. – 2003. – № 2. – С. 54–61.
73. Колганов В. М. Философия безопасности государства : компаративистский анализ [Электронный ресурс] / В. М. Колганов. – Режим доступа: www.studfiles.ru/dir/cat26/.../view1674.htm.
74. Колодій А. Нація як суб'єкт політики / Антоніна Колодій. – Львів : Кальварія, 1997. – 55 с.

75. Комов С. А. О концепции информационной безопасности страны / С. А. Комов // Военная мысль. – 1994. – № 4. – С. 12–17.
76. Кондратьев Я. Ю. Концепція національної безпеки України : теоретико-правові аспекти зарубіжного досвіду / Я. Ю. Кондратьєв, В. А. Ліпкан. – К. : НАВС, 2003. – 20 с.
77. Концепція (основи державної політики) національної безпеки України, схвалена Постановою Верховної Ради України № 3/97-ВР від 16 січня 1997 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/3/97-ВР.
78. Коркунов Н. М. История философии права / Н. М. Коркунов. – М. : Красанд, 2011. – 440 с.
79. Костицький М. В. Філософія права : навчальний посібник / М. В. Костицький, Б. В. Чміль. – К. : Юрінком Інтер, 2000. – 336 с.
80. Кравченко С. А. Социология и вызовы современной социокультурной динамики / С. А. Кравченко, В. Л. Романов // Социологические исследования. – 2004. – № 8. – С. 3–11.
81. Крутов В. В. Недержавна система безпеки як складова національної безпеки України : теоретико-правові аспекти / В. В. Крутов // Стратегічна панорама. – 2008. – № 2. – С. 100–103.
82. Кузнецов В. Н. Социология безопасности : учебник / В. Н. Кузнецов. – М. : КДУ, 2009. – 422 с.
83. Кушакова Н. Конституційне право на інформацію: правомірні та неправомірні обмеження / Н. В. Кушакова // Вісн. Конституційного Суду України. – 2002. – № 3. – С. 66–70.
84. Лапин А. А. Стратегия обеспечения криминологической безопасности личности, общества, государства и ее реализации органами внутренних дел / А. А. Лапин. – М. : Юнити-Дана, 2012. – 264 с.
85. Лейбниц Г. В. Сочинения в четырех томах / Г. В. Лейбниц. – М. : Мысль, 1982. – Т. 1. – 636 с.

86. Лейст О. Э. Сущность права / О. Э. Лейст. – М. : Зерцало-М, 2011. – 352 с.
87. Леонов С. Н. Основы национальной безопасности [Электронный ресурс] / С. Н. Леонов. – Режим доступа: <http://www.radonezh.orthodoxy.ru/oboz/n19»20/ob.htm>.
88. Ліпкан В. А. Інформаційна безпека України в умовах євроінтеграції : навчальний посібник / В. А. Ліпкан [и др.]. – К. : НАВС, 2006. – 280 с.
89. Ліпкан В. А. Адміністративно-правове регулювання національної безпеки України : монографія / В. А. Ліпкан. – К. : НАВС, 2008. – 440 с.
90. Ліпкан В. А. Національна і міжнародна безпека у визначеннях та поняттях / В. А. Ліпкан, О. С. Ліпкан. – К. : НАВС, 2008. – 400 с.
91. Ліпкан В. А. Національна безпека України : навчальний посібник / В. А. Ліпкан. – К. : КНТ, 2009. – 574 с.
92. Логунов А. Б. Региональная и национальная безопасность : учебное пособие / А. Б. Логунов. – М. : ИНФРА-М, 2011. – 447 с.
93. Локк Д. Избранные философские произведения : в 2 т. / Д. Локк. – М. : Изд-во соц.-экон. лит., 1960. – Т. 2. – 532 с.
94. Максимов С. И. Правовая реальность: опыт философского осмысления : монография / С. И. Максимов. – Харьков : Право, 2002. – 328 с.
95. Малик Я. Й. Національна безпека : навчальний посібник / Я. Й. Малик, О. І. Береза, М. Ф. Криштанович. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2010. – 279 с.
96. Мальський М. З. Теорія міжнародних відносин : Підручник / М. З. Мальський, М. М. Мацях. – К. : Знання, 2007. – 461 с.
97. Манилов В. Л. Безопасность в эпоху партнерства / В. Л. Манилов. – М. : Терра, 1999. – 368 с.
98. Манхейм К. Диагноз нашего времени / К. Манхейм. – М. : Юрист, 1994. – 700 с.
99. Марченко М. Н. Теория государства и права / М. Н. Марченко. – М. : Проспект, 2012. – 652 с.

100. Медвідь Ф. Національні та національно-державні інтереси України в період політичної модернізації / Ф. Медвідь // Історія української науки на межі тисячоліть. – К., 2001. – Вип. 6. – С. 110–114.

101. Медвідь Ф. Україна на геополітичній шахівниці: історичні реалії і виклики сьогодення / Ф. Медвідь // Мандрівець. – 2003. – № 6 (47). – С. 16–19.

102. Международные отношения и внешнеполитическая деятельность России : учебно-методическое пособие / под общ. ред. С. А. Проскурина. – М. : МПСИ, 2004. – 592 с.

103. Методичні рекомендації щодо оцінки рівня економічної безпеки України / А. І. Сухоруков, С. Л. Воробйов, Т. П. Крупельницька. – К. : Нац. ін-т проблем міжнар. безпеки, 2003. – 63 с.

104. Михалкин Н. В. Философия права / Н. В. Михалкин, А. Н. Михалкин. – М. : Юрайт, 2011. – 400 с.

105. Моделі політичної комунікації : політичні партії та громадянське суспільство / Ю. Тищенко, П. Байор, М. Товт, С. Горобчишина. – К. : Україна, 2010. – 147 с.

106. Моздаков А. Ю. Понятие безопасности в классической и современной философии / А. Ю. Моздаков // Вопросы философии. – 2008. – № 4. – С. 18–25.

107. Монтескье Ш. О духе законов / Ш. Монтескье. – М. : Книга по Требованию, 2011. – 800 с.

108. Мунье Э. Манифест персонализма / Эмманюэль Мунье. – М. : Республика, 1999. – 559 с.

109. Некляев С. Э. Информационно-психологическая война в условиях сетевой войны как новая форма угрозы национальной безопасности / С. Э. Некляев // Вестн. Моск. ун-та. – Сер. : Журналистика. – 2008. – № 5. – С. 35–51.

110. Нерсисянц В. С. Философия права : учебник / В. С. Нерсисянц. – М. : Норма, 1997. – 652 с.

111. Низенко Е. І. Забезпечення інформаційної безпеки підприємства : Навчальний посібник / Е. І. Низенко, В. П. Каленяк. – К. : МАУП, 2006. – 134 с.
112. Новая философская энциклопедия : в 4 т. – М. : Мысль, 2010. – Т. 1. – 744 с.
113. Новая философская энциклопедия : в 4 т. – М. : Мысль, 2010. – Т. 2. – 634 с.
114. Новая философская энциклопедия : в 4 т. – М. : Мысль, 2010. – Т. 3. – 692 с.
115. Новая философская энциклопедия : в 4 т. – М. : Мысль, 2010. – Т. 4. – 736 с.
116. Новикова О. Н. Концепция «национальной безопасности» в современной американской политологии. Научно-аналитический обзор / О. Н. Новикова. – М. : ИНИОН РАН, 1994. – 72 с.
117. Новицький Г. В. Теоретико-правові основи забезпечення національної безпеки України / Г. В. Новицький. – К. : Інтертехнологія, 2008. – 495 с.
118. Носков Э. Г. Политико-идеологические следствия развития современных информационных технологий / Э. Г. Носков // Аспирант. вестн. Поволжья. – 2008. – № 1/2. – С. 47–50.
119. Общая теория национальной безопасности : учебник / под общ. ред. А. А. Прохожева. – М. : РАГС, 2002. – 318 с.
120. Огий О. Г. Безопасность в системе социологического знания / О. Г. Огий // Вестн. ТОГУ. Социология и философия. – 2011. – № 1 (20). – С. 207–216.
121. Одинцова А. В. Гражданское общество : прошлое, настоящее, будущее / А. В. Одинцова // Социально-политические науки. – 1991. – № 12. – С. 40–48.
122. Олійник О. В. Політико-правові аспекти формування інформаційного суспільства суверенної і незалежної держави / О. В. Олійник,

О. В. Соснін, Л. Є. Шиманський // Держава і право. – 2001. – Вип. 13. – С. 534–541.

123. Олійник О. В. Захист інформації в умовах інформаційного суспільства / О. В. Олійник // Право України. – 2005. – № 10. – С. 100–103.

124. Основи стратегії національної безпеки та оборони держави : підручник / В. Г. Радецький [та ін.]. – К. : НУОУ, 2010. – 592 с.

125. Основы национальной безопасности : учебное пособие / Л. А. Михайлов [и др.]. – М. : Академия, 2008. – 176 с.

126. Павленко Ю. Современное гражданское общество / Ю. Павленко // Вопросы экономики. – 2008. – № 10. – С. 96–107.

127. Панарин И. Информационные войны – реальный фактор геополитики. Системы информационного противоборства [Электронный ресурс] / Игорь Панарин. – Режим доступа: <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1224016740>.

128. Петражицкий Л. И. Введение в изучение права и нравственности. Эмоциональная психология / Л. И. Петражицкий. – М. : Либроком, 2011. – 328 с.

129. Петровский В. Ф. Советская концепция безопасности / В. Ф. Петровский. – М. : Наука, 1986. – 96 с.

130. Пирожков С. І. Концептуальні підходи до формування системи національної безпеки України / С. І. Пирожков // Стратегічна панорама. – 2003. – № 1. – С. 93–106.

131. Поликарпов В. С. Философия безопасности / В. С. Поликарпов. – Таганрог : Изд-во ТРТУ, 2001. – 230 с.

132. Політологія : підручник / за заг. ред. В. Г. Кременя, М. І. Горлача. – Х. : Єдинорог, 2001. – 640 с.

133. Полторацький О. С. Міжнародна безпека : сутність, еволюція, сучасні проблеми / О. С. Полторацький // Актуальні проблеми міжнародних відносин : зб. наук. пр. – К., 2003. – Вип. 33, ч. 1. – С. 31–37.

134. Посібник з участі громадськості / за ред. Д. Г. Холдар та О. Захаренко. – К. : Дизайн-студія «iMedia», 2002. – 149 с.

135. Правоведение : учебник / под ред. В. А. Козбаненко. – М. : Дашков и К°, 2006. – 1072 с.

136. Про Основні напрями зовнішньої політики України : Постанова № 3360–ХІІ від 2 липня 1993 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/3360-12.

137. Про Концепцію національної безпеки України (Основи державної політики) [Електронний ресурс] // Відом. Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3/97-ВР>.

138. Прохоренко Л. И. Национальная безопасность и баланс сил / Л. И. Прохоренко // Баланс сил в мировой политике : теория и практика / под ред. Э. А. Позднякова. – М. : ИМЭМО, 1993. – С. 66–90.

139. Пуцаев Ю. В. Либерализм, квазилиберальные мифы и свобода СМИ (Карл Поппер о роли телевидения в обществе) / Ю. В. Пуцаев // Вопросы философии. – 2006. – № 8. – С. 3–14.

140. Розова Т. В. Специфіка становлення громадянського суспільства в Україні: монографія / Т. В. Розова, В. Ю. Барков. – Одеса : Юрид. л-ра, 2003. – 336 с.

141. Рубанов В. А. О концепции национальной безопасности / В. А. Рубанов // Социальная и духовная безопасность России. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1995. – С. 39–48.

142. Рудаков А. В. Проблемы внешней и внутренней безопасности: теория и практика / А. В. Рудаков, В. В. Стрельченко. – М. : РАГС, 2005. – 220 с.

143. Сальников В. П. Государство как феномен и объект технологии / В. П. Сальников, С. В. Степашин, А. Г. Хабибулин. – СПб. : Университет, 2001. – 204 с.

144. Самыгин С. И. Социальная безопасность / С. И. Самыгин, А. В. Верещагина, Г. И. Колесникова. – М. : Дашков и Ко, 2012. – 360 с.

145. Селіванов В. Методичні проблеми запровадження конституційних принципів «верховенства права» і «верховенства закону» / В. Селіванов // Право України. – 1997. – № 6. – С. 8–18.
146. Селіванов В. Приватно-правові засади концепції державної політики захисту прав і свобод людини в Україні / В. Селіванов // Право України. – 1997. – № 10. – С. 8–19.
147. Ситник Г. П. Національна безпека України : теорія і практика : навчальний посібник / Г. П. Ситник, В. М. Олуйко, М. П. Вавринчук. – К. : Кондор, 2007. – 614 с.
148. Сливка С. С. Філософія права : навчальний посібник / С. С. Сливка. – Львів : ЛьвДУВС, 2010. – 263 с.
149. Сорокин П. А. Человек. Цивилизация. Общество / П. А. Сорокин. – М. : Политиздат, 1992. – 543 с.
150. Социально-политические процессы и ценности в условиях глобализации : [сб. ст.] / под ред. А. С. Железнякова и З. П. Яхимович. – М. : Новый хронограф, 2012. – 520 с.
151. Социология : энциклопедия / сост. А. А. Грицанов. – Мн. : Книжный дом, 2003. – 1312 с.
152. Сумерки богов / сост. А. Яковлев. – М. : Полит. лит., 1990. – 398 с.
153. Супрун В. М. Інформаційний суверенітет як один з елементів інформаційної безпеки держави: теоретико-правовий аспект / В. М. Супрун // Право. – 2009. – Вип. 1 (5). – С. 66–68.
154. Сучасна українська політика. Аналітичні доповіді Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України. – К. : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2009. – 448 с.
155. Тарасов И. Перспективы внешнеполитического единства ЕС / И. Тарасов // Международные процессы интеграция и национальный интерес. – 2007. – Сентяб.-декаб. – Т. 5, № 3 (15). – С. 73–76.
156. Теліпко В. Е. Міжнародне публічне право : навчальний посібник / В. Е. Теліпко, А. С. Овчаренко. – К. : Центр навч. л-ри, 2010. – 608 с.

157. Теория международных отношений : хрестоматия / сост. и науч. ред. П. А. Цыганкова. – М. : Гардарики, 2002. – 398 с.
158. Толстоухов А. В. Філософія демократії : есе / А. В. Толстоухов. – К. : Новий друк, 2005. – 160 с.
159. Україна : стратегічні пріоритети. Аналітичні оцінки – 2006 : монографія / за ред. О. С. Власюка. – К. : НІСД, 2006. – 576 с.
160. Урсул А. Д. Безопасность и устойчивое развитие (Философско-концептуальные проблемы) / А. Д. Урсул, А. Л. Романович. – М. : РАГС, 2001. – 128 с.
161. Урсул А. Д. Проблема развития в ракурсе безопасности / А. Д. Урсул, А. Л. Романович // Безопасность Евразии. – 2002. – № 4. – С. 223–262.
162. Урсул А. Д. Глобализация, устойчивое развитие и безопасность : системно-синергетический подход / А. Д. Урсул, А. Л. Романович // Глобализация : синергетический поход : в 2 ч. – М. : РАГС, 2002. – Ч. 1. – С. 106–123.
163. Усаченко Л. М. Співпраця органів державної влади з інститутами громадянського суспільства / Л. М. Усаченко // Актуальні проблеми державного управління. – 2009. – № 1 (35). – С. 2–9.
164. Ушаков Н. А. Проблемы теории международного права / Н. А. Ушаков. – М. : Наука, 1988. – 191 с.
165. Філософія права : підручник / за ред. О. Г. Данильяна. – Х. : Право, 2009. – 207 с.
166. Філософія як історія філософії : підручник / за заг. ред. В. І. Ярошовця. – К. : Центр навч. л-ри, 2010. – 648 с.
167. Філософія права : актуальні проблеми та сучасні інтерпретації : навчальний посібник / Д. В. Андреев, В. М. Вовк, Ю. В. Івченко, О. В. Павлишин. – К. : ДРУК, 2011. – 215 с.

168. Философия права : хрестоматия : учебное пособие / под ред. Н. И. Панова ; сост. Н. И. Панов, В. А. Бачинин, А. Д. Святоцкий. – Киев : Ін Юре, 2002. – 692 с.
169. Франк С. Л. Сочинения / С. Л. Франк. – М. : Правда, 1990. – 608 с.
170. Фуко М. Интеллектуалы и власть. Избранные политические статьи, выступления и интервью : в 3 ч. / Мишель Фуко. – М. : Праксис, 2006. – Ч. 3. – 320 с.
171. Хилько О. Л. Військово-політичні та зовнішньополітичні аспекти національної безпеки України в передвиборчих програмах партій і блоків / О. Л. Хилько // Політологічний вісн. – 2002. – № 10. – С. 187–194.
172. Шалаев В. П. Философские основы социальной работы : учебное пособие / В. П. Шалаев. – Йошкар-Ола : Марий. гос. технич. ун-т, 2007. – 252 с.
173. Шевцов А. І. Проблеми законодавчого забезпечення національної безпеки України : аналіт. матер. за грудень / А. І. Шевцов, О. І. Їжак. – Дніпропетровськ, 2002. – 23 с.
174. Циганов В. В. Національна безпека України : посібник / В. В. Циганов. – К. : НАВС, 2004. – 100 с.
175. Чекаленко Л. Д. Зовнішня політика і безпека України. Людина – Суспільство – Держава – Міжнародні структури : Монографія / Л. Д. Чекаленко. – К. : НІПМБ, 2004. – 352 с.
176. Черкес М. Ю. Міжнародне право : підручник / М. Ю. Черкес. – К. : Правова єдність, 2009. – 392 с.
177. Якушик В. Корупція в посткомуністичних країнах // Політологія посткомунізму. – К. : Політ. думка, 1995. – С. 89–95.
178. Экономическая и национальная безопасность : учебник / Е. А. Олейников, С. А. Филин, В. И. Видяпин [и др.]. – М. : Экзамен, 2004. – 766 с.

179. Monroe E. Price. Media and sovereignty. The Global Information Revolution and Its Challenge to State Power / E. Monroe. – London : The MIT Press, 2002. – 317 p.